

МОВО ЗНАВСТВО

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ІНСТИТУТУ МОВОЗНАВСТВА
ІМ. О. О. ПОТЕБНІ
ТА УКРАЇНСЬКОГО
МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

ЛИСТОПАД
ГРУДЕНЬ

2017

ЗАСНОВАНИЙ У СІЧНІ 1967 РОКУ
ВИХОДИТЬ ОДИН РАЗ
НА ДВА МІСЯЦІ

ЗМІСТ	Bar-Asher, Moshe. Real and imaginary residual influences of Biblical Hebrew on Modern Hebrew grammar (Бар Ашер, Моше. Справжні й уявні залишки впливів біблійної гебрайської мови у граматиці івриту)	3
	Мізін К. І. Лінгвокультурний концепт «Капці», або Ще раз про методологічно слабкі місця лінгвокультурології	16
	Селігей П. О. З історії пуризму в англійській літературній мові. II	30
	Кочан І. М. Українське термінознавство вчора, сьогодні, завтра	44
	Сазонова Я. Ю. Прагматика суб'єкт-суб'єктних відношень в україномовних та англомовних текстах жаків	54

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

Синиця І. Штайн К. Э., Петренко Д. И. А. А. Потебня: диалог во времени	63
Черниш Т., Єрмоленко С. С. Danylenko L. Kulturní paměť slova: příručka české lingvokulturologie	68
Матіїв М. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. А–Я	70
Валух З. Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз	74

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Хроніка	76
--------------------------	----

Біолетта Косеська-Топшева	79
--	----

Зміст журналу «Мовознавство» за 2017 рік	81
---	----

CONTENTS	Bar-Asher, Moshe. Real and imaginary residual influences of Biblical Hebrew on Modern Hebrew grammar	3
	Mizin K. I. The linguo-cultural concept «Slippers», Or once again on methodological flaws in linguo-culturology	16
	Selihey P. O. From the history of purism in Standard English. II	30
	Kochan I. M. Ukrainian terminology yesterday, today and tomorrow	44
	Sazonova Ya. Yu. Pragmatics of subject-subject relations in English and Ukrainian horror fiction	54
	REVIEWS AND ANNOTATIONS	
	Synytsya I. Shtain K. E., Petrenko D. Y. O. O. Potebnya: dialogue in time	63
	Chernysh T., Yermolenko S. S. Danylenko L. Cultural memory of word: manual of Czech linguoculturology	68
	Matiiv M. Arkushyn H. L. Dictionary of West Polissia subdialects	70
	Valyuch Z. Vakulenko M. O. Ukrainian terminology: multi-aspect linguistic analysis	74
	SCIENTIFIC LIFE	
	News items	76
	Violetta Koseska-Toshewa 	79
	Contents of «Movoznavstvo» journal for 2017	81

REAL AND IMAGINARY RESIDUAL INFLUENCES OF BIBLICAL HEBREW ON MODERN HEBREW GRAMMAR

Стаття присвячена проблемі взаємовідношень між сучасним івритом і біблійною гебраїською мовою. Конкретніше, у ній розглядається питання про реальні та позірні залишкові сліди впливу мови Біблії на граматику сучасного івриту.

Ключові слова: Біблія, сучасний іврит, гебраїська мова, граMATика.

Introductory Remarks

1. It is well known that Hebrew writers in the generation of the revival of Hebrew, as well as other revivalists (teachers, writers and authors of grammar books), based Modern Hebrew on Biblical Hebrew grammar. However, they did not entirely disregard the grammar of Mishnaic Hebrew. Modern Hebrew's special affinity to Biblical Hebrew is apparent in its morphology. For example, Modern Hebrew uses the *Hitpa'el* / הִתְפַּעֵל stem as the reflexive of the *Pi'el* / פִּעַל stem, as in Biblical Hebrew, but not the Mishnaic Hebrew variant *Nitpa'al* / נִתְפַּעֵל. Here too, in Modern Hebrew the second radical is vocalized primarily by the vowel [e] in the last syllable: *hitpa'el* / הִתְפַּעֵל and not *hitpa'al* / הִתְפַּעֵל with [a], even though both variants are used in Biblical Hebrew.¹ Moreover, when *Nitpa'al* / נִתְפַּעֵל forms were introduced into the language, whether in literature, speech or school textbooks, the second radical was vocalized with [e]; for example the verb *Nitbakeš* / נִתְבַּקֵּשׁ ('he was asked'). This appears already in the orthography and the vocalization of the printed editions of the Mishnah.²

2. Another example of this phenomenon is the plural morpheme. Modern Hebrew uses the masculine plural suffix *-im* for the participle of all verbal stems and for nouns. This form, which is characteristic of Biblical Hebrew³, was preferred over the suffix *-in* that was very common in Mishnaic Hebrew⁴. Almost no one today uses the Mishnaic Hebrew forms *mon-in* / מוֹנִין ('they count'), *^sarab-in* / עֶרְבִין ('evenings'). Instead the plural forms *mon-im* / מוֹנִים, *^sarab-im* / עֶרְבִים are used with the Biblical Hebrew suffix. This is interesting because the participle *mon-im* does not appear in the Bible. Nor does the plural of the noun *^sereb* / עֶרֶב ('evening'): *^sarab-im* appear in the Bible. Nonetheless, the suffix *-in* does occur in Modern Hebrew in a few words. It occurs, for example, in the nouns *nissu'-in* / נִשּׁוּאִין ('marriage') and *geruṣ-in* / גֵּרוּשִׁין ('divorce'). This suffix also occurs in the adverbs *b^e-mešar-in* / בְּמִישָׁרִין ('directly') and *ba-^sqip-in* / בְּעֵקֶפֶין ('indirectly'). In this case, the suffix is not perceived to be

¹ This paper was delivered as the opening address to the Scholion Research Group conference on the Emergence of Modern Hebrew that took place on July 4, 2016 in Hebrew University, Jerusalem. For example *ve-hithallek* / וְהִתְהַלֵּךְ (Exodus 21, 19) and *hithazzaq* / הִתְחַזַּק (Chronicles II 13, 7). School textbooks played an important role in establishing the preference of *Hitpa'el* over *Nitpa'al*.

² See Yalon 1964. pp. 16-17.

³ The morpheme *-in* appears in the Bible in a few nouns, mostly in biblical books influenced by Aramaic. For example *mill-in* / מִלִּין ('words', Job 12, 11; 15, 13 etc.). See Bar-Asher 2009 Vol. I pp. 115-116, footnotes 49-51.

⁴ Of course, the morpheme *-im* was also common in Mishnaic Hebrew. However, the morpheme *-in* is perceived, justifiably or no, to be a distinguishing feature of Mishnaic Hebrew as opposed to Biblical Hebrew.

the plural morpheme. This suffix also occurs in the word *modi^s-in* / מוֹדִיעִין where it is used not only as a toponym but also as an office name or to indicate the information booth at the entrance of an institution. Hebrew speakers perceive this word to be in the singular such as this example that appeared in a newspaper article: *ha-modi^s-in bi-sde ha-t^suḇa šel Tel-Aviv hu ya^sil* ('the information [service] at Tel-Aviv airport is efficient').

3. It is interesting to note that much of the legacy of Biblical Hebrew morphology rejected by Mishnaic Hebrew is also absent from Modern Hebrew. For example, the modal forms of the verb have entirely vanished from standard Modern Hebrew. These are the cohortative form, for example *nip^sla* / נִפְעֵלָה, and the jussive form, for example *taqem* / תִּקַּם, *ya'al* / יַעַל. Similarly, the inverted forms are not used in Modern Hebrew — *wa-yiḡ^sal* / וַיִּפְעַל, *u-ḡ^salti* / וּפְעַלְתִּי. There are many additional examples of Biblical Hebrew grammatical forms absent from both Mishnaic Hebrew and from Modern Hebrew.

4. Certain elements of Biblical Hebrew morphology that are generally absent from Modern Hebrew were nevertheless used in poetry and songs, especially during the first half of the twentieth century. These include the inverted verbal forms, the modal forms of the verb and the locative *He: ha-hara(h)* / הַהָרָה ('to the mountain'), *ha-negba(h)* / הַנֶּגְבָה ('to the south'). These genres also made use of the pausal forms of the nominal pattern *pe^sel* / פְּעֵל. Nouns of this pattern, such as *'ereḥ* / עֶרֶב, etc. were vocalized in syntactic pause positions as *'areḥ* / אֶרֶב, etc. Even so, this linguistic feature has become rarer in the past two generations. One reason for this is that poets and songwriters of the past two generations seem to lack affinity to the literary language. They prefer to adapt dominant speech patterns from the spoken language in their compositions.

Remains, Traces and Imitations of Biblical Hebrew Grammar

5. Nevertheless, an examination of written and spoken Hebrew shows that there remain in the margins of the language a number of Biblical Hebrew features that are absent from Mishnaic Hebrew and from standard Modern Hebrew. These features are remains or splinters of Biblical Hebrew that remained from the *Haskalah* (enlightenment) period, from the period of the revival of spoken Hebrew and from poetry and songs. Some of these features are only apparent traces of Biblical Hebrew. However, some of these features are deliberate imitations of Biblical Hebrew grammar. At times, this was done either in order to impart a higher, more literary air to the expression while at other times it was done in jest or to ridicule ⁵.

6. This study is based on the collection of data over the course of decades. This includes many hundreds of statements from the written and spoken language. I did not base this study on statements from very learned people who are familiar with Classical Hebrew nor from speakers unfamiliar with this level of Hebrew, even though I documented their language also. The data for this study comes from the writing of educated journalists and from academic writing in journals and books. The data also includes examples from the spoken language of high school and university graduates. Many of the informants are teachers, physicians, engineers and attorneys. Some of the informants are public figures who know Hebrew very well. Some of these latter informants use ridiculous language. It is possible to learn from them about deviations

⁵ Ze'ev Ben-Hayyim wrote on this over sixty years ago in his famous paper *an Ancient Language in a New Reality*. «Take for example pausal forms. These forms are not in use in our living language; when one occasionally encounters them in poetry they are outdated; [...]; the use of these forms in Modern Hebrew is infuriating and is used only to ridicule or in imitation» (Ben-Hayyim, 1992, p. 42).

from the norm and not only errors. Naturally, I will only present a small portion of the data collected over the past decades.

7. My main intention in this study is to deal with a number of morphological categories characteristic of Biblical Hebrew grammar that are attested in the margins of Modern Hebrew. Some of these categories are indeed Biblical Hebrew forms while others are imagined or only apparent forms reminiscent of actual Biblical Hebrew forms. I have identified more than ten such categories but I will only deal here with six categories that have a great deal of data from which it is possible to make well-founded deductions. Perhaps it will be possible in the future to add additional categories of real and apparent forms of Biblical Hebrew grammar that come to light in the written and spoken Hebrew of recent decades.

The *Pa'ol* / פֻּעַל Pattern of the Verb

8. When referring to traces of biblical Hebrew grammar I mean grammatical categories that have completely disappeared from the language, save for one or two surviving forms. Such an example would be the widely used form *qaṭonti* / קִטַּנְתִּי. The root *q.t.n* / קִט is not used in the Qal stem in Modern Hebrew. In addition, the inflectional pattern of *pa'ol* / פֻּעַל in the past tense of the Qal stem has almost completely disappeared. Indeed, the complete paradigm of the root *pa'ol* in the Qal stem is not used in Modern Hebrew. Only the past tense first person singular form *qaṭonti* is in use. Its source is the biblical verse *qaṭonti mikkol ha-ḥasad-im u-mikkol ha-ʿmet ʿaser ʿasita ʿim ʿabde-ka* ('I am not worthy of the least of all the mercies, and of all the truth, that thou hast shewed unto thy servant', Genesis 32, 11). Learned speakers introduced this usage into Modern Hebrew in the early period of the revival of spoken Hebrew. This verb acts like any other idiom, retaining its form. Moreover, in Modern Hebrew this form at times expresses genuine humility, but sometimes expresses insincere humility. It should be noted that in Modern Hebrew periphrastic expressions with the root *q.t.n* are more common than the verb *qaṭon*. For example, *naʿasa qaṭan* / נִעְשָׂה קָטָן ('to become small') expresses becoming physically small and *hiqṭin ʿet ʿatmo* / הִקְטִין אֶת עֲצָמוֹ ('to make oneself small') expresses real or insincere humility.

9. Verbal forms in this pattern exist only in the standard language only in the verb - *yakol*: *yakolti*, *yakolta* / יָכֹלְתִּי, יָכֹלְתָּ etc., 'I could, you could' etc.). While educated speakers well versed in Hebrew do use them, these forms, compete, with a limited degree of success, with the more common pattern *yakalti*, *yakalta* etc with the vowel [a] in the second syllable. The past tense third person is used mainly as a compound verb *haya yakol* / הָיָה יָכוֹל ('he could') instead of the form *yakol* / יָכֹל, which is identical in pronunciation with the participle *yakol* / יָכוֹל. Similarly, many speakers use the expression *ʿaser yagorti* / אֲשֶׁר יִגְרָתִּי based on the biblical verse *va-ʿaser yagorti yabo(ʿ) l-i* / וְאֲשֶׁר יִגְרָתִּי יָבֹא לִי ('and that which I was afraid of is come unto me', Job 3, 25). The expression *ʿaser yagorti* is often used in a more extended form, closer to the wording of the verse from Job.

10. In summation, a complete and systematic paradigm of the inflectional pattern *pa'ol* exists only for the verb *yakol*, and then only in the standard language. However, learned speakers in previous generations borrowed the form *qaṭonti* and the expression *ʿaser yagorti ha(ʿ) l-i* from the Bible. Contemporary speakers of Modern Hebrew use these expressions as idioms that belong to their linguistic heritage, even when they are not aware of their origins. The verbs do not exist in other grammatical persons. Hence, forms such as *qaṭonta*, *qṭontem* or *yagorta*, *yagornu* do not exist in Modern Hebrew.

Pa'el / פֻּעַל Pausal Forms

11. A characteristic feature of Biblical Hebrew grammar is the existence of *Pa'el* /

פָּעַל forms in pause that alternate with *Pe'el* / פֻּעַל contextual forms. I have shown elsewhere that while this feature had already disappeared from Mishnaic Hebrew, there are occasional examples of pausal forms in the vocalized manuscripts of the Mishnah, not necessarily in syntactic pause positions ⁶. a tradition exists of feminine participial forms with *qamats*/ קָמֶץ such as *to'amet* / טוֹעֶמֶת, *maspeket* / מַסְפֶּקֶת, *mab'etet* / מַבְעֵטֶת as Ariel Gabbay has recently shown in an interesting study ⁷. I wish to deal now with the *Pa'el* form.

12. I have already mentioned that Modern Hebrew follows Mishnaic Hebrew in this category. I indeed know some speakers, some who speak very flowery Hebrew or some eccentric speakers, who use *Pa'el* pausal forms in their speech. For example, I documented one speaker who said *matay ba(')ta min ha-darek?* / מַתֵּי בָאתָ מִן הַדֶּרֶךְ? ('When did you come from the way?'). One speaker mockingly said of someone *hu pašat 'et ha-ragel* ('He went bankrupt.'). However, my intention is not to point out the usage of flowery or eccentric speakers but rather to describe *Pa'el* pausal forms in spoken Hebrew ⁸. Modern Hebrew includes at least two traces of this kind, one real and one apparent.

13. A real trace of the use of *Pa'el* pausal forms is the pronunciation of the *nomen rectum* in the expression *'ahodat parek* / עֲבוּדַת פָּרֶק ('oppressive work'). I have documented this pronunciation over one hundred times in the past few years. Only four informants gave the pronunciation *'ahodat parek* / עֲבוּדַת פָּרֶק. The expression *'ahodat parek* does not occur in the Bible but the expression is based on the verbs *he'ahid* / הִעֲבִיד ('to make someone work') and *'ahad* / עָבַד ('to work') in two verses that came together with the noun *'ahoda(h)* / עֲבוּדָה ('work'). These verses are *va-ya'ahidu Mitsrayim 'et b'ney Isra'el b'e-ṣarek* ('And the Egyptians made the children of Israel to serve with rigour' Exodus 1, 13) and *'ašer 'ahdu ba-hem b'e-ṣarek* (they made them serve, was with rigour') ⁹.

14. In addition to these two verses, another factor contributed to the coining of the phrase *'ahodat parek*. That is the fact that the noun *parek* appears six times in the Bible but only once in the context form: *lo yirdennu b'e-ṣarek l-'eneka* ('and the other shall not rule with rigour over him in thy sight' Leviticus 25, 53). The other five occurrences are in pause. In addition to the two aforementioned occurrences from Exodus, this word occurs two more times in the Pentateuch: *lo tirde bo b'e-ṣarek* ('you shall not rule over him with rigour' Leviticus ibid. 43, 46); and once more in the Prophets: *r'ditem 'otam b'e-ṣarek* ('with cruelty have ye ruled them' Ezekiel 34, 4) ¹⁰. It also quite possible that the abundant distribution of the form *ṣarek* contributed to the preference of the biblical vocalization in the phrase *'ahodat parek* ¹¹.

15. Throughout the generations, the context form was used even in pause. Here are some examples: *ts'raru-m b'e-ṣarek* / צָרְרוּם בְּפָרֶק (Yose ben Yose, *Eshad b'ma'as-*

⁶ See Bar-Asher 2015, p. 403 §0.2, p. 452 §0.1.

⁷ See Gabbay 2015, p. 96.

⁸ One of my friends from Yeshivah high school, the late Yosef Yohai (Yohimak), was in the habit of using pausal forms as part of his normal speech. Unfortunately, he fell in the Battle for the Liberation of Jerusalem in the Six Day War two days before his intended wedding. When I invoke his memory, I mention this speech pattern of his. My dear friend Yosef Yohai was neither a speaker of flowery Hebrew nor an eccentric. His speech included other biblical features, which included the use of pausal forms.

⁹ It should be noted that the noun *'ahoda* occurs three times in this verse. The one who coined this phrase surely took notice of that.

¹⁰ Four of these five occurrences are verse-final and one occurrence is in mid-verse (Leviticus 25, 43) but is accentuated with an *etnahta*.

¹¹ Ben-Hayyim 1992, p. 42, made a similar comment concerning the form *'ahodat parek*. See above note 5.

ay, vocalization according to MS Oxford 1035 and the Worms Maḥzor)¹², and also *u-mi-perek el perek* אֶל פֶּרֶק וּמִפֶּרֶק / (from the dirge נֶפֶשׁ יִדִּידוֹת for the morning service on the ninth day of Ab in the Sephardic rite)¹³. The form *perek* was also used when this noun occurred in the same context with the noun *‘aboda*, for example *‘abodat-i be-morek*, *ha-yom kemo be-ṭerek* / עֲבוֹדַתִּי בַּמּוֹרֶה, הַיּוֹם כְּמוֹ בְּפֶרֶק (Yotser for the Sabbath preceding the ninth day of Ab in the Italian Maḥzor of S. D. Luzzatto, Vol. I page 164b)¹⁵.

16. The expression *‘abodat perek* already appears in the liturgical poetry of Yannai: *b-imey Moshe ba’ela ‘abodat perek* / בִּימֵי מֹשֶׁה בְּטֵלָה עֲבוֹדַת פֶּרֶק (Ezkerā yamim ‘im yamim)¹⁶ although without witness to its vocalization. However, this phrase appears in an early textual witness (probably from the late eighth century or the early ninth century at the latest) with an alternate version of the *nomen regens* and the *nomen rectum* vocalized, but not in the pausal form¹⁷: *‘abdut perek* / עֲבֻדוֹת פֶּרֶק (MS Oxford D55 p. 6)¹⁸.

17. The Ben-Yehuda dictionary gives *perek* as the first vocalized form and *parek* as the secondary form. The lexical section brings the phrase *‘aboda be-ṭerek* / בְּפֶרֶק but does not list the phrase *‘abodat parek*. However, most new dictionaries do list this phrase, vocalized as *‘abodat perek*. This vocalization appears in Gur’s dictionary, Medan’s dictionary *Me’alef ‘ad Tav*, the dictionaries of Kena’ani and Even-Shoshan, as well as in the more recent *Millon ha-Hove* and *Rav-Milim*. These dictionaries intentionally disregard the contemporary pronunciation. Clearly, the lexicographers who compiled these dictionaries acted in this way because pausal forms such as *parek* do not exist in Modern Hebrew. It should be noted that the pronunciation *‘abodat perek* is used in the Hebrew component of the Yiddish language¹⁹. It is quite possible that the Yiddish form influenced the lexicographers who were familiar with the phrase from their mother tongue. On the other hand, Sappir dictionary gives two alternative forms of this phrase: *‘abodat perek (parek)*. It is not known when the pronunciation *‘abodat parek* came into general use but it is the more common usage in Modern Hebrew.

18. The other phrase whose affinity to the Bible is more imaginary than real is *‘En Karem* / עֵין כָּרֶם — the name of both the neighborhood and the hospital. The official Hebrew name that was coined for the Arab village east of Jerusalem from whence a spring flowed was *‘En Kerem* / עֵין כֶּרֶם. This is also the name of the adjoining hospital – *Hadaska ‘En Kerem* / הַדָּסָה עֵין כֶּרֶם. Over the past five years, I documented the pronunciation of this name. Of the more than one hundred times that I heard this name, the speakers used the form *‘En Kerem* fewer than ten times. The overwhelming majority said *‘En Karem*.

¹² I wish to thank Ya’akov Etzion for these references.

¹³ This vocalization appears in the books of dirges for the ninth day of Ab both in the Western and Oriental rites. I have also heard this reading from reliable informants from the Levant and from the Maghreb.

¹⁴ The word *perek* is vocalized thus even though it occurs at the end of the line in a primary pause position.

¹⁵ These three final examples appear in Ben-Yehuda’s Dictionary, p. 5185.

¹⁶ This example was taken from the Online Database of the Historical Dictionary Project of the Hebrew Language, The Academy of the Hebrew Language.

¹⁷ The manuscript is vocalized with Palestinian vocalization. I changed the Palestinian vowel marks to Tiberian vowel marks.

¹⁸ I wish to thank Ya’akov Etzion for this reference as well.

¹⁹ Weinreich’s dictionary gives this transcription: *AVOYDES PE’REKH*. Niborski’s dictionary gives the transcription in Hebrew letters: אַװײַדספּע־רעך. Stutchkoff dictionary, p. 433 vocalizes the word *perek* / פֶּרֶק with segol.

19. The pausal form *karem* appears in the Bible in all seven occurrences of the word *kerem* in primary pause position (accentuated with *'etnaḥta* or at the end of a verse). Here are examples of the word *Karem* in pause: *va-yiṭṭa' karem* / כָּרֶם וַיִּטֵּעַ ('and he planted a vineyard', Genesis 9, 20)²⁰. Even so, it is clear to me that the pronunciation *'En Karem* does not originate with the Bible. Many of Jerusalem's neighborhoods had Arabic names. Whether these neighborhoods had been part of the city in the past, or had been adjacent villages, the Arabic names remained, even when the authorities gave them Hebrew names. The *Bet Safafa* neighborhood retains the name of the previous Arab village. The *Malḥa* neighborhood, previously an Arab village, retains its name despite having had its name changed officially by the authorities to *Manahat*. The name *Manahat* was given to the neighborhood in order to restore the biblical name to its former glory²¹. However, this name appears only on professional maps, and then beside the name *Malḥa* (with one of the names in parentheses). The neighborhood lying on the boundary between East and West Jerusalem is still known as *Musrara*. Few use the Hebrew name *Morasha*. The Hebrew name is used for the most part by the current or former residents who equate the Arabic name with a neighborhood having a concentration of problematic families.

20. The village of *'En Karem* was fortunate that the Hebrew name of the Jerusalem neighborhood is almost identical to the original Arabic name — *'En Karm*. The two elements of its name both have Hebrew equivalents of almost similar pronunciation. Hebraized toponyms do not lose their affinity to the original Arabic name. Hebrew speakers pronounced the Arabic noun *'En* like its Hebrew equivalent — *'En*. The noun *Karm* has the vowel [a] after the initial consonant. Hebrew speakers also pronounced the Hebrew equivalent with the vowel [a] after the initial consonant *kaf*. This produced the pronunciation *Karem* that is in most respects similar to its Arabic equivalent. This Hebraized form successfully supplanted the Arabic toponym. However, the pronunciation of the form *Karem*, which can seemingly be attributed to the influence of Biblical Hebrew, does not bear any real affinity to the Bible. Few speakers have trained themselves to say *'En Kerem* instead of the pausal form *'En Karem*.

Locative *He*

21. One of the ancient remnants of case endings in the Bible is the suffix [a] that indicates direction. Examples of this form, called locative *He* or *He* of direction in some grammar books, are *ha-šamayma(h)* / הַשָּׁמַיְמָה ('to heaven', Genesis 28, 12), *yammina(h) va-qedma(h) ve-tsaḥona(h) va-negba(h)* / יָמִינָה וְקִדְמָה וְצָפֹנָה וְנֶגְבָּה ('to the west and to the east and to the north and to the south', *ibid.* 14). When this form is added to a noun in a construct phrase, the suffix [a] is added to the *nomen regens*, as in *artsa(h) Kēna'an* / אֶרֶץ כְּנָעַן ('into the land of Canaan', Genesis 12, 5), *b'e'era(h) šahā'a* / בְּאֶרֶץ שִׁבְעָה ('to Beersheba', Genesis 46, 1).

22. However, already in the Biblical books of the First Temple period the locative *He* was weakened. I will point out some examples of this phenomenon. (A) At times the locative *He* did not express direction. Of course, in many cases the word *šamma(h)* / שָׁמָּה meant 'thither' and thus did express direction. For example *la-nus šamma(h)* / לָנוּס שָׁמָּה ('to escape thither', Genesis 19, 20), *min ha-šamm-im 'ašer nafotsu šamma(h)* / מִן־הָעַמִּים אֲשֶׁר־נִפְצְּצוּ שָׁמָּה ('from the people whither they were scattered', Ezekiel 29, 13). However, there are examples of *šamma(h)* meaning only 'there', where the suffixed locative *He* has no function. For example *va-yebk šamma(h)* / וַיִּבֶךְ

²⁰ The noun כָּרֶם occurs at the end of the verse.

²¹ *Va-yaglum 'el Manahat* / וַיִּגְלוּם אֶל מְנַחֶת ('and they removed them to Manahath', I Chronicles 8, 6).

וַיִּשְׁכְּבוּ שָׁמָּה ('and he wept there', Genesis 43, 30), *va-yiškəbu šamma(h)* / וַיִּשְׁכְּבוּ שָׁמָּה ('and they lodged there' Joshua 2, 1). Similarly, the word *tsāḇona* / צָפוֹנָה means 'north' and not 'to the north', as in the verse *'el ha-tsaḇona(h)* / אֶל-הַצָּפוֹנָה ('toward the north' Ezekiel 8, 14). In other cases the particle *le* / לְ ('to') was added to a word with locative *He*, as in the verse *la-tsaḇona(h)*, *la-negba(h)* / לַצָּפוֹנָה, לַנִּגְבָּה ('northward, southward', I Chronicles 26, 17)²². (B) In other cases particles are prefixed to nouns with locative *He* which did not indicate direction. For example, *ba-negba(h)* / בַּנִּגְבָּה means 'in the south' (Joshua 15, 21) and *mi-tsaḇona(h)* / מִצָּפוֹנָה means 'from the north' (*ibid.* verse 10). In short, many of the examples cited here show that words with locative *He* were often perceived as alternative forms to the basic forms without this suffix.

23. The process of the disappearance of locative *He* is apparent in Mishnaic Hebrew. In the nouns where locative *He* survived it is a redundant morpheme. For example, in the words *le-ma'lan* / לַמַּעֲלָן (<*le-ma'la(h)* / לַמַּעֲלָה 'upward') and *le-matṭan* / לַמַּטָּן (<*le-matta(h)* / לַמַּטָּה 'downward'). Some textual witnesses of the Mishnah read the word *ḥutsa(h)* / הוּצָה, especially in the phrase *ḥutsa(h) la-'arets* / הוּצָה לָאֶרֶץ ('outside the Land [of Israel]' Terumot 1, 5), *le-ḥutsa(h) la-'arets* / לְהוּצָה לָאֶרֶץ ('out of the Land [of Israel]' Shevi'it 6, 5 - 2x)²³. Indeed, even in modern Hebrew the locative *He* is almost never used. We say *hem nos'im l-Irushalayim* not *Yrušalayima(h)*.

24. Even so, there are still regular and irregular uses of locative *He* in Modern Hebrew. I will first mention the regular use. We still might hear *hu 'ala 'artsa(h)* / הוּא עָלָה אֶרֶץ ('He immigrated to Israel'. (When someone says that he is going home, whether young or old, he says *'ani holek ha-bayta(h)* / אֲנִי הוֹלֵךְ הַבַּיְתָה ('I am going home'). Similarly, many residents of Jerusalem neighborhoods of the previous generation would say *'ani holek ha-ira(h)* / אֲנִי הוֹלֵךְ הָעִיר ('I am going to [the center of] town.') instead of *'ani holek la-ir* / אֲנִי הוֹלֵךְ לָעִיר. Locative *He* is also regularly used when indicating direction of movement: *yamina(h)*, *semola(h)*, *qadima(h)*, *'ahora(h)* / יְמִינָה, שְׂמֹאלָה, קִדְמָה, אַחֲרָה ('right, left, forth, back'). These words are in common use in written and spoken Hebrew, not only in military drills or in youth movements. Folk dancers in the first half of the twentieth century commonly sang these words as the chorus of songs while dancing — *yamina(h)* *yamina(h)*, *semola(h)* *semol*, *le-pan-im 'ahora(h)* / יְמִינָה, שְׂמֹאלָה שְׂמֹאל, לְפָנִים אַחֲרָה. In this chorus, the adverb *le-pan-im* took the place of *qadima(h)*. These two variants are common, not only in the spoken language. One hears the statement *yatsati ha-ḥutsa(h)* / יָצְאתִי הַחוּצָה ('I went outside'). The use of the opposite expression, *p'nima(h)* / פְּנִימָה ('inside'), is also quite common.

25. I wish to comment on most of the above examples. The sense of the word *ha-ira(h)* / הָעִיר in the expressions *'ani holek ha-ira(h)* has changed. Those who used this expression meant "going to the center of town", not to the town itself. Similarly, Asher Reich's poem *Bridge over the Yarkon* appeared in the "Gallery" supplement of the Haaretz newspaper (3 March 2016, p. 16). The opening lines of the poem are *mid-dei yom gešer ha-Yarqon ma'abir 'oti ha-ira(h)* ('Every day the bridge over the Yarkon/ brings me to town'). We see that Modern Hebrew poetry still makes use of locative *He* to express direction. I asked the poet Asher Reich what he meant by the word *ha-ira(h)*. He answered that the bridge brings him to the center of the city²⁴. This usage by residents of Jerusalem and by the poet from Tel Aviv differs from the biblical usage of *ha-ira(h)*. When *ha-ira(h)* occurs in the Bible, such as in *va-yašubu ha-*

²² Compare the wording of the other two directions nearby in the text: *la-mizrah* / לַמִּזְרָה (in the same verse) and *la-ma'arab* / לַמַּעֲרָב (in verse 18).

²³ See Bar-Asher 2015 p. 215.

²⁴ I spoke with Asher Reich on the day the poem appeared in Gallery. He said that it was an old poem and then said what I wrote here.

ira(h) ('and they went back to the city' Genesis 44, 13) *va-yabo'u ha-ira(h)* ('and they came to the city' I Chronicles 19, 15), it means going toward or coming into a city. It does not mean to the city center. However, even this usage is rare in the speech of young speakers. A child whose father says '*ani nosea' ha-ira(h)*' will himself say '*ani nosea' l'merkaz ha-ir*' (I am going to the center of town').

26. The above-mentioned use of *yamina(h)*, *s'mola(h)*, *qadima(h)*, *a'hora(h)* is not part of the linguistic heritage of the Bible. Three of these words do not occur in the Bible, and the one that does occur in the Bible has a different meaning. The Bible states *v^e-tah^alo^kot la-yamin m^eal la-homa(h)* / לַיָּמִין מֵעַל לְחֹמָה וְתֵלֶכֶת ('and companies... on the right upon the wall', Nehemiah 12, 31) — *la-yamin*, not *yamina(h)*. Similarly, the verses state *ha-yarden issob l^e-a'hor* / הַיַּרְדֵּן יִסֹּב לְאַחֹר ('Jordan was driven back' Psalms 114, 3); here too, *l^e-a'hor* not *a'hora(h)*. Neither the word *s'mola(h)* nor its alternative forms *li-smol* occur in the Bible. Only the word *qadima(h)* appears in the Bible but means 'towards the east', as in the verse *mi-p^e'at qadima(h)* / מִפְּאַת קְדִימָה ('from the east side', Ezekiel 48, 8), not 'going forward'. The triangular model for expressing the three directions by means of the words *yamina(h)*, *s'mola(h)*, *a'hora(h)* conforms to biblical Hebrew grammar and the meaning of each word is clear: *yamina(h)*, 'to the right', *s'mola(h)* 'to the left', *a'hora(h)* 'backwards'. To complete the fourth direction, 'going forward', Modern Hebrew adopted the word *qadima(h)* also ending in the vowel [a], so that movement in all four directions could be expressed by words with the same ending. This caused *qadima(h)* to undergo a change in meaning.

27. I have to note that the noun *yamin* and the form *yamina(h)* with the locative *He* suffix are pronounced in spoken Hebrew with a reduced vowel — *y^emin*, *y^emina(h)*. The standard forms *yamin*, *yamina(h)* are becoming more and more rare. However, I wish to note the success of Ruth Almagor-Ramon, Israel Radio's linguistic editor, for instilling the use of the biblical forms *daroma(h)* and *tsa'pona(h)* with locative *He* in traffic updates. For example, *Ayyalon tsa'pona(h)* and *Ayyalon daroma(h)* meaning the 'northbound Ayyalon Highway' and the 'southbound Ayyalon Highway' ²⁵. Even in this case, *tsa'pona(h)* ('northbound') was inherited from the Bible while *daroma(h)* ('southbound') is a successful imitation of the biblical form. Nevertheless, more than once I have heard traffic updates on Israel Army Radio refer to *Ayyalon tsa'pon* and *Ayyalon darom* 'north Ayalon Highway' and the 'south Ayalon Highway'.

28. Another development of *tsa'pona(h)* and *daroma(h)* is linked to the indication of directions on maps. Maps usually indicate the north at the top, the south at the bottom and east and west at the right and left. From this "north" developed the meaning 'upward' and "south" 'downward'. From this meaning, these words developed the sense of 'increase in number' and 'decrease in number'. Here are examples of this usage: *kol ha-yladim mi-gil šaloš tsa'pona(h)* / כָּל הַיְלָדִים מִגִּיל שְׁלוֹשׁ צְפוֹנָה 'all children three years old and up' ²⁶, *hora'a(h) zo ḥala'al kitta(h) 8 ve-daroma(h)* / בְּתָהּ הַיְדְרוֹמָה הַזֶּה הָרָצָה זֶה וְהָלָה עַל ('this directive applies to eighth grade and down') ²⁷.

29. At times locative *He* is employed by some Modern Hebrew speakers in jest or in order to express ridicule. Dozens of times I have heard people say that they went *Tel-Aviva* / תֵּל-אָבִיבָה, not *l^e-Tel-Aviv* / לְתֵל-אָבִיב; *Ramat-Ganna* / רַמַּת גַּנָּה, not *l^e-Ra-*

²⁵ R. Almagor-Ramon wrote to me in a letter dated 26 Adar I 5776 (6 March 2016) that the initiative for this change came from listeners. She acceded to their requests and worked to change the policy. Other radio stations adopted this policy, except for the Army Radio, as stated below. This prevented serious misunderstandings by drivers.

²⁶ I heard this statement from a schoolteacher who accompanied a guided tour in March 2016 and I have documented many more examples of this phenomenon.

²⁷ I documented this example in the year 2013, but I have only few examples of this usage.

mat-Gan / לְרֵמַת גֵּן. This usage belies a false sense of scholarly knowledge of Biblical Hebrew. Clearly, these imitations are not in line with Biblical Hebrew grammar. In construct phrases in the language of the Bible, locative *He* is affixed to the *nomen regens*, as in 'Artsa K^ena'an / אֶרֶץ כְּנַעַן not 'Erets K^ena'na אֶרֶץ כְּנַעֲנָה.

30. Many place names end with a real or apparent dual morpheme, for example the biblical toponym *Ramatayim* / רַמְתַּיִם. Whoever goes to or returns from *Ramatayim* also goes to or returns to *Ramata* or *ha-Ramata*. The biblical text says that the Prophet Samuel's father Elkanah was *min ha-Ramatayim Tsoḥim* / מִן הָרַמְתַּיִם צוֹפִים ('from Ramataim Zophim' I Samuel 1, 1). The Bible states that when Elkanah went to his home with his family *va-yabo'u el betam ha-Ramata* / וַיָּבֹאוּ אֶל-בֵּיתָם הָרַמְתָּה ('and they came to their house to Ramah' I Samuel 1, 19). Similarly, of the Prophet Samuel the text states *u-tshubato ha-Ramata* / וַתְּשֻׁבוּתוֹ הָרַמְתָּה ('and his return was to Ramah' *ibid.* 7, 17). Clearly, the final dual morpheme is apocopated in order to attach the locative *He*. In recent years, I have documented people travelling to *Ramatayim* or *Givatayim* use the forms *Ramatayma* / רַמְתַּיְמָה and *Giv'atayma* / גִּבְעַתַּיְמָה. While it is not clear whether forms like these will be accepted in Modern Hebrew, we cannot object to them. *Ramataym* and *Giv'ataym* are not called today *Rama(h)* and *Giv'a(h)*. This usage reflects a kind of morphological innovation in Modern Hebrew ²⁸.

Interrogative *He*

31. Another linguistic feature of Biblical Hebrew which is rare or has almost entirely disappeared from Modern Hebrew is the use of interrogative *He*. Here too, Modern Hebrew is quite similar to Mishnaic Hebrew. However, like other characteristic features of Biblical Hebrew, some well-educated Modern Hebrew speakers do employ interrogative *He* at times. I recently heard someone ask: *ha-salahta l-i 'et ha-seḥer še-biqqashti?* / הֲסַפַּר שֶׁבִּקַּשְׁתִּי? הֲשַׁלַּחְתָּ לִּי אֶת ('Did you send me the book that I requested?'). a journalist wrote in a recent newspaper column: *ha-'emet ha-daḥar še-li-tšpon Korea yeš pitstsat meman?* / הֲאֵמֶת הַדָּבָר שֶׁלִּצְפוֹן קוֹרֵיָאָה יֵשׁ פִּצְצַת מִיְמָן? ('Does North Korea indeed have a hydrogen bomb?'). However, this feature is certainly not common in written or spoken Modern Hebrew. Interrogative *He*, which appeared in poetry and songs throughout the twentieth century, is nearly entirely absent from this genre today. Avraham Shlonsky wrote in the first half of the twentieth century the popular song: *h^a-šama'ta 'ek ba-negeb 'erets mul šamayim?* / בְּנֶגֶב אֶרֶץ מוֹל שָׁמַיִם? ('Did you hear how in the Negev the earth is opposite heaven?'). Today, few know this poet, fewer still his poems and songs, including this formerly popular one. Nonetheless, interrogative *He* is used with some words on a regular basis, although of unequal distribution in the language. These are mainly the words *ha-'im* / הֲאֵם ('Is it'), *ha-'umnam* / הֲאִמְנָם ('Is that so?'), *ha-k^etša^aqata-h* / הֲכִצְעָקְתָּהּ ('Is it so terrible?').

32. The interrogative particle *ha-'im* is very common in both written and spoken Modern Hebrew and opens many questions, such as *ha-'im 'atta maskim 'itt-o?* / הֲאֵם אַתָּה מְסַכֵּם אִתּוֹ? ('Do you agree with him?'). I heard a secondary school pupil ask this question; the latter question. However, the truth is that many speakers will ask question without *ha-'im*, for example *'atta maskim 'itt-o?*. Even writers of texts, who cannot express questions by means of intonation, will simply place a question mark at the end of statements. Others, wishing to impart a more literary air to their language, will employ the word *k^elum* / כְּלוּם as an interrogative particle as in Mishnaic Hebrew saying: *k^elum 'atta maskim 'itt-o?*

33. It is interesting that the particle *ha-'im*, which is quite rare in Biblical Hebrew,

²⁸ Note well, this seems to be «a kind of morphological innovation», not an actual morphological innovation. The place name pronounced Y^erušalayim, which resembles nouns with the dual ending and its form with locative *He* is (written IRWŠLMH) Y^erušalayma(h) (I Kings 10, 2 etc.).

has nevertheless become so widely used in Modern Hebrew. *ha-'im* occurs only in two verses: *ha-'im tamnu li-gvot*? /? הָאִם תָּמְנוּ לְגִוּעַ? ('Have we been consigned to die?', Numbers 17, 28), *ha-'im 'en 'ezrati bi*? / הָאִם אֵין עֲזָרָתִי בִי? ('Is not my help in me?', Job 6, 13). This particle is also absent from Mishnaic Hebrew. While the orthographic form הָאִם is attested in some textual witnesses of the Mishnah, this is not the particle *ha-'im*. For example, *ha:-'im hiqdim ma'aser seni le-ma'aser ri'son* / הָאִם הִקְדִּים הָאִם הִקְדִּים / רִאשֹׁן הָאִם הִקְדִּים (‘Here is, if the Second Tithe is taken from it before the First Tithe’, Demai 1, 4; Ma'aser Sheni 5, 11). This is the text in the Parma a manuscript in these occurrences of the word²⁹, and according to Rabbi Y. Ashkenazi's version in Tractate Demai (as mentioned in *Melekheth Shelomo*)³⁰. Most other textual witnesses bring the correct version: *H"m* / הָאִם הָאִם. This is the presentative particle *ha-* / הָאִם followed by the conditional particle *'im* / אִם, which coalesced into one orthographic word because they are pronounced as one word³¹. This word should be vocalized הָאִם, the *He* vocalized with *qamats*, as Epstein correctly pointed out. The Mishnaic word הָאִם (אִם) has no connection with the biblical interrogative particle הָאִם³². The *He* in that case takes *patah*, like the vocalization of interrogative *He* before a guttural consonant.

34. *ha-'umnam* is used much less than *ha-'im*. While it appears mostly in the written language, educated speakers use it in speech as well. I have read sentences such as *ha-'umnam Ben Yehuda tamak b'e-toknit Uganda shel Herzl* /? אִינְקִיטָה שֶׁל הֶרְצֵל / הָאִם בֶּן יְהוּדָה תָּמַךְ בְּעִתְּכֵי אוּגַנְדָּה בְּהֶרְצֵל? ('Did the Ben-Yehudah indeed support Herzl's Uganda plan?'). Certainly, I have heard famous public figures frequently open questions with the word *ha-'umnam*. However, less educated speakers also say *ha-'umnam*.

35. One often-used example of interrogative *He* in Modern Hebrew, not only in the written language but also in speech, is the biblical word *ha-k'etsa'qata-h* / הֵכֵצֵעֲקָתָהּ. This word entered today's language from the biblical account of Sodom and Gomorrah (Genesis 18, 21). This word is used idiomatically and was introduced into Modern Hebrew by learned speakers of previous generations who were well versed in the Bible and in other Jewish literary sources. Those who use this idiom do not mean raising of the voice (*ts'e'qa(h)* / צִעֲקָה = 'cry') nor prayer which is sometimes expressed by the verb *tsa'aq* / צָעַק (= 'cry out'). The person who uses this idiom means to express amazement at his how interlocutor, or a group of people, exaggerated about the difficulty of a situation: *k'etsa'qata-h* ('Is it so terrible?').

An Imaginary Trace of *Vav* Consecutive

36. *Vav* Consecutive occurs in Hebrew literature in the period of the Haskalah and the in the period of the revival of spoken Hebrew in the latter part of the nineteenth century and the turn of the twentieth century. It also occurs in Modern Hebrew literature of the twentieth century when the use of spoken Hebrew became more widespread. Nevertheless, there is no trace of *vav* consecutive in written or spoken Hebrew today. However, one trace of this *vav* was discernible in the language of politicians. Even this usage has changed and has become an imaginary trace of *vav* Consecutive.

37. I will explain. Here are some quotes in my files from the 1970s and 1980s: *ve-haya 'im titt'nu la-nu et ha-koah* / וְהָיָה אִם תִּתְּנוּ לָנוּ אֶת הַכֹּחַ / ('In the event that you

²⁹ The vocalizer of Parma a freely exchanges *patah* and *qamats*. These occurrences of הָאִם show that the letter he vocalized with *patah* (הָאִם).

³⁰ This data already appears in Sacks 1971 - 1075, in the portions of the Mishnah mentioned.

³¹ The phrases *ha-'en* / הָאִם אֵין (<הָאִם), *ha-ketsad* / הֵכֵצֵד (>הָאִם כֵּצֵד), etc. are also to be explained in this fashion. See Epstein 1948, p. 1219. Even so, there is evidence to suggest that some speakers, and writers, of Modern Hebrew today use the word הֵכֵצֵד as an interrogative particle. They even vocalize it as *ha-ketsad* / הֵכֵצֵד or *ha-ketsad* / הֵכֵצֵד (with interrogative *He* vocalized with *patah* followed by *dagesh*, like in *ha-ketsa'qata-h* / הֵכֵצֵעֲקָתָהּ).

³² See Epstein *ibid*.

will give us the power'). This type of sentences, while occasionally still in use, have become quite rare.

38. Sentences opening with the verb *ve-haya* / וְהָיָה have disappeared from the speech of many speakers because they perceive the letter *vav* to be the conjunction "and", which does not generally occur at the beginning of sentences in Modern Hebrew. For this reason, this usage has changed and the verb is now used without the conjunction *vav*. For example, a well-known journalist recently wrote *haya im yamšiku li-bnot ba-hitnah^aluyot* / הָיָה אִם יִמְשִׁיכוּ לְבָנוֹת בֵּית־הַנְּחִלּוּיּוֹת ('In the event that settlement building will continue'). The verb *haya* remains as a kind of inverted form, but without its characteristic feature — the *vav* consecutive. This is the only trace of this *vav* in spoken Hebrew today, and even then only an imaginary one.

Pa'ol pa'alti / פְּעוּל פְּעַלְתִּי

39. The infinitive absolute, a grammatical category characteristic of Biblical Hebrew, has entirely disappeared from Mishnaic Hebrew. One of its uses was the tautological pattern of infinitive absolute + finite verb, for example *sos* 'asis / שׁוֹשׁ אֲשִׁישׁ ('I will greatly rejoice' Isaiah 61, 10), *šalleaḥ šallah* / שְׁלַחַה תְּשַׁלַּח ('You shall send away' Deuteronomy 22, 7), *hugged huggad* / הִגֵּד הִגֵּד ('It has been told' Ruth 2, 11). This usage has disappeared from Mishnaic Hebrew, together with other uses of the infinitive absolute. Likewise, the infinitive absolute is not used in Modern Hebrew, hence neither is the tautological pattern used.

40. I wish to clarify the last statement. It would be more accurate to say that Modern Hebrew almost entirely lacks the tautological use of the infinitive absolute. I have documented dozens of examples of the infinitive absolute in the speech of learned Hebrew speakers who used this form as an emphatic structure. Furthermore, I have even heard this usage with verbs that are Modern Hebrew neologisms. I will mention three examples. Here are two sentences from a conversation between two learned speakers. Speaker 1: «Promise to update me regarding the results of the test». Speaker 2: *ṭalpen* 'aṭalpen 'eleka k^e-še-'eda' / טַלְפֵן אֲטַלְפֵן אֵלֶיךָ כְּשֶׁאֲדַע ('I will surely telephone as soon as I know.'). Here is an excerpt from a conversation that I recently heard. Speaker 1: «Please text me the time of the meeting»; Speaker 2: *sammes* 'sammes l^e-ka / סָמַם אֶסְמַם לָךְ ('I will surely text you'). I said: *sammes* 'atta 'omer? / סָמַם אֶסְמַם אַתָּה? ('Do you say sammes 'sammes?'). He answered: *b^e-vadday kak* 'aso 'e^{se} / בְּדַדַּי כַּךְ עֲשֵׂה אֲעֲשֶׂה ('Of course, I will certainly do it.'). I wish to point out that I documented these utterances from the speech of ordinary speakers of Modern Hebrew, not from the speech of Bible teachers or those well versed in the Bible.

Concluding Remarks

41. It turns out that the affinity of Modern Hebrew to Biblical Hebrew is quite strong. This affinity is apparent even in the case of some grammatical categories that have for the most part disappeared from Hebrew as a living language long ago. At times, these true remains or splinters entered Modern Hebrew from the writings of the Haskalah period or from the period of the revival of spoken Hebrew. Other examples are only imaginary traces of biblical usage. Modern Hebrew style also includes imitations of Biblical Hebrew grammar by learned speakers, such as the *Pa'ol pa'alti* forms in new verbs³³.

42. Some of these phenomena described here are in common use, such as the particle *ha- 'im* with interrogative *He*³⁴; others occur only in the speech or writing of few

³³ See above §40.

³⁴ See above §§32-33.

speakers, such as the particle *ha-’umnam*³⁵. In this case, we have seen that there are features characteristic of the language of the pre-State generation who left their mark on the Hebrew language in the years following the establishment of the State of Israel, but have disappeared from the language of the generation born towards the close of the twentieth century³⁶.

43. It is interesting to note the various changes in the semantics and grammar of biblical words and forms that have survived in written and spoken Modern Hebrew. Changes in semantics are apparent in the use of words with the locative *He* ending, such as *ha-’ira(h)* (‘to [the center of] town’)³⁷, *qadima(h)* (‘forward’)³⁸, and also *tsaḥona(h)* (‘northward’) and *daroma(h)* (‘southward’) to indicate ‘up’ and ‘down’ in respect of age³⁹. The shift of the form *ve-haya* in conditional sentences with *vav* consecutive, to *haya* without *vav*, is indicative of grammatical change in the speech of speakers whose awareness of the Hebrew language throughout the ages is weak⁴⁰.

44. Some grammatical items should not be understood grammatically but rather idiomatically. I believe the forms *qaṭonti* and *ha-k^etsa^{sa}qata-h* are examples of idioms⁴¹. It is important to point out the contrast between the word *qaṭonti*, and the root *y.k.l.* This root exists in Modern Hebrew in the Qal stem as a complete paradigm in the standard language and some still use the forms *yaḥolti*, *yaḥolta* etc. However, the verb *qaṭonti* is the only form of the paradigm in use. Even then, speakers use it lexically⁴². Similarly, unlike the particle *ha-’im* and word *ha-’umnam* which reflected the use of interrogative *He* — in the former word interrogative *He* is used regularly but in the latter word only by well-educated speakers — *ha-k^etsa^{sa}qata-h* is a kind of idiom. The two words *qaṭonti* and *ha-k^etsa^{sa}qata-h*, and also the form *tsumet* / תְּשׁוּמֶת — and not *tsumat*/ תְּשׁוּמַת according to the standard vocalization — used in the expression *tsumet lev* / תְּשׁוּמַת לֵב (‘attention’) based on the verse *b^e-tsumet yad* / בְּתִשׁוּמַת יָד (‘given in hand’ Leviticus 5, 21), are not part of paradigms but are used idiomatically. They are no different than the proverb *he-haḥam ‘enav be-ro ‘sh-o* / הֵחָכֵם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ (‘The wise man’s eyes are in his head’ Ecclesiastes 2, 14) or the words of rebuke used as a proverb *h^a-ratsaḥta v^e-gam yaraṣta* / הֲרַצְחָתָּ וְגַם יָרָשְׁתָּ (‘Hast thou killed and also taken possession?’ I Kings 21, 19).

45. Indeed, both real and imaginary traces of Biblical Hebrew morphology exist in Modern Hebrew. Some of these imaginary forms are amusing; others have taken root in the written and even spoken language. Some use imitations of Biblical Hebrew grammar in order to impart a literary air to their language; others use them to ridicule, to jest. All of these forms of expression testify to the presence of irregular phenomena in our Hebrew, which echoes with the Bible’s language throughout.

BIBLIOGRAPHY

Dictionaries

Ben-Yehuda = E. Ben-Yehuda, *a Complete Dictionary of Ancient and Modern Hebrew*, Vol. I–XVI, Jerusalem and Tel Aviv 1948–1958

³⁵ See above §34.

³⁶ See above §25 concerning the use of the word *ha-’ira(h)* which has been replaced by *merkaz ha-’ir*.

³⁷ See *ibid.* for details of this phenomenon.

³⁸ See above §26.

³⁹ See above §28. I wish to note that while I mentioned this usage in respect of age, there are some examples of this usage to indicate any numerical increase or decrease.

⁴⁰ See above §38.

⁴¹ See above §§8, 35.

⁴² See above §§9–10.

- Rav-Milim = Y. Choueka, *Rav-Milim — a Comprehensive Dictionary of Modern Hebrew*, Editor in Chief Uzi Freidkin, [Bnei Brak] 1997
- Even-Shoshan = A. Even-Shoshan, *Milon Even-Shoshan*, Vol. I–VI, Tel Aviv 2003
- Gur = Y. Gur (Grozovski), *Milon 'ivri*, Tel Aviv 1947
- Kena'ani = Y. Kena'ani, *Otsar Halashon Ha'ivrit*, Vol. I–XVIII, Jerusalem & Tel Aviv 1960–1989
- Medan = M. Medan, *Me'alef 'ad Tav — Milon 'ivri Shimushi*, Jerusalem 1954
- Millon ha-Hove = S. Bahat & M. Mishor, *Dictionary of Contemporary Hebrew*, Jerusalem 1995
- Niborski = Y. Niborski & S. Neuberg, *Dictionnaire des mots d'origine hébraïque et araméenne en usage dans la langue Yiddish*, Paris 1999
- Sappir = E. Avneyon (Editor in Chief), *The Encyclopedic Sappir Dictionary*, Vol. I–VII, Israel 1998
- Stutchkoff = N. Stutchkoff, *Thesaurus of the Yiddish Language*, Ed. Max Weinreich, New York 1950
- Weinreich = U. Weinreich, *Modern English-Yiddish Yiddish-English Dictionary*, New York 1968

Studies

- Bar-Asher 2009 = M. Bar-Asher, *Studies in Mishnaic Hebrew, Vol. I: Introductions and Linguistic Investigations Vol II: Grammatical Topics*, Jerusalem 2009
- Bar-Asher 2015 = M. Bar-Asher, *a Morphology of Mishnaic Hebrew — Introductions and Noun Morphology*, Vol. I–II, Jerusalem 2015
- Ben-Hayyim, 1992 = Z. Ben-Hayyim, *The Struggle for a Language*, Jerusalem 1992
- Epstein 1948 = J.N. Epstein, *Introduction to the Mishnaic Text*, Jerusalem 1948 (3rd edition 2000)
- Gabbay 2015 = A. Gabby, «Po'elet or Po'alet? — Feminine Participle Forms in Pausal Inflection in the 1644 Constantinople Edition of the Mishna», *Language Studies* XVI (2015) 89–99
- Parma a Ms = *Mishna Codex Parma (De Rossi 138): an Early Vowelized M Sacks, 1971–1975 = The Mishnah with Variant Readings Collected from Manuscripts, Fragments of the «Genizah» and Early Printed Editions and Collated with Quotations from the Mishnah in early Rabbinic Literature*, Ed. Nissan Sacks, Vol. 1–2, Jerusalem 1971–1975. *manuscript of the Complete Mishna Text. Facsimile Edition*. Jerusalem, 1970.
- Yalon 1964 = H. Yalon, *Introduction to the Vocalization of the Mishnah*, Jerusalem, 1964.

(Hebrew University, Jerusalem)

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ «КАПЦІ», АБО ЩЕ РАЗ ПРО МЕТОДОЛОГІЧНО СЛАБКІ МІСЦЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Стаття присвячена критичному аналізу деяких слабких методологічних позицій (зіставної) лінгвокультурології на тлі поширення в сучасному пострадянському мовознавстві лінгвопрофанації, лінгвоєпігонства, лінгвонарцисизму та лінгвонаціоналізму. Автор навів певні контраргументи щодо позірної примітивності методологічного апарату лінгвокультурологічних розвідок, а також висвітлив деякі причини поширення епігонства та лінгвонарцисизму vs лінгвонаціоналізму в царині лінгвокультурології.

Ключові слова: лінгвокультурологія, лінгвоконцептологія, зіставна лінгвокультурологія, концепт, епігонство, лінгвонарцисизм, лінгвонаціоналізм.

На шпальтах відомих наукових видань триває гостра дискусія щодо верифікаційної ненадійності методологічного апарату такого пострадянського мовознавчого напрямку, як лінгвокультурологія¹. Ця дискусія екстраполювалася навіть у політичну площину². Опоненти лінгвокультурології ставлять під сумнів наукову адекватність як теоретико-філософської, так і лінгвометодологічної бази останньої. На їхню думку, це відкриває в царині лінгвокультурології широке поле для епігонства, а також робить її зручною для політичних маніпуляцій, бо лінгвокультурологічні студії рясніють лінгвонарцисичними та почасти лінгвона-

¹ Див.: Воркачів С. Г. «Куда ж нам плыть?» — лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития // Язык, коммуникация и социальная среда. — Воронеж, 2010. — Вып. 8. — С. 5–27; Зализняк Анна А. Русская семантика в типологической перспективе : К вопросу о термине «языковая картина мира» // Russian Linguistics. — 2013. — Vol. 37. Fasc. 1. — Р. 5–20; Мизін К. І. Методологічна валідність лінгвокультурології vs зіставної лінгвокультурології: аргументи та контраргументи // Вісн. Дніпропетр. ун-ту ім. А. Нобеля. — 2015. — № 2. — С. 104–110; Мизін К. І. Лінгвокультурологія і лінгвонаціоналізм: витоки дискусії // Теоретична і дидактична філологія. — Переяслав-Хмельницький; Кременчук, 2017. — Вип. 25. — С. 251–264; Мизін К. І. Методологічні «слабини» лінгвокультурології на тлі поширення лінгвопрофанації, лінгвоєпігонства та лінгвонарцисизму // Поміж мов і культур: методологічний еклектизм і міждисциплінарність сучасного мовознавства / Гол. ред. К. І. Мизін. — Переяслав-Хмельницький; Кременчук, 2017. — С. 117–133; Павлова А. Можно ли судить о культуре народа по данным его языка? // Антрополог. форум. — 2012. — № 16. — С. 3–60; Павлова А. В., Безродный М. В. Хитрушки и единорог: из истории лингвонарцисизма // От лингвистики к мифу : Лингвист. культурология в поисках «этнической ментальности». — СПб., 2013. — С. 138–159; Прохоров А. В. Лингвоконцептология, неогумбольдтианство и этностереотипы // Там же. — С. 263–277; Шмельев А. Д. Язык и культура: есть ли точки соприкосновения? // Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова. — М., 2014. — Т. 1. — С. 36–116.

² Див.: Воркачів С. Г. Лингвокультурная концептология и ее терминосистема (продолжение дискуссии) // Политическая лингвистика. — 2014. — № 3. — С. 12–20; Прохоров А. В. Лингвоконцептология: триумфальный подъем или бег по «языковому кругу»? // Полит. лингвистика. — 2015. — № 1. — С. 12–22.

ціоналістичними висновками. Мова йде навіть про антинауковість цього нового мовознавчого напрямку³, що декларує не один автор «проти-лінгвокультурологічного» збірника «От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках “этнической ментальности”»⁴. Така шалена критика лінгвокультурології спричинила деяку невпевненість відомих науковців, які займаються проблемами співвідношення мови й культури, щодо самої назви цієї лінгвістичної дисципліни⁵.

Утім, назва лінгвокультурології — вдала чи невдала — є вже усталеною. З'явитися така назва могла виключно в межах пострадянського наукового простору, де поширеною є ще одна «автохтонна» дисципліна — культурологія. Аналогом лінгвокультурології в західноєвропейській лінгвістиці є, очевидно, антропологічна лінгвістика, почасти етнолінгвістика. Слід при цьому наголосити, що хоч мова і йде про лінгвокультурологію, проте всі аналізовані питання прямо стосуються лінгвоконцептології (лінгвокультурної концептології), яка значною мірою дублює методологічний апарат першої. Фактично ці дві нові мовознавчі дисципліни є «двійнятами», хоча деякі науковці визначають лінгвоконцептологію як відгалуження лінгвокультурології⁶. Однак якщо не брати до уваги досить сумнівні й непереконливі критерії їх розмежування — «лінгвокультурологія займається дослідженням лінгвокультури в цілому, а лінгвоконцептологія вивчає окремі фрагменти лінгвокультури головним чином у зіставному аспекті»⁷, то термін *лінгвоконцептологія* можна, на наше переконання, uważати ще одним — паралельним — позначенням для лінгвокультурології.

Згадана вище критика спонукала нас включитися в дискусію з основних лінгвокультурологічних проблем, оскільки маємо безпосередній стосунок до певної адаптації російської «автохтонної» (С. Г. Воркачов) зіставно-лінгвокультурологічної ідеї в українському мовознавчому просторі⁸. Метою ж пропонованої розвідки є наведення контраргументів щодо деяких слабких методологічних позицій (зіставної) лінгвокультурології на тлі поширення в сучасному пострадянському мовознавстві лінгвопрофанації, лінгвоекпігонства, лінгвонарцисизму та лінгвонаціоналізму.

1. Епігонство в царині лінгвокультурології. Передусім хотілося б не погодитися з тезою С. Г. Воркачова, що лінгвокультурологія, як і лінгвоконцептологія, являють собою «суто автохтонне, російське утворення, що циркулює виключно в російськомовному науковому просторі»⁹. Очевидно, автор не знайомий з численними працями українських, білоруських, казахських лінгвокультурологів, оскільки не володіє відповідними мовами. Тут можна погодитися з тим, що лінгвокультурологія є «автохтонним російським утворенням», але циркулює воно не лише в російськомовній науці. Більше того, лінгвокультурологія стала однією з магістральних течій у сучасному українському мовознавстві, тому лінгвокультурологічні студії — це нині модно.

Як відомо, будь-який «модний» науковий напрям породжує численних псевдоадептів-халтурників, і, зрозуміло, лінгвокультурологія vs лінгвоконцептоло-

³ Андреев К. Введение в суверенное языкознание. — <http://www.snob.ru/selected/entry/67120>.

⁴ От лингвистики к мифу: Лингвист. культурология в поисках «этнич. ментальности». — СПб., 2013. — 352 с.

⁵ Шмелев А. Д. Русский язык и русская культура: точки соприкосновения и методы изучения // Мир русского слова. — 2013. — № 1. — С. 39.

⁶ Воркачов С. Г. Лингвокультурная концептология и ее терминосистема... — С. 12.

⁷ Воркачов С. Г. «Куда ж нам плыть?» — лингвокультурная концептология... — С. 6.

⁸ Мізін К. І. Нові напрями в українському мовознавстві: зіставна лінгвокультурологія // Мовознавство. — 2012. — № 6. — С. 38–52.

⁹ Воркачов С. Г. «Куда ж нам плыть?» — лингвокультурная концептология... — С. 16.

гія не становлять тут винятку. Тому проблема епігонства лежить не в площині методологічної примітивності лінгвокультурологічних розвідок, а в «моді». «Мода» в мовознавстві захоплює науковців, особливо початківців, подібно до того, як будь-якого пересічного громадянина захоплює модний одяг, модні автомобілі, модна музика тощо. Середовище таких «стиляг» і породжує епігонів-халтурників. Праці останніх не вибудовуються, як правило, на повному концептному аналізі¹⁰, та й навіть у добросовісно виконаних дисертаційних роботах можна зустріти некоректності, які надають критикам лінгвокультурології vs лінгвоконцептології додаткові аргументи щодо позірної примітивності методологічного апарату цих дисциплін. Наприклад, у монолінгвальній праці дослідниця ставить завдання «довести універсальний характер морально-етичних концептів “Тріх” і “Сором” у національній лінгвоментальності»¹¹. Як можна довести універсальний характер концептів у межах лише української лінгвокультури? При цьому авторка залучає лінгвостатистичні підрахунки, щоб зробити такий висновок: лексема *сором* має нейтральну оцінку на тлі її синонімів *стид*, *страм*, *страмота*, *страмовище*, *страмовисько*, *ганьба*, *зняковіння*, *збентеження*, *незручність*, *сором’язливість*, *конфуз*¹². Але такий висновок можна зробити і без спеціального дослідження.

Численні некоректності в лінгвокультурологічних працях пов’язані головним чином з тим, що науковці не дотримуються основного принципу: лінгвокультурологи мають спиратися у своїх результатах і висновках виключно на емпіричний матеріал — мовні факти. Інакше можна отримати висновки, які викликають, як мінімум, подив, напр.: «Джерела вищості англійської нації над іншими, як здається, слід шукати не лише в імперській величчї цариці колоній (як це прийнято робити) [...] а в острівному положенні Великобританії»¹³; «Англіїці й американці є більш прагматичними, ніж росіяни, та часто цинічні»¹⁴; «Існує думка, що в межах російської культури індивідуалізм не може стати домінантним світоглядом, бо суперечить її основним принципам, де головним є духовність»¹⁵.

Утім, інколи дивують лінгвокультурологічні висновки не лише епігонів, а й відомих науковців, напр.: «Особливість російської культури полягає в тому, що в ній існує особливе почуття — любов до справедливості»; «Родинне тепло слугує взірцем добродушного ставлення до людей узагалі. Тут російська мова підтверджує традиційне уявлення про широчінь і щедрість російської душі. Більше того, вона підказує людині готовність обійняти родинною любов’ю увесь світ»¹⁶. Останні тези слугують, на наш погляд, найяскравішим прикладом етнонаціоналізму, тому без сарказму їх сприйняти неможливо, особливо в контексті нинішньої українсько-російської війни.

¹⁰ У них не проводиться опитування носіїв мови, вони не містять репрезентативних вибірок, їхні висновки не підтверджуються лінгвостатистичною верифікацією тощо.

¹¹ Вдовиченко Н. В. Вербалізація морально-етичних концептів в українській мовній картині світу : Дис. ... канд. філол. наук.— О., 2015.— С. 8.

¹² Там же.— С. 180.

¹³ Двигунинова Г. С., Мусихина К. М. О месте концепта *more* в национальном самосознании англичан // Языковая личность: текст, словарь, образ мира : К 70-летию чл.-кор. РАН Ю. Н. Караулова.— М., 2006.— С. 38.

¹⁴ Сабадашова М. Г. Лексико-фразеологические способы выражения семантического пространства память / забвение в русском и английском языках : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Волгоград, 2011.— С. 15.

¹⁵ Слепушкина Е. В. Фразеология русского и английского языков в зеркале национального менталитета (на материале концептов «предупреждение» и «угроза») : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Пятигорск, 2009.— С. 16.

¹⁶ Зализняк Анна А., Левонтина И. Б., Шмелёв А. Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира.— М., 2005.— С. 370, 246.

Не відстають тут і деякі українські лінгвокультурологи, які постійно декларують якусь особливу духовність українців як їхню національну рису¹⁷. Чого варті лише такі «шедеври»: «Українська бабуса — це унікальне світове явище. Онуків вона часто-густо любить ще більше, ніж дітей»; «Ще однією сучасною рисою українців є гостре несприйняття (особливо старшими поколіннями) похабщини, бруду телепередач, осуд аморальності гулящої жінки, матері-зозулі, що не дбає про дитину»; «В останні роки в Росії, в Україні одним із поширених концептів, що характеризує сучасний менталітет, є “уміння жити”»; «Український народ, попри тотальне знецінення молоддю моральних вікових традицій, практику співжиття у громадянському шлюбі, хоче і вміє кохати. Молоді люди стають на весільний рушник за велінням сердець і лише зрідка через вигоду, розрахунок»¹⁸.

Незрозуміло, на чому ґрунтуються ці висновки. Сумнівно, що на лінгвістичному аналізі. Тут його зовсім немає. Отже, такі висновки є не лінгвокультурологічними, а культурологічними vs етнологічними. Хоч і в цих «народознавчих» дисциплінах має бути присутнім науковий аналіз. Інакше як довести, що українські молодята «лише зрідка» одружуються через розрахунок?

Крім «моди», епігонству в лінгвокультурології сприяють також численні дисертаційні ради, зокрема і в Україні, оскільки кожна така рада має продемонструвати свою результативність, яка вимірюється кількістю захищених дисертацій за період каденції. Гонитва за кількістю часто призводить до нехтування якістю, що примушує дисертаційні ради до певної лояльності щодо неякісних дисертаційних робіт, і лінгвокультурологія vs лінгвоконцептологія тут ні до чого.

2. Лінгвокультурологія vs антропологічна лінгвістика. Гумбольдт і неогумбольдтіанство. Гіпотеза Сепіра–Ворфа. Як уже зазначалося, лінгвокультурологія є пострадянським варіантом поширеного в західній, передусім американській, лінгвістичній традиції такого наукового напрямку, як антропологічна лінгвістика. Інакше кажучи, лінгвокультурологія є результатом адаптації антропологічної лінгвістики на базі тих напрацювань, що вже існували на пострадянському просторі гуманітарного знання. Тому тут чітко простежується домінування ідеалістичних категорій. Натомість антропологічна лінгвістика більшою мірою розбудовувалася на позиціях ворфіанства та неоворфіанства (гіпотеза Сепіра–Ворфа).

Відповідно абсолютно методологічно некоректними є, на наш погляд, ті звинувачення критиків лінгвокультурології, які стосуються «надмірного захоплення» авторами лінгвокультурологічних праць положеннями гіпотези Сепіра–Ворфа. Саму ж цю гіпотезу вони вважають надуманою, профанною та науково бездоказовою¹⁹. Ці науковці ігнорують той факт, що антропологічна лінгвістика, з одного боку, та лінгвокультурологія, — з другого, постали на тлі дещо різних філософських, психологічних і лінгвістичних традицій. Сумнівно, що гумбольдтіанство, як і неогумбольдтіанство, мали абсолютний вплив на формування гіпотези Сепіра–Ворфа американськими лінгвістами-антропологами. Якщо відштовхуватися від того факту, що засновник американського антропологічного мовознавства (етнолінгвістики) Ф. Боас був знайомий з працями В. Гумбольдта та його adeptів²⁰, а його послідовник Е. Сепір навіть опрацьову-

¹⁷ Можливо, колись духовність і була національною рисою українців, але нині — у час тотальних глобалізаційних процесів — вона втратила свої ключові позиції.

¹⁸ Українська лінгвокультурологія: Навч. посіб. для студентів зі спец. «Українська мова і література» / Кол. авт.: Потапенко О. І., Потапенко Я. О., Кожуховська Л. П., Чубань Т. В., Левченко Т. М., Бурчик І. В. — Корсунь-Шевченківський, 2014. — С. 215, 216, 218, 219.

¹⁹ Див., напр.: Павлова А. Знач. праця. — С. 22–23; Прожилов А. В. Лінгвоконцептологія: триумфальний подвиг или бег по «языковому кругу»? — С. 16–17.

²⁰ Він, до того ж, мав німецьке походження.

вав спадщину Й. Гердера²¹, то існують підстави для сумніву в тому, що учень Е. Сепіра Б. Ворф, який навіть не мав лінгвістичної vs філософської освіти, безпосередньо спирався на ідеї європейського лінгвального релятивізму або запозичував їх. Утім, саме Б. Ворфа вважають автором згаданої гіпотези. Очевидно, для викристалізування останньої йому вистачило теоретико-філософського підґрунтя своїх попередників — Ф. Боаса та Е. Сепіра. А той факт, що основи теорії лінгвального релятивізму закладалися паралельно по обидва боки Атлантичного океану²², чітко засвідчує: для появи цієї теорії визріли політико-історичні та соціокультурні передумови розвитку людської спільноти. Відмінними, звичайно, є більша «ідейність» (затеоретизованість) європейського лінгвального релятивізму, оскільки він формувався переважно на поглядах німецьких філософів на ґрунті суспільного запиту епохи «націотворення», та більша «емпіричність» (практичність) американського мовного релятивізму, бо тут такі ідеї зароджувалися переважно на основі практичних напрацювань американських лінгвістів, де вимогою часу стала необхідність вивчення мов американських індіанців.

Гіпотеза Сепіра–Ворфа була і є надзвичайно популярною, і тут немає жодного перебільшення. Інша справа, що інтерес до неї зростає або спадає відповідно до поширення тих чи інших ідей у царині гуманітарного знання протягом фактично всього XX та початку XXI століть. Це є нормальним з огляду на те, що весь розвиток людства подається як спіраль. Однак кожний наступний її виток має нову якість, тому той сплеск інтересу до цієї гіпотези, який простежувався у 50-ті роки минулого століття, мав принципово інше методологічне підґрунтя, ніж той, який відбувається сьогодні, бо мовознавство й суміжні з ним науки не стоять на місці: відкриваються нові мови, а з ними й нові факти, що підтверджують гіпотезу Сепіра–Ворфа. До того ж значною мірою удосконалилися експериментальні методики, на основі яких проводяться експерименти з носіями різних мов, що демонструють принципові відмінності їхнього мислення, точніше світосприйняття та світорозуміння. Усе це дає змогу спростувати той аргумент опонентів лінгвокультурології, що стосується обмеженого, на їхню думку, мовного матеріалу, на якому розбудовується ця гіпотеза.

Солідну доказову базу щодо гіпотези Сепіра–Ворфа надають, наприклад, результати експериментів, які проводить антрополог Л. Бородіцкі зі своїми колегами Л. Шмідтом і У. Філіпсом. Маючи в розпорядженні дві лабораторії, ці науковці залучають у своїх експериментах значну кількість респондентів. На основі цих експериментів встановлено, що, наприклад, слово-стимул *міст*, яке в іспанській мові має чоловічий рід, а в німецькій — жіночий, викликає в іспанців і німців різні реакції: в іспанців воно асоціюється з чоловічими якостями, а в німців — з жіночими²³.

Вагомі аргументи на користь гіпотези Сепіра–Ворфа надають і дослідження британського соціолога С. Левінсона²⁴, який першим описав феномен тих мов, у яких просторова орієнтація спирається не на відношення до того, хто говорить (орієнтації «праворуч», «ліворуч», «попереду» та «позаду»), а суто на географіч-

²¹ Sapir E. Herder's «Ursprung der Sprache». — Chicago, 1907. — 142 p.

²² Пор., наприклад, роки виходу друком праць Е. Сепіра «Мова» та одного з найвідоміших і найпопулярніших неогумбольдтіанців Л. Вайсгербера «Рідна мова і формування духу»: Sapir E. Language : An Introduction to the Study of Speech. — New York, 1921. — 125 p.; Weisgerber L. Muttersprache und Geistesbildung. — Göttingen, 1929. — 170 S.

²³ Див. докладніше: Boroditsky L., Schmidt L., Phillips W. Sex, Syntax, and Semantics // Language in Mind : Advances in the Study of Language and Thought. — Cambridge, MA, 2003. — P. 61–80.

²⁴ Див., напр.: Levinson S. C. Space in Language and Cognition : Explorations in Cognitive Diversity. — Cambridge, 2003. — 389 p.

ні координати, тобто «північ», «південь», «схід» і «захід». Ці дослідження продовжив Г. Дойчер²⁵, який установив, що в носіїв мови Guugu Yimithirr існує певний «внутрішній компас», за яким вони з самого дитинства навчаються орієнтуватися в просторі не відносно самих себе, як це притаманно, наприклад, європейцям, а за сторонами світу. Тому в таких лінгвокультурах людина аж ніяк не зрозуміє ідеї потоку часу. Цей висновок підтвердили Л. Бородіцкі та Е. Гебі²⁶ за допомогою експериментів з носіями мови Kuuk Thaayorre, які також описують розташування об'єктів у навколишньому світі на основі сторін світу. Проте в цього народу ще й принципово інше сприйняття часу: останній тече, в їхньому уявленні, зі сходу на захід.

Сучасний рівень знань мов та експериментальних методик дає змогу повнісно заперечувати теорії, які ще зовсім недавно, здавалося б, ґрунтувалися на солідній доказовій базі. Прикладом може слугувати теорія Берліна–Кей про наявність назв основних кольорів в усіх мовах світу: Б. Берлін і П. Кей установили в середині минулого століття, що всі мови світу мають слова на позначення чорного, білого, червоного, а також теплих і холодних кольорів²⁷. Однак згаданий уже нами С. Левінсон²⁸ знайшов факти, що суперечать положенням цієї теорії: ідеться про мову Yélî Dnye, де кольори є метафорами. У цій мові немає ні слів для називання кольорів, ні навіть самого слова «колір», натомість носії Yélî Dnye говорять про кольори метафоричними виразами, використовуючи на їхнє позначення об'єкти з навколишнього середовища. Це не свідчить, зрозуміло, що носії цієї мови мають якусь особливу, не таку, як у інших людей, зорову рецепцію, але умови їхнього існування, передусім зовнішні чинники, так вплинули на формування їхньої когнітивної та, відповідно, мовної картин світу, що детальне розрізнення колірних спектра стало для них нерелевантним, а отже, не було потреби і в називанні основних кольорів.

Ще одним подібним прикладом, коли нові мовні факти суперечать загальноприйнятій теорії, може слугувати відсутність чисел, назв кольорів, досконалої форми, а також базових слів для позначення кількості («декілька», «небагато» та ін.) у мові Pirahã²⁹. Цей факт повністю ставить під сумнів теорію Н. Хомського про існування універсальної граматики. Численні експерименти, метою яких була спроба дати відповідь на питання, чи можливе розпізнавання чисел, якщо відсутня система числення³⁰, давали той самий результат: носії мови піраха можуть розпізнавати числа лише на елементарному рівні — їхнє числення закінчувалося на двох або трьох предметах. Очевидно, у носіїв цієї мови не було потреби рахувати, щоб виживати в умовах амазонських джунглів.

Сучасна методика проведення лінгвістичних експериментів постійно удосконалюється, що дозволяє мовознавцям виходити на принципово новий рівень наукової достовірності таких експериментів. Ті висновки, які ще зовсім недавно ґрунтувалися більшою мірою на інтуїції дослідників, ніж на науково достовір-

²⁵ Deutscher G. *Through the Language Glass : Why the World Looks Different in Other Languages*.— New York, 2010.— P. 161–163.

²⁶ Boroditsky L., Gaby A. Remembrances of Times East: Absolute Spatial Representations of Time in an Australian Aboriginal Community // *Psychological Science*.— 2010.— Vol. 21. Fasc. 11.— P. 1638.

²⁷ Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution.— Berkeley, 1991.— 196 p.

²⁸ Levinson S. C. Yélî Dnye and the Theory of Basic Color Terms // *Journ. of Linguistic Anthropology*.— 2000.— Vol. 10. Fasc. 1.— P. 3–55.

²⁹ Everett D. L. Cultural Constraints on Grammar and Cognition in Pirahã : Another Look at the Design Features of Human Language // *Current Anthropology*.— 2005.— Vol. 46. Fasc. 4.— P. 622.

³⁰ Див., напр.: Gordon P. Numerical Cognition Without Words : Evidence from Amazonia // *Science*.— 2004.— Vol. 306.— P. 496–499.

них фактах, можна перевірити нині за допомогою сучасних технологій. Так, група науковців, яка проводила експеримент з носіями мандаринського діалекту китайської мови, використала для доведення прямого зв'язку між мовою та такою когнітивною здатністю людини, як розпізнавання кольорів, магнітно-резонансну томографію³¹. Цей експеримент продемонстрував, що в той момент, коли респонденти бачили колір, для якого існує в мові просте найменування, у їхньому мозку активувалася та частина, яка відповідає за мову.

Як бачимо, нові мовні факти й сучасні експерименти дають змогу осмислити проблему взаємозв'язку мови й мислення зовсім по-іншому. Тому пріоритетним сьогодні є не саме доведення гіпотези лінгвального релятивізму, бо досі невизначеним і депо фантомним залишається людське мислення, а експериментальна перевірка кореляції останнього з мовою. Для цього виділяють, як правило, окремі когнітивні здібності людини, взаємовідношення яких з мовою встановлюють експериментально. За допомогою таких експериментів доведено, що мова тісно чи іншою мірою впливає на перебіг розумових процесів, і важливим при цьому є не рівень розвитку певної лінгвокультури, а структура мови та її лексика.

Отже, праці, виконані в руслі антропологічної лінгвістики, спрямовані на пошук доказів «слабкого» варіанта гіпотези лінгвального релятивізму, суть якого можна передати відомою тезою Р. Якобсона: «Мови відрізняються одна від одної тим, що в них має бути виражено, а не тим, що вони можуть виразити»³², тобто мова лише «підказує», як нам думати. «Сильний» варіант цієї гіпотези, згідно з яким мова повністю детермінує світосприйняття і світорозуміння людини, є ідеологічно вразливішим, оскільки він сформувався на більш «ідеологічному» філософському підґрунті, а це, у свою чергу, робить його зручним для політичних маніпуляцій. Тому до цього варіанта лінгвального релятивізму тяжіють розвідки, виконані в царині не антропологічної лінгвістики, а більш «ідеологічної» лінгвокультурології. Хоча дослідники-лінгвокультурологи, зокрема й російські³³, розуміючи значне ідеологічно-філософське перевантаження останньої, усе частіше роблять спроби підсилити теоретико-методологічну базу цієї дисципліни за рахунок нових та науково надійних методів і методик.

Абсолютно не можемо погодитися з думкою опонентів лінгвокультурології³⁴, що пошуки «народної душі», розпочаті на початку XIX ст. В. Гумбольдтом, Й. Фіхте та ін., втратили нині свою актуальність, бо, навпаки, останніми десятиліттями неабияк зріс інтерес людини у світлі нових наукових парадигм до вивчення самої себе та до вивчення свого місця в навколишньому світі³⁵. Цей інтерес ніколи й не згасав, стрибкоподібно змінюючи фокус концентрації наукової думки залежно від обставин і вимог, які супроводжують розвиток людського суспільства³⁶. Солідний відтинок часу, протягом якого вчені займаються пошу-

³¹ Tan L. H., Chan A. H. D. et al. Language Affects Patterns of Brain Activation Associated with Perceptual Decision // Proceedings of the National Academy of Sciences.— 2008.— Vol. 105. Fasc. 10.— P. 4008.

³² Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation // The Translation Studies Reader.— London ; New York, 2000.— P. 166.

³³ Див., напр.: Зализняк А. А. Лингвоспецифические единицы русского языка в свете контрастивного корпусного анализа // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии : Материалы междунар. конф.— М., 2015.— Вып. 14.— С 683–696.

³⁴ Андреев К. Знач. праця.

³⁵ Визначення власного «Я» у соціокультурному середовищі є абсолютно неможливим без дослідження мови й культури людини.

³⁶ Наприклад, значний інтерес до мов, а також і культур індіанців Північної Америки, який, власне, створив передумови виникнення ворфіанства, а згодом неоворфіанства, з'явився в американському мовознавстві після успішного використання мов індіанських племен черокі, навахо та ін. як шифрів радистами-шифрувальниками у Другій світовій війні.

ком «душі народу», не є тим чинником, який автоматично деактуалізує цей пошук, бо деякі проблеми, зокрема проблему співвідношення мови й мислення, найкращі мислителі й науковці різних епох розв'язують уже протягом двох тисячоліть, але однозначних відповідей так і не знайшли.

Якщо ж бути принциповим у питанні витоків поняття «душа народу», то воно має, на наше переконання, глибшу, ніж двохсотлітню, історію, оскільки вперше зустрічається у працях Й. Гердера (нім. *Volksseele*). Уже потім його підхопили у своїх концепціях послідовники цього німецького філософа — Й. Фіхте, Г. Гегель, Я. Грімм, брати Шлегелі та, врешті-решт, В. Гумбольдт³⁷. Саме В. Гумбольдт, завдяки його інтересу до етнографічних досліджень і порівняльної філології, фактично став «батьком» сучасної лінгвістики, декларуючи вже не поняття «душа народу» (*Volksseele*), а «дух народу» (*Volksgeist*). Започатковане в цей період розвитку лінгвістичної науки порівняльно-історичне мовознавство не втратило актуальності і в наші дні, бо жодна лінгвістична парадигма ще не вичерпала й донині своїх методологічних і практичних можливостей.

3. Лінгвометодологія лінгвокультурології vs зіставної лінгвокультурології. Основне завдання лінгвокультурології полягає в тому, щоб за допомогою аналізу мовних одиниць і явищ (що важливо!) реконструювати релевантні для тієї чи іншої спільноти факти соціокультурної генези. Не викликає сумніву також те, що науково вагомих результатів можна досягти в царині лінгвокультурології лише при зіставному вивченні різних лінгвокультур, тобто мова йде про зіставну лінгвокультурологію як найперспективніший і методологічно найадекватніший лінгвокультурологічний напрям. Одним із основоположних принципів при цьому має стати якомога більша редукція етноцентричного викривлення результатів таких досліджень.

З огляду на це абсолютно не можемо погодитися з опонентами лінгвокультурології, що лінгвокультурологічні розвідки не потребують від дослідника знання мов³⁸, оскільки навіть монологічні праці спираються головним чином саме на традиційну методологію — описовий (deskriptivний) метод, дефініційний (семний, компонентний) аналіз, контекстний аналіз, етимологічний аналіз та ін. Тому детальне вивчення будь-якої мовної одиниці (мовного явища) вимагає фахового володіння не лише іноземними мовами, а й рідною. Особливо це стосується монологічних лінгвокультурологічних студій, де дослідник може зробити об'єктивні висновки, спираючись виключно на глибокий фаховий аналіз тієї чи іншої мови. Інакше це буде не лінгвокультурологічне, а культурологічне vs етнологічне (етнографічне) дослідження, де як об'єктивні наукові факти сприйматимуться стереотипи, обрядодії, вірування, звичаї, забобони тощо певного мовного соціуму. Проте, як зазначалося, монологічні розвідки не є особливо перспективними у сфері лінгвокультурології vs лінгвоконцептології.

Важливо наголосити, що лінгвокультурологи спираються переважно на усталені емпіричні методи. Звичайно, специфіка самого об'єкта дослідження — мови (мовного знака), яка більшою мірою є ідеальним явищем, ніж матеріальним, передбачає застосування і такого методу, як інтроспекція, а також різноманітних експериментальних методик. Утім, опоненти лінгвокультурології стверджують, що лінгвометодологічний апарат останньої є значною мірою сумнівним, бо «сила лінгвокультурологічного методу в його відсутності»³⁹.

³⁷ Г. Дойчер уважає, що ідея тісного взаємозв'язку та принципової взаємозалежності мови й культури народу викристалізувалася ще в XVI ст. у працях англійця Ф. Бекона, а дещо згодом — француза Е. Б. де Кондільяка (*Deutscher G. Op. cit. — P. 3*).

³⁸ Андреев К. Знач. праця.

³⁹ Там же.

Справді, усталеного лінгвокультурологічного методу поки що не існує, хоча спроби його задекларувати робилися не раз ⁴⁰. Сама міждисциплінарність лінгвокультурології перешкоджає, на нашу думку, зосередженню науковців на пошуку лінгвокультурологічного методу, бо навіть «придумувати велосипед», якщо він уже придуманий. Тобто йдеться про те, що немає гострої потреби в пошуку такого методу, оскільки дослідників-лінгвокультурологів повністю задовольняють «чужі», запозичені із суміжних наукових дисциплін, методи. До того ж, крім традиційних, тут простежується певна адаптація методів когнітивної лінгвістики, передусім концептного та інтерпретативного аналізів, які в лінгвокультурології набули специфічних процедур. Слід додати ще й поширену серед лінгвокультурологів практику застосування психолінгвістичних експериментів з метою об'єктивації результатів і висновків лінгвокультурологічного аналізу.

Прикметно, що саме останні методи піддаються найбільшій критиці з боку позитивістів за їхню «метафізичність». Хоча, наприклад, концептний аналіз застосовується для розкриття через значення мовних одиниць змісту концептів, що передбачає залучення процедур насамперед семного, контекстного та етимологічного аналізів. То невже він є більш «метафізичним», ніж традиційні методи мовознавства?

Отже, під поширеним поняттям «лінгвокультурологічний аналіз» слід розуміти не якийсь глибоко опрацьований та загальновизнаний метод, а сукупність дослідницьких процедур традиційної і когнітивної лінгвістики та психолінгвістики (соціолінгвістики). Зазначимо при цьому, що міждисциплінарний характер лінгвокультурології сприяє її методологічній відкритості, тому методологічний апарат останньої перманентно поповнюється новими дослідницькими процедурами. Передусім тут слід згадати методологію актуальної нині корпусної лінгвістики.

4. Лінгвокультурологія та її термінологічний апарат. З погляду опонентів лінгвокультурології, остання перенасичена «хитромудрою» термінологією — «лінгвокультурема», «етнічна ментальність», «мовна картина світу», «лінгвоспецифічний етноконцепт», «національна концептосфера», «семіотичні межі етнокультури», «номінативне поле лінгвокультурами» та ін., яка, на їхню думку, не піддається будь-якому раціонально-логічному визначенню. Деякі словосполучення, наприклад «національний характер», «національний менталітет», «національна ментальність», «етнічна ментальність», узагалі вважаються беззмістовними міфологемами, оперувати якими в науковому дискурсі неприпустимо ⁴¹.

Можливо, тут і є якась частка істини. Наприклад, у нас є певні застереження щодо такого термінологічного «вितвору», як «лінгвоспецифічний етноконцепт». Але чи не було ще зовсім недавно поширеним у традиційній (структурно-системній, іманентній) лінгвістиці словосполучення «семантика значення», яким послуговувалися досить солідні науковці?

Можна також погодитися, що деякі поняття є «розмитими». Передусім це стосується «лінгвокультурами», оскільки спроба одного із засновників лінгвокультурологічного напрямку в мовознавстві, В. В. Воробйова, представити лінгвокультуреми як одиницю, що належить одночасно двом рівням — мовному й

⁴⁰ Див., напр.: Ковшова М. Л. Семантика и прагматика фразеологизмов (лингвокультурологический аспект) : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — М., 2009. — 48 с.; Чубур Т. А. Теоретические основания лингвокультурологических сопоставительных исследований : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — Воронеж, 2011. — 46 с.

⁴¹ Прожилов А. В. Лингвоконцептология: триумфальный подъем или бег по «языковому кругу»? — С. 13.

ментальному⁴², виявилася, на нашу думку, методологічно безперспективною, бо про неї вже нечасто згадують у сучасних лінгвокультурологічних працях.

Безперечно, до термінології тієї дисципліни, яка тільки-но виокремилася в самостійний науковий напрям, завжди є численні претензії і застереги. Однак частина термінів і понять, які вони позначають, виникли й закріпилися в науковому обігові ще до офіційного виникнення лінгвокультурології. Так, термін «концептосфера» належить академікові Д. С. Лихачову⁴³. Відповідно виникає логічне запитання: чи можна з такою легкістю ставити під сумнів ті терміни й поняття, якими оперував відомий в усьому світі вчений?

Якщо ж узяти до уваги й той факт, що лінгвокультурологія vs лінгвоконцептологія значною мірою постали на методологічній базі когнітивної лінгвістики, то під сумнів можна поставити термінологію, а відповідно і науковий рівень учених міжнародного масштабу — Р. Джекендоффа, М. Джонсона, Дж. Лакоффа, Р. Лангакера, Л. Талмі, Ч. Філлмора, Ж. Фоконьє, У. Чейфа, А. Ченкі та багатьох інших. До речі, Дж. Лакофф займає першу сходинку рейтингу Google Scholar у рубриці «Linguistics»⁴⁴, що, як ніщо інше, красномовно свідчить про його наукові досягнення, а той напрям когнітивної лінгвістики, який він разом із М. Джонсоном детально опрацював — теорію когнітивних метафор, жодним чином не можна назвати псевдонауковим.

5. Концепт «Капці», або Критерії визначення лінгвокультурних концептів. Критики лінгвокультурології переконані, що відсутність чітко визначеного лінгвокультурологічного методу приводить до аналізу нелогічних і навіть дивних для тієї чи іншої лінгвокультури етноспецифічних концептів. Зокрема, дослідники російського мовного етносу присвячують свої лінгвокультурологічні розвідки таким концептам, як «Боевой листок», «Тапочки», «Нефть», «Сочи», «Слон», «Бык»⁴⁵.

Зазначимо, що навіть ці концепти не є нелогічними, якщо взяти до уваги те, що, наприклад, концепт «Бик» аналізується в іспанській лінгвокультурі⁴⁶, а концепт «Капці» входить до концептополів «Одяг» або «Мода» в багатьох європейських мовних етносах⁴⁷. Щодо лінгвокультурної значущості для російськомовного соціуму концепту «Слон», то тут, на перший погляд, справді можуть виникати сумніви, оскільки ця тварина для росіян є екзотичною. Утім, це лише на перший погляд, бо якщо здійснити детальний словниковий і контекстний аналіз російської лексики *слон*, то виявимо численні похідні значення слів-дериватів, а також фразеологічні одиниці (ФО), побудовані на найнеочікуваніших образах і асоціаціях, що пов'язані зі слоном⁴⁸, напр.: *брить слона* — «займатися довгою, нудною справою»; *замочить слона* — «поїсти смаженої картоплі»; *качать слону яйца* — «займатися пустою, непотрібною справою; байдикувати».

Можна навести й інші приклади, де компонент *слон* надає ФО семантики перебільшення якості, міри або розміру якогось предмета, явища чи процесу, що, очевидно, пов'язано з незвичайно великим розміром цієї тварини⁴⁹. Не інакше

⁴² Воробьев В. В. Лингвокультурология. — М., 2008. — С. 102.

⁴³ Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Изв. АН СССР : Сер. лит. и яз. — М., 1993. — Т. 52. № 1. — С. 5.

⁴⁴ Він має понад 135 тис. покликань на свої праці.

⁴⁵ Воркачев С. Г. Лингвокультурная концептология и ее терминосистема... — С. 15.

⁴⁶ Соловьева Н. И. Актуализация лингвокультурного концепта «бык» в испанской языковой картине мира : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 2009. — 22 с.

⁴⁷ Див., напр.: Ягофарова Л. Т. Вербализация концептосферы «мода» в современной отечественной массовой литературе : Дис. ... канд. филол. наук. — Елец, 2015. — 234 с.

⁴⁸ Тут і далі: Большой словарь русских поговорок / Сост. В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. — М., 2007. — С. 622.

⁴⁹ Напр.: *догнать слона* — «швидко втекти»; *наехать на слона* — «нажити сильного, серйозного ворога»; *слона не приметить* — «не помітити найважливішого». У наївному

як концептом характеризує російське слово *слон* відома представниця традиційного білоруського мовознавства Н. Б. Мечковська⁵⁰, яку аж ніяк не можна запідозрити в якомусь «модному» лінгвоепігонстві. Вона відзначає особливу популярність у живому російському мовленні ФО з компонентом *слон*, напр.: *здоровенный как слон; неповоротливый как слон; топать как слон; переть / идти напролом как слон; как слону дробина; слон сдох; доволен как слон*. При цьому слон перестає бути еталоном великої тварини, зазнаючи різних трансформацій, навіть часом абсурдних. Прикладом може слугувати алогічна примовка *Купи слона!*, яку підлітки повторюють для випробовування терпіння або, можливо, винахідливості співрозмовника.

Якщо ж провести паралелі з українською мовою, то тут теж знайдемо не один десяток ФО з компонентом *слон*, хоча вже з більш меліоративною семантикою⁵¹, не кажучи вже про значне поширення цих ФО, наприклад, в україномовному публіцистичному дискурсі останніх років⁵².

Отже, той факт, що лексему *слон* містить не один десяток ФО, є беззаперечним свідченням лінгвокультурної маркованості поняття «слон», оскільки фразеологія вважається віддзеркаленням мовної свідомості народу, і це вже визнається чи не більшістю науковців. До того ж ще одним надійним критерієм, який можна встановити без особливих проблем, є поширення цієї лексики в сучасних публіцистичному, розмовному та інших дискурсах. Тому якщо тлумачити концепт зовсім просто, тобто як те поняття, яке «приростає» в процесі соціокультурного функціонування додатковими образами й соціокультурними (ціннісними) смислами, то поняття «слон» цілком можна вважати концептом не лише в російській, а й в українській лінгвокультурах. Однак це ще не є автоматичним визнанням його лінгвокультурної значущості для росіян / українців, оскільки така значущість виявляється на основі детального й прискіпливого лінгвокультурологічного аналізу.

уявленні носіїв російської мови слони мають незвично великий статевий орган і, відповідно, неабияку здатність до злягання (пор. також аналогію хобота слона зі статевим органом чоловіків у фразеологізмі *слон без хобота*, у якому образно-мотиваційна база має безпосередній зв'язок, на нашу думку, з обрядом обрізання у євреїв), напр.: *знакомится с белыми слониками* — «злягатися, займатися сексом». Крім цього, представники російської лінгвокультури вважають, що у слонів непомірні та інтенсивні сечовипускання і дефекація, напр.: *отвязать слона* — «сходити до туалету, здійснити сечовипускання»; *слепить слона* — «випорожнитися»; *звонить слонику* — «сходити до туалету».

⁵⁰ Мечковская Н. Образная концептуализация градуально-количественных представлений в русской фразеологии // *Kognition, Sprache und phraseologische / paremiologische Graduierung*. — Wiesbaden, 2005. — S. 110–111.

⁵¹ Напр.: *слона з'їсти* — «голодна людина»; *з мухи зробити слона* — «перебільшення»; *слона не помітити* — «неуважний»; *слона проковтнути* — «замовкнути»; *слон і моська* — «негарна пара»; *боїться як слон мухи* — «байдуже»; *слон на вухо наступив* — «негарний спів»; *повертається як слон у посудній лавці* — «незграбний»; *радий як слон після бані (у тапочках)* — «нерозумно радіє»; *як слону пропелер* — «недоречно»; *захотіти рожевого слоника* — «забажати неможливого».

⁵² Напр.: «Тому хотілося б сподіватися, що цього разу Кабмін не поведеться, як слон у посудній крамниці, і ми не отримаємо ефекту, протилежного бажаному»; «[...] якій дали в руки багато в чому недолугий процесуальний закон — Кодекс адміністративного судочинства, що, немов слон у посудній лавці, “пройшовся” по інших судових юрисдикціях»; «[...] держава своїм втручанням усе тільки псує, поводить, як слон у посудній крамниці тощо»; «Стосовно музики одного разу зауважив: “Мені слон на вухо наступив!”»; «Багато чого ще є, де ми поводимося як слон у посудній крамниці та наступаємо на власні граблі»; «[...] аби тільки держава тримала кордон від контрабанди, цивілізовано контролювала якість пального і не поводитися на ринку нафтопродуктів, немов слон у посудній лавці» (Лінгвістичний портал. — <http://www.mova.info>).

6. Лінгвокультурологія і «духовні скріпи». Лінгвокультурологія і лінгвонарцисизм vs лінгвонаціоналізм. Слід зазначити, що науковий аналіз дискутованих проблем лінгвокультурології «засліплений» в опонентів останньої злою іронією та гострим сарказмом, які спрямовані передусім на російський лінгвонарцисизм vs лінгвонаціоналізм, а також «духовні скріпи» росіян. Тому не дивно, що критиками цієї дисципліни є переважно вчені-емігранти, які працюють у західноєвропейських університетах, або представники західноєвропейської (переважно німецької та австрійської) лінгвістики. Одна з таких мовознавців-емігрантів, А. В. Павлова, визначає лінгвокультурологію навіть як евфемістичне позначення для лінгвонаціоналізму⁵³.

Прикметно, що лінгвонаціоналізм протиставляється, як правило, позитивнішому лінгвопатріотизму. Межа між цими двома поняттями є досить розмитою⁵⁴, оскільки обом властиве чітко виражене прославляння рідної мови, а також гіпостазування, тобто надання мові статусу певної величини, вирваної з історичного й соціального контекстів, яка має ті чи інші характеристики, що не залежать від волі носіїв цієї мови⁵⁵. Саме тому ці поняття слід чітко диференціювати, щоб уникнути некоректних звинувачень мовознавців-патріотів у поширенні націоналістичних ідей. До того ж відмінність між аналізованими поняттями фактично зникає в тих випадках, коли націоналізм тлумачиться дослідниками позитивно, тобто виключно як вірність і відданість своїй нації.

На наше глибоке переконання, у значній частині лінгвокультурологічних розвідок більшою чи меншою мірою присутній етноцентризм самого дослідника, тому в таких працях можна зустріти лінгвонарцисичні, рідше лінгвонаціоналістичні, пасажі. Стосується це передусім ранніх лінгвокультурологічних праць, особливо тих, які були присвячені пошуку якоїсь духовної унікальності російської лінгвокультури⁵⁶. Згадаймо лише, до яких небачених розмірів була «роздута» в подібних працях «загадкова російська душа», відлуння чого простежуємо ще й сьогодні в Україні⁵⁷. Складається враження, що часто результати таких пошуків наперед відомі дослідникам, тобто їхні висновки ґрунтуються не на повному лінгвокультурологічному аналізі, а на власне культурологічному, де роль лінгвістичного аналізу відходить на далеку методологічну периферію. Цю методологічну слабкість простежуємо навіть у працях «піонера» лінгвокультурології В. В. Воробйова, передусім у тих, де переважає монологічний аналіз «духовних скріп» російської лінгвокультури⁵⁸.

Той факт, що пошуки російських лінгвокультурологів значною мірою зосереджені на «духовних скріпах» (концепти «Духовность», «Державность», «Соборность», «Православие», «Вера», «Патриотизм», «Справедливость», «Лю-

⁵³ Павлова А. Можно ли судить о культуре народа по данным его языка?— С. 28.

⁵⁴ Gardt A. Sprachnationalismus zwischen 1850 und 1945 // Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnissen in Geschichte und Gegenwart.— Berlin ; New York, 2000.— S. 247–248.

⁵⁵ Мова, наприклад, має свою *природу, характер, сутність, (цілющу) силу, дух, душу, геній, красу* тощо; у цьому розумінні поширеними є фіторметафори: *мова може розпускатися, квітнути, розсипати пелюстки, рости, в'янути, засихати, гинути* тощо.

⁵⁶ Воробьев В. В. Лингвокультурологическая парадигма личности.— М., 1996.— 170 с.; Жданова В., Щеголева Ю., Сорокин Ю. А. Русские и русскость (лингвокультурологические этюды).— М., 2006.— 335 с.; Зализняк Анна А., Левонтина И. Б., Шмелёв А. Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира.— М., 2005.— 540 с.

⁵⁷ Див., напр.: Хуторцова М. И. «Загадочная русская душа» как национально-культурный компонент языковой картины мира // Лінгвістика. Лінгвокультурологія.— 2013.— Т. 6.— С. 175–185.

⁵⁸ Див., напр.: Воробьев В. В. Лингвокультурология.

бовь», «Русский мир», «Русский язык», «Милосердие» та ін.⁵⁹), також важко заперечити, бо все це є очевидним. Ураховуючи шлях розвитку пострадянської Росії, можна припустити, що специфіка її державницької політики (велика територія, понад сто національностей, стрімке вимирання власне російського населення, відцентрові тенденції суб'єктів Російської Федерації тощо) потребувала ще від самого початку (1989–1992 рр.) певної ідеї, яка «скріпила» б усі національності та території Росії навколо великодержавного центру. 1996 року з цією метою Б. Єльцин оголосив про цілеспрямований пошук об'єднавчої «національної ідеї». Прикметно, що ніхто не може назвати більш-менш визначений перелік цих російських «скріп» або точно назвати критерії, за якими розділяються «скріпи» й «підскріпи» (напр.: *совесть*, *дух*, *душа*, *широта*, *простор*, *удаль*, *щедрость* та ін.). Однак те, що російська мова визнається однією зі «скріп», є однозначним свідченням крену російської лінгвокультурології в бік не лише лінгвонарцисизму, а й лінгвонаціоналізму⁶⁰.

Лінгвонаціоналізм російської лінгвокультурології ґрунтується на ідеях русофілства й повністю залежить від політичної ситуації в Росії. Свідченням цього слугує очевидна політична заангажованість деяких російських лінгвокультурологів, зокрема С. Г. Воркачова, який стверджує, що «громадянська війна на Україні — приклад лінгвокультурної війни: захист носіями російської мови своєї мовної та культурної ідентичності»⁶¹. Виникає запитання: це висновки політика чи мовознавця? Сумнівно, що такі висновки є результатом глибокого зіставно-лінгвокультурологічного дослідження.

Саме підтримувана Росією лінгвонаціоналістична ідея змушує російських дослідників вивчати мовну об'єктивацію релевантних, особливо в регіональному вимірі, лінгвокультурних концептів, нехтуючи мовою корінного населення регіонів. Такий підхід породжує часом парадоксальні висновки, коли дисертантка пише, що «концепт “Байкал” у регіональному лінгвокультурному просторі актуалізує базові цінності духовної культури народів Бурятії»⁶², натомість аналіз мовної об'єктивації цього концепту побудований у дисертації виключно на російськомовному дискурсі, а найпоширеніша в цьому регіоні корінна мова — бурятська — лишається поза увагою авторки. Подібні «парадоксальні» дослідження і створюють підґрунтя для критики, зокрема в тому питанні, що є власне «лінгвокультура». Чи можна, наприклад, говорити про «індійську лінгвокультуру», якщо індійської мови не існує?

Утім, українська лінгвокультурологія також може бути «інфікована» цим явищем з огляду на етноцентризм дослідників, якого важко позбутися в розвідках, присвячених вивченню мов і культур. Хоча протягом багатьох років пострадянської української незалежності реальна політична, юридична та фінансова

⁵⁹ Див., напр.: *Гостева И. В.* Динамика лингвокультурного поля «Духовность» в русской языковой картине мира (1981–2008 гг.) : Автореф. дис. ... филол. наук. — Челябинск, 2009. — 23 с.; *Сергеева Е. В.* Бог и человек в русском религиозно-философском дискурсе. — СПб., 2002. — 188 с.; *Табакова З. П.* Патриотизм как базовый концепт русской ментальности // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. — Новосибирск, 2016. — С. 66–75.

⁶⁰ Лінгвонаціоналістичні ідеї поширені в Росії ще від часів М. В. Ломоносова. А. В. Павлова та М. В. Безродний питають таку тезу М. В. Ломоносова про російську мову з його «Краткого руководства к красноречию»: «Повелитель многих языков, язык российский, не токмо обширностию мест, где он господствует, но купно и собственным своим пространством и довольствием велик перед всеми в Европе» (*Павлова А. В., Безродный М. В.* Знач. праця. — С. 141).

⁶¹ *Воркачев С. Г.* Лингвокультурная концептология и ее терминосистема... — С. 14.

⁶² *Жигачева Е. С.* Концепт БАЙКАЛ в региональной лингвокультуре : Дис. ... канд. филол. наук. — Улан-Удэ, 2015. — С. 8.

підтримка української мови як державної була відсутня, однак деякі лінгвонарцисичні vs лінгвонаціоналістичні ідеї культивувалися й культивуються нині досить активно⁶³.

Отже, у пропонованій статті здійснено короткий огляд слабких місць у методологічних позиціях лінгвокультурології на тлі поширення в сучасному мовознавстві лінгвопрофанації, лінгвоєпігонства, лінгвонарцисизму та лінгвонаціоналізму. Ми зробили спробу навести аргументи на користь лінгвокультурології, яка являє собою визнану науковими колами пострадянського простору мовознавчу дисципліну з чітко вираженим прикладним характером⁶⁴. Виявлено, що опоненти лінгвокультурології, які активно борються з плагіатом, епігонством та іншою «нечистотою» в російській науці, мають однобоке й дещо упереджене ставлення до цієї дисципліни, забуваючи, що їхня критика поширюється не лише на російських лінгвокультурологів, а й на всю цю дисципліну в цілому, тобто й на українських, білоруських, казахських та інших прихильників лінгвокультурології.

У дослідженні з'ясовано, що сильною методологічною позицією лінгвокультурології є залучення нею емпіричних лінгвістичних методів. Прикметно, що останні навіть домінують у розвідках, присвячених вивченню мови й культури різних лінгвосоціумів. Крім цих методів, у лінгвокультурології простежується адаптація таких методів когнітивної лінгвістики, як концептний та інтерпретативний аналізи. Об'єктивація результатів і висновків лінгвокультурологічного аналізу здійснюється на основі проведення психолінгвістичних експериментів і лінгвостатистичних підрахунків, вивчення мовних корпусів тощо.

Основною методологічною проблемою лінгвокультурології є відсутність усталеного лінгвокультурологічного методу, хоча розробленню останнього перешкоджає міждисциплінарність цієї дисципліни. Натомість, базовим методом лінгвоконцептології можна вважати концептний аналіз, який досить детально опрацьований у пострадянському мовознавстві. Тому звинувачення критиків лінгвокультурології у псевдонауковості лінгвокультурологічних праць можна сприйняти лише в тій частині, що лінгвокультурологія, як будь-який «модний» мовознавчий напрям узагалі, породжує чітко виражене епігонство. Саме епігони дискредитують своїми низькоякісними працями методологічний апарат нових лінгвістичних дисциплін. Певною мірою слушним є також звинувачення лінгвокультурології в лінгвонарцисизмі vs лінгвонаціоналізмі, хоча це стосується здебільшого праць російських лінгвокультурологів.

(Кременчук)

K. I. MIZIN

THE LINGUO-CULTURAL CONCEPT «SLIPPERS», OR ONCE AGAIN ON METHODOLOGICAL FLAWS IN LINGUO-CULTUROLOGY

The article is devoted to the critical analysis of some weak methodological points in (contrastive) linguo-culturology in the context of expanding linguo-profanation, linguo-epigonism, linguo-narcissism and linguo-nationalism in modern post-Soviet linguistics. The author gives some counterarguments to alleged primitive methodology in linguo-cultural studies, and highlights some of the reasons why epigonism and linguo-narcissism vs linguo-nationalism are spreading in the field of linguistics.

Keywords: linguo-culturology, linguo-conceptology, contrastive linguo-culturology, concept, epigonism, linguo-narcissism, linguo-nationalism.

⁶³ Див. про це, зокрема: *Тараненко О. О.* Явище історико-мовної міфотворчості в сучасному українському суспільстві // *Мовознавство*. — 2011. — № 6. — С. 14–33.

⁶⁴ Лінгвокультурологію введено до навчального плану підготовки філологів численних авторитетних університетів, зокрема і в Україні.

З ІСТОРІЇ ПУРИЗМУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ. II¹

Стаття систематизує відомості про пуристичні тенденції в історії англійської літературної мови. У другій частині статті описано вияви лексичного пуризму в період з другої половини XVII ст. до наших днів. Схарактеризовано пуристичну діяльність В. Барнса, Е. Мовлі, П. Грейнджера, П. Андерсона, Д. Ковлі.

Ключові слова: історія англійської мови, мовні контакти, запозичення, пуризм, пуристичні новотвори.

З другої половини XVII ст., а надто у XVIII ст. Англія зазнає інтенсивних економічних перетворень. Промислова революція потребує нових робочих рук. З покращенням якості доріг і появою нових видів транспорту зростає мобільність населення, жвавішають внутрішні міграційні потоки, набирає обертів урбанізація. Усі ці чинники оприявнюють значну варіативність англійської мови. Дж. Свіфт, наприклад, ділився невеселими враженнями від почутого: «Не лише в окремих містах і графствах Англії вимовляють по-різному, а й навіть у Лондоні: при дворі нівечать слова на один копил, у середмісті — на другий, а в передмістях — на третій»². Діалектну строкатість англійської мови з острахом сприймають як вияв її занепаду, як симптом виродження, як передвісник майбутньої катастрофи: «Наша мова вкрай недосконала, її щоденне поліпшування аж ніяк не відповідає її щоденному псуванню»³.

Вихід письменники та філологи вбачають у тому, щоб відгородити книжне мовлення від впливів живої розмовно-діалектної стихії. Визріває уявлення про необхідність мовних норм. Писемним стандартом пропонують оголосити взірцеві тексти найкращих авторів, усним — «королівське англійське мовлення» («King's English» або «Queen's English»), тобто чисте, граматично правильне мовлення «верхів» без діалектних чи соціолектних домішок. Щоб уберегти мову від подальшого «руйнування» та «псування», мовні норми пропонують закріпити офіційно (прообраз сучасної кодифікації).

Отже, в ті часи пуризм розуміють не стільки як боротьбу з чужослів'ям, скільки як недопущення в літературну мову позалітературних елементів. Деякі сучасні мовознавці, услід за Дж. Томсоном, називають цей процес «елітарним типом пуризму»⁴. На наш погляд, не зовсім доречно. Таке трактування безпідставно розширює зміст поняття «пуризм» і, по суті, прирівнює його до понять «унормування» та «кодифікація». В. М. Ярцева вважала, що в цьому контексті

¹ Див. початок: Мовознавство. — 2017. — № 5. — С. 3–20.

² *Swift J.* The Prose Works of Jonathan Swift. Literary essays : In 12 vols. — New York, 1971. — Vol. 11. — P. 12.

³ *Ibid.* — P. 6.

⁴ Див., напр.: *Жукова Л. С.* Языковой пуризм в современной Англии : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 2010. — С. 12.

термін *пуризм* можна вживати хіба що умовно ⁵, а ми переконані, що краще взагалі не вживати.

Проблема запозичувань, хоч і не стояла вже так гостро, як у період боротьби з каламарними термінами, усе ж не сходила з порядку денного. На береги туманного Альбіону потрапляє дедалі більше французьких книжок, англійці все частіше відвідують Францію, Париж заживає слави культурної столиці Європи, французька стає мовою дипломатії, міжнародної торгівлі, постачальницею нових понять для інших європейських мов. Багатьом англійським авторам здається, що без галліцизмів їхнє мовлення втратить гнучкість і виразність. Упродовж другої половини XVII ст. та у XVIII ст. запозичено іменники *amateur* «любитель», *attitude* «відношення, ставлення», *brochure* «зшиток, брошура», *champagne* «шампанське», *cohesion* «зчеплення, злипання», *contrast* «протиставлення», *dentist* «зубник», *detail* «подробиця», *environs* «околиці», *espionage* «шпигунство», *grippe* «грип», *manoeuvre* «маневр», *nuance* «відтінок», *publicity* «слава, розгос», *tricolour* «трикоleur» тощо. Як і раніше, пристосування цих слів до звукових та правописних особливостей англійської мови було мінімальним.

Час від часу лунають голоси критиків. Свою оцінку надмірному захопленню галліцизмами дає Д. Дефо: «В англійця рот повен запозичених фраз. Він не втомлюється переймати з чужих мов... Не можу позбутися думки, що коли впроваджують і вживають іншомовні слова чи терміни з мистецтва, виникають нестерпні прикрощі» ⁶. Цікаву як на ті часи пропозицію висунув публіцист і драматург Дж. Аддісон: «Часто виникає бажання... призначити когось мовним інспектором, щоб він вилучав з обігу іншомовні слова, зокрема заборонив у нашому королівстві ужиток французьких висловів, адже наші власні фрази нічим не гірші» ⁷. Проти занадто розрослої синоніміки підніс свій голос і шотландський священик, автор посібника з красномовства Дж. Кемпбелл: «Хіба слова *pleasure* “задоволення”, *opinionative* “упертий” і *sally* “вилазка” не такі виразні, як *volupty*, *opiniatre* та *sortie*? Чим вислів *last resort* “остання надія” гірший за *dernier resort*, *liberal arts* “гуманітарні науки” — за *beaux arts*, *polite literature* “красне письменство” — за *belles lettres*?» ⁸.

Утім заувагами такого роду справа й обмежилася. Програмних виступів чи якогось організованого пуристичного руху в Англії XVIII ст. не зафіксовано. Ніхто не пропонував власних пуристичних заміників, не кажучи вже про їхнє закріплення в ужитку. Кальки цього періоду нечисленні, переважно — напівкальки: *iceberg* «айсберг» (з нідерл. *ijsberg* < *ijs* «крига» + *berg* «гора»), *landloper* «пройдисвіт» (з нім. *Ländläufer* < *Land* «земля» + *Läufer* «бігун»), *pitchblende* «ураніт» (з нім. *Pechblende* < *Pech* «смола» + *blenden* «ошукувати»). Одна з небагатьох «повних» кальок — *homesickness* «туга за домівкою» (з нім. *Heimweh* < *Heim* «дім» + *Weh* «туга, журба»).

Упродовж XIX ст. уміння читати й писати серед англійців, надто містян, поступово стає масовим. Зростає попит на книжки, посилюються впливи чужих

⁵ Ярцева В. Н. Развитие национального литературного английского языка. — М., 1969. — С. 194.

⁶ Цит. за: Barnett L. K. The Treasure of Our Tongue: The Story of English from its Obscure Beginnings to its Present Eminence as the Most Widely Spoken Language. — London, 1966. — P. 173.

⁷ Addison J., Steele R. Selections from Addison and Steele. — New York, 1921. — P. 264.

⁸ Campbell G. The Philosophy of Rhetoric. — Carbondale, 1963. — P. 172. Задля справедливості слід відзначити, що англ. *liberal arts* є запозиченням з лат. *artes liberales* «вільні мистецтва».

мов і культур. З'являються нові лексичні запозичення, а ті, що були перейняті давніше, приживаються в мові, втрачаючи свій чужомовний характер.

Як і в минулому столітті, пуристична активність зводиться переважно до калькування. Воно представлене різними типами: 1) повні словотвірні кальки: *deaf-mute* «глухонігий» (з фр. *sourd-muet*), *foreword* «передмова» (з нім. *Vorwort* < лат. *prae-fatio*), *loanword* «запозичене слово» (з нім. *Léhnwort*), *rainforest* «тропічний ліс» (з нім. *Régenwald*), *self-portrait* «автопортрет» (з нім. *Sélbstbildnis*), *standpoint* «погляд, точка зору», букв. «точка стояння» (з нім. *Stándpunkt*), *the unconscious* «підсвідомість» (з нім. *das Ünbeusste*), *watershed* «водорозподіл» (з нім. *Wässerscheide*), *world-view* «світогляд» (з нім. *Wéltanschauung*); 2) словотвірні напівкальки: *liverwurst* «ліверна ковбаса» (з нім. *Léberwurst*), *rhinestone* «штучний діамант» (з фр. *caillou du Rhin*); 3) семантичні кальки: *the Left* «ліві (депутати)» (з фр. *les gauche*), *the Right* «праві (депутати)» (з фр. *les droites*); 4) фразеологічні кальки: *blue blood* «блакитна кров» (з ісп. *sangre azul*), *cannon fodder* «гарматне м'ясо» (з нім. *Kanynenfutter*), *value judgment* «ціннісне судження» (з нім. *Wérturteil*). Якщо раніше головним джерелом калюк була латина, то тепер ним стає німецька мова.

Важлива новація XIX ст. полягає в тому, що англійська починає лексично впливати на інші європейські мови. Ці останні переймають як питомі англійські слова (*boycott, business, box, dandy, docker, football, jokey, leader, meeting, sandwich, schooner, sniper, snob, squall, sport, start, tourist, tramway*), так і ті романізми, що в англійській мові дістали нові лексичні значення (*combine, comfort, export, finish, interview, locomotive, obligation, parliament, record, trainer, tunnel*). З плином часу вплив цей тільки посилюватиметься.

Серед власне англійських композитних новотворів цього періоду, мабуть, найуспішнішим і найвідомішим є *folklore* «народна творчість, фольклор» (*folk* «народ» + *lore* «вчення»). Його запропонував 1846 р. письменник і збирач старожитностей В. Дж. Томз на заміну поширеним тоді висловам *popular antiquities* «народна старовина» та *popular literature* «народна література». Власне, у давньоанглійській мові вже був іменник *folclār*, але з інакшим значенням — «народне повчання, проповідь». Новотвір не тільки швидко прищепився, а й став зразком для творення в другій половині XIX ст. терміносполук *folk song* «народна пісня», *folk tale* «народна оповідка», *folk hero* «народний герой», *folk medicine* «народна медицина», *folk singer* «виконавець народних пісень», *folk dance* «народний танець», *folk art* «народне мистецтво».

Зовсім по-іншому була сприйнята поява ще однієї «новодавньої» назви — *handbook* «підручник, посібник, довідник» (букв. «ручна книжка»). Саксонізм *handbōc* у середньоанглійський період занепав, натомість з кінця XIV ст. в ужиток увійшов галліцизм *manual* (зводиться до лат. *manuālis* «ручний»). Спочатку він означав «требник, молитовник», а з першої половини XVI ст. значення розширилося до «короткий довідник, посібник». Після того, як 1814 р. було запропоновано відродити *handbook*, слово наразилося на ураган критики: його затаврували як «дурносмачний новотвір» («tasteless innovation»). Архієпископ, поет і філолог Р. Тренч заявляв, що цьому слову лише 10–15 років, що воно потворне, абсолютно непотрібне і що для вжитку цілком достатньо звичного *manual*⁹.

Здавалося б, міркував пізніше О. Есперсен, що може бути природнішим для англосаксів, ніж утворити згідно з духом своєї мови композит *handbook*? Адже те саме зробили чи не всі германські народи (пор.: нім. *Håndbuch*,

⁹ Trench R. Ch. English, Past and Present : Five Lectures.— London, 1855.— P. 49.

нідерл. *handboek*, ісл. *handbók*, дан. *håndbog*, норв. *håndbokk*). Однак англомовці настільки вподобали чуже, що відроджуване питоме слово сприйняли не інакше, як непроханого зайду (*unwelcome intruder*). «І хоч пізніше, — веде далі О. Есперсен, — слово, здається, здобуло більшу прихильність, не можу позбутися думки, що мова перебуває в украй ненормальному стані, якщо таке просте, розумне й виразне слово мусить пробивати собі шлях, замість бути відразу прийнятим суспільною елітою»¹⁰.

Несхвальна реакція на *handbook* тим більш дивна, коли згадати, що для англійської мови XIX ст. суфіксоїд *-book* не тільки не був новим, а й виявляв певну продуктивність. Принаймні вже тоді існували *casebook* «журнал для запису пацієнтів», *daybook* «щоденник», *hornbook* «буквар», *notebook* «записник», *pocket-book* «записник; гаманець», *songbook* «пісенник», *textbook* «підручник», *word-book* «словник», *yearbook* «щорічник». Гадаємо, незвичним був не так суфіксоїд, як питома назва, що її запропонували замість узвичаєного галліцизму. Саме факт заміни запозиченого слова на питоме, хай навіть і з давнім минулим, викликав уперте несприйняття. Мав рацію Дж. Шерд, коли писав, що мовне чуття англійців опиралось утворам такого типу. Вплив романської мовної стихії виявився настільки потужним, що мова попросту розучилася карбувати слова з власних коренів, зокрема й композити. Сприймали такі слова як «витівки хворих»¹¹. По суті, тогочасні англійці зреагували на *handbook* так само, як зреагували б сучасні українці, якби їм запропонували, скажімо, замість запозичень *меню*, *велосипед*, *математика* вживати власномовні *стравопис*, *коловерт*, *числознавство*.

Усе ж спричинене романтизмом культурне відродження заохочувало англійців знову і знову звертатися до мовних проблем. Показовою в цьому плані є постать В. Барнса, який усе життя поклав на досягнення однієї мети — повернути рідній мові її германський дух. Учителю і священику, він болісно переймався тим, що через неясність запозичень шкільні уроки та церковні промови лишаються для простих людей геть неприступними. «Більшість парафіян, — писав В. Барнс в одній з ранніх статей, — не розуміють і половини проповідей, а молодь не розуміє і чверті від прочитаного. Це неабияк ускладнює роботу вчителя, а учня, замість осмислювати одержані знання, змушує заучувати слова. Народ повинен розмовляти рідною мовою. Та як можна говорити правильно, якщо школа навчає латинізованій англійській?»¹². Така мова не тільки не допомагає освічувати народні маси, а й гірше того — перетворюється на соціокультурний чи навіть класовий бар'єр: «Через свою пересиченість чужослів'ям (*foreign-worded fullness*) англійська стала мовою для вчених»¹³.

В. Барнс закликає удоступнити літературну мову для всіх англійців, навіть тих, хто не має класичної освіти. Замість насаджувати рідковживані й незрозумілі народові запозичення, пропонує знаходити відповідники в давньому лексиконі або створювати їх з питомих коренів, як це практикують у німецькій, фризській та інших, чистіших за англійську, мовах. І не просто пропонує — сам береться за роботу. Він пише багато статей, видає граматики, розвідки з історії мови, давньоанглійську азбуку, підручник логіки, праці з діалектології та істо-

¹⁰ *Jespersen O. Growth and Structure of the English language.*— 2-nd ed.— Leipzig, 1912.— P. 49.

¹¹ *Sheard J. A. The Words We Use.*— 4th ed.— London, 1970.— P. 313.

¹² *Barnes W. Corruptions of the English Language // Gentleman's Magazine.*— 1830.— N 147.— P. 502.

¹³ *Barnes W. Early England and the Saxon-English.*— London, 1869.— P. 101.

рії. У цих та інших виданнях упроваджує сотні власне англійських відповідників, послуговуючись чи не всіма можливими способами збагачування словника.

По-перше, В. Барнс прагне повернути до життя архаїчні саксонізми: замість *caution* «передбачливість» він уживає *forewit* (дангл. *forewitung*), замість *conscience* «сумління» — *inwit* (дангл. *ingewitnes*), замість *eloquence* «риторика» — *wordcraft* (дангл. *wordcraft*), замість *music* «музика» — *gleecraft* (дангл. *glīwcraft*), замість *musician* «музикант» — *gleeman* (дангл. *glīwman*), замість *obedience* «слухняність» — *hearsomeness* (дангл. *hīersumnes*), замість *plant* «рослина» — *wort* (дангл. *wurt*), замість *school* «школа» — *lorehouse* (дангл. *lārhus*), замість *merchant* «торговець» — *chapman* (дангл. *cēapman*).

По-друге, романізми та грецизми заміняє на слова з рідного йому дорсетського говору (південно-західне наріччя): *sprack* «дієвий, жвавий» (замість *energetic* < дгр. ἐνεργητικός), *doughty* «діяльний» (замість *active* < лат. *actīvus*), *fall* «осінь» (замість *autumn* < лат. *autumnus*), *foreelder* «предок» (замість *ancestor* < лат. *antecessor*), *outstep* «віддалений» (замість *remote* < лат. *remōtus*). До речі, В. Барнс відомий і як віршотворець. Усі свої поезії він теж писав діалектом.

По-третє, упроваджує словотвірні кальки за моделями класичних і нових європейських мов: *starlore* «астрономія» (< дгр. ἀστρονομία), *bendsome* «гнучкий» (< лат. *flexibilis*), *earthlore* (< нлат. *geologia*) «геологія»; *evenhood* «рівність» (< фр. *equality*), *mayly* «можливий» (< нім. *möglich*; пор. ще дангл. *mihltlic*), *heedsome* «уважний» (< нім. *aufmerksam*), *worksome* «працьовитий» (< нім. *arbeitsam*), *birdlore* «орнітологія» (< нім. *Vogellehre*), *toothdoctor* «стоматолог» (< нім. *Zahnarzt*).

Нарешті, по-четверте, В. Барнс охоче карбує з давньоанглійських морфем нові слова з оригінальною внутрішньою формою — як суто афіксальні утворення, так і композити. До перших належать: *breaksome* «крихкий» замість *fragile* (< лат. *fragilis*), *deemstery* «критика» замість *criticism* (< лат. *criticus*), *folkdom* «демократія» замість *democracy* (< дгр. δημοκρατία), *fornaughten* «знищувати» замість *annihilate* (< лат. *annihilatus* «зведений до нуля»), *fornaysome* «негативний» замість *negative* (< лат. *negātīvus*), *ongoading* «інстинкт» замість *instinct* (< лат. *instinctus*).

Композити тематично не обмежуються якоюсь однією сферою, а заповнюють різні лексико-семантичні та функціональні поля:

- загальномовна лексика: *beestow* (бджола + місце) «пасіка» замість *apiary*; *birdstow* (птаха + місце) «пташник, вольєра» замість *aviary*; *bodeword* (передвістя + слово) «наказ, команда» замість *commandment*; *yearday* (рік + день) «річниця» замість *anniversary*;

- культурна лексика: *booklore* (книга + вчення) «література»; *faithlaw* (віра + закон) «релігія»; *tastecraft* (смак + мистецтво) «естетика»; *thought-cullings* (думка + відбір) «афоризм»; *thought-theft* (думка + крадіжка) «плагіат»; *wordlore* (слово + вчення) «філологія»; *wortlore* (рослина + вчення) «ботаніка»;

- назви явищ природи та техніки: *mainland* (головний + земля) «континент»; *earthfire* (земля + вогонь) «вулкан»; *fireghost* (вогонь + дух) «електрика»; *footkeys* (ступня + клавіші) «педаль»; *starhoard* (зірка + скупчення) «сузір'я»; *sunprint* (сонце + друк) «фотографія, світлина».

Окремо слід виділити добре опрацьовану групу мовознавчих термінів. У своїй більшості вони засвідчують неабияку словотвірну винахідливість автора, хоч і не всі з них самозрозумілі для англомовців: *breath-penning* (видих + замикач) «приголосний», *breath-sound* (видих + звук) «голосний», *case-word* (відмінок + слово) «прийменник», *folkspeech* (народ + мовлення) «діалект, наріччя»,

mateword (товариш + слово) «синонім», *speech-token* (мовлення + знак) «літера», *speech-matter* (мовлення + тема) «об'єкт», *speech-trimming* (мова + оздоблення) «синтаксис», *thing-name* (річ + ім'я) «іменник», *thought-wording* (думка + висловлення) «речення», *time-taking* (час + узяття) «предикат», *word-shapening* (слово + формування) «етимологія», *word-strain* (слово + напруга) «наголос». Деякі терміни вочевидь є кальками німецьких відповідників: *linkword* «сполучник» (нім. *Bindewort*), *speechlore* «граматика» (нім. *Sprachlehre*), *time-word* «дієслово» (нім. *Zeitwort*).

Щоправда, навіть найбільші за обсягом англійські словники не містять Барнсових новотворів, бо в ужитку вони, за поодинокими винятками, не закріпилися. Такі запозичення, як, скажімо, *school* і *music*, тоді вже були відомі навіть селянам, а їхні пуристичні заміники *lorehouse* і *gleecraft* треба було ще запам'ятовувати. Тож не дивно, що сучасники сприймали неологізми В. Барнса як штучні, химерні, непотрібні, а тому й нежиттєздатні. Переважно як історичний курйоз сприймають їх і нинішні англійці (котрі цікавляться історією рідної мови).

Але чи справді ця лексика була аж такою нежиттєздатною? Якщо ми звернемося до інших германських мов, наприклад норвезької (букмол), то побачимо, що в ній побутують питомі слова з такою ж або схожою внутрішньою формою. Пор.: англ. *birdstow* — норв. *fuglebur* (птаха + приміщення) «вольєра»; англ. *leechcraft* — норв. *legevitenskap* (лікар + наука) «медицина»; англ. *skyline* — норв. *himmelrand* (небо + лінія, край) «горизонт»; англ. *thingname* — норв. *tingord* (річ + слово) «іменник». Замість латинізму *omnibus* «автобус, конка» В. Барнс 1869 р. пропонував *folkwain* (букв. «народний віз»). Ніхто із співвітчизників цю пропозицію не підтримав, проте саме таку внутрішню форму має назва всесвітньовідомого нині німецького концерну «Фольксваген» («Volkswagen»), що працює на європейському авторинку з 1937 р.

Цікаво порівняти пуристичні новотвори В. Барнса з українськими відповідниками. Тут теж подибуємо непоодинокі збіги внутрішньої форми:

Запозичення	Відповідник В. Барнса	Внутрішня форма відповідника	Український відповідник
<i>ambiguous</i>	<i>twymeaning</i>	два + значення	двозначний
<i>biography</i>	<i>lifewrit</i>	життя + писати	життєпис
<i>century</i>	<i>yearhundred</i>	рік + сто	сторіччя
<i>horizon</i>	<i>skyege</i>	небо + край	небокрай
<i>jurisprudence</i>	<i>lawcraft</i>	право + наука	правознавство
<i>library</i>	<i>bookhoard</i>	книга + зібрання	книгозбірня
<i>polygamist</i>	<i>manywedder</i>	багато + наречений	багатоженець
<i>sophistry</i>	<i>wordcunning</i>	слово + хитрість	хитромовство

Прикметно, що українські відповідники, на відміну від Барнсових, і зафіксовані в словниках, і вживаються (одні частіше, інші рідше) в різних стилях та жанрах. І це при тому, що українська мова аж ніяк не належить до пуристичних. Напевно, життєздатність питомих відповідників залежить не стільки від їхньої словотвірної якості, скільки від ставлення до них мовців, готовності останніх підтримувати розвиток лексики з власних джерел.

Попри те, що Барнсова словотворчість не була прийнята мовною спільнотою, навряд чи варто таврувати її як щось дивацьке, екстравагантне, безперспективне. Адже вона цілком відповідала тим пуристичним тенденціям, що існували тоді в інших європейських мовах, зокрема й слов'янських. Хай там як, а В. Барнс

був і лишається не тільки найзавзятішим «саксонізатором» свого часу, а й найбільшим пуристом в історії англійської мови ¹⁴.

XX століття внесло кардинальні зміни в суспільний статус і шляхи лексико-семантичного розвитку англійської мови. За цей час вона впевнено утвердилася як мова міжнародного спілкування й навіть як провідна світова мова. У ситуації сучасного «терміновибуху» переважну більшість нових слів і термінів англійська мова вже не позичає, а карбує за рахунок власних словотвірних ресурсів. Ці новотвори позначають усе те нове, що з'являється в науці, техніці, культурі, громадсько-політичному житті. Їх миттєво підхоплюють інші мови світу. Якщо давніше англійська була головно мовою-позичальницею, то тепер, навпаки, стала мовою-давальницею. Таким чином, зникає класична ситуація пуризму: англомовцям тепер уже не треба утворювати й закріплювати в ужитку власні відповідники на протигагу запозиченням, бо запозичень як таких обмаль.

З іншого боку, невдоволення успадкованою гібридністю англійського словництва нікуди не зникає. Так, Дж. Орвелл, один з найвідоміших британських письменників, у нарисі «Політика й англійська мова» (1946) ¹⁵ критично аналізує явище маніпулятивного мовлення, що покликане не так передавати, як приховувати справжні думки й наміри (пізніше з'явився термін *newspeak* «новомова»). Серед стильових ознак новомови, поряд із засиллям розщеплених присудків, номінативних зворотів, пасивних дієслів і беззмістовних штампів, Дж. Орвелл називає надуживання іншомовними словами: «Посередніх авторів, надто в галузях науки, політики й соціології, переслідує думка, що латинізми й грецизми шляхетніші за слова давньоанглійського походження» ¹⁶. Лавина запозичень «запинає» предмети, стираючи їхні обриси й скрадаючи деталі. «Ніколи, — радив прозаїк, — не вдавайтесь до чужих або наукових слів, як і до жаргону, якщо можете підшукати відповідник з розмовної мови» ¹⁷.

Ще раніше у статті «Нові слова» (1940) Дж. Орвелл висунув ідею планової словотворчості. Знання, писав він, зростають надзвичайно стрімко, а нові слова утворюються повільно. Англійська мова ледь-ледь посувається й з погляду точності та виразності «досі перебуває в кам'яному віці». Особливо бракує їй назв для явищ духовного життя, інших безіменних понять, що побутують у свідомості. Треба, закликає Дж. Орвелл, збагатити словник на кілька тисяч нових слів, які відображували б неназвані ділянки нашого досвіду. Це позбавило б мовців «гальмівного відчуття непередаваності життя» («stultifying feeling that life is inexpressible») ¹⁸. Слова письменник пропонує винаходити свідомо й цілеспрямовано — подібно до того, як винаходять деталі автомобіля: «Потрібні декілька тисяч обдарованих, але нормальних людей, які опікувалися б словотворчістю так само вдумливо, як у наші дні досліджують Шекспіра. Тоді, я певен, ми могли б творити дива з мовою» ¹⁹.

Ідею Дж. Орвела обмежувати в ужитку чужі слова, віддаючи натомість перевагу питомій лексиці, небезуспішно втілено в концепції «Ясної англійської мови» («Plain English»). Виникла вона в 1950-х роках у США як реакція пересічних

¹⁴ Більше про його життя й діяльність див.: *Jacobs W. William Barnes, Linguist.* — Albuquerque, 1952. — 96 p.; *Phillips A. The Rebirth of England and English: The Vision of William Barnes.* — Hockwold-cum-Wilton, 1996. — 154 p.

¹⁵ *Orwell G. Politics and the English Language // The English Language. Essays by Linguists and Men of Letters : In 2 vols.* — Cambridge, 1969. — Vol. 2. — P. 217–228.

¹⁶ *Op. cit.* — P. 221.

¹⁷ *Op. cit.* — P. 228.

¹⁸ *Orwell G. The Collected Essays, Journalism and Letters.* — London, 1968. — P. 7.

¹⁹ *Op. cit.* — P. 9.

американців на малозрозумілий їм бюрократичний канцелярит. Громадянський «Рух за ясну мову» («Plain Language Movement») наголошував на тому, що права людини й соціальна справедливість передбачають повсюдний вільний доступ до освітньої, медичної, юридичної та фінансово-економічної інформації. Тому закони й документи повинні бути написані так, щоб їх міг зрозуміти кожен американець. Кожен має право знати, як працює уряд, що роблять чиновники і чого від них очікувати. Серед дієвих методів прояснювання викладу — заміна багатоскладових латинізмів (романізмів) коротшими і зрозумілішими аглосаксонізмами: *accommodate* → *fit*; *advantageous* → *useful, good*; *approximately* → *about*; *consequently* → *so*; *immediately* → *at once*; *predominant* → *main*; *quadrilateral* → *four-sided*; *subsequently* → *after, later, then*; *unavailability* → *lack* тощо. Ідея «ясної англійської» справила відчутний вплив на сучасне літературне мовлення, причому не лише в межах офіційно-ділового стилю.

Радикальніші, хоч і нечисленні, кола в Британії та США виношують плани повернення рідній мові германського обличчя. Упродовж усього ХХ ст. і аж до наших днів періодично виникають пуристичні проекти «питомо англійської мови» («*Anglish*», «*Saxonised English*»), що передбачають відновлення втраченої аглосаксонської спадщини. Причому йдеться не лише про повернення в активний ужиток давно застарілої лексики, а й про творення нових слів з питомих морфем за давньоанглійськими словотвірними зразками.

Усе почалося з ідеї нової спільногерманської мови, яку на межі ХІХ і ХХ століть висунув американський журналіст і філолог Е. Мовлі. Син емігранта з Норвегії, він провів дитинство серед носіїв різних германських мов. Крім англійської, чи не щодня чув німецьку, нідерландську, норвезьку, шведську, данську. У багатомовному середовищі через недостатнє зрозуміння раз у раз виникали непорозуміння. Е. Мовлі спало на думку розробити штучну мову, однаково приступну для представників різних германських народів. Цю ідею, безперечно, навіяла поява 1887 р. есперанто. Проте якщо остання замислювалася як міжнародна мова, допоміжна до рідних мов, то Е. Мовлі замірився створити не просто «міжгерманський» засіб спілкування, а мову, яка в майбутньому мала б витіснити всі інші германські мови.

Робота над задумом тривала від 1888 р. до початку 1920-х рр. За цей час Е. Мовлі видав з десяток книжок і брошур, що відбивають зміни його уявлень про майбутню планову мову. Змінювалася й назва: спершу він назвав її «тевтонська» або «спільна англо-німецька мова» («*Tutonish, or Anglo-German unifying language*»), потім — «новотевтонська мова» («*Niu Teutonic*»), згодом — «спільно-новотевтонська мова» («*Altutonish*»).

Від самого початку Е. Мовлі відкинув принцип лексичної гібридності, покладений в основу есперанто. Змішування слів і афіксів з різних мовних сімей, на його думку, ніколи не приведе до повної гармонії та взаємоузгодженості. Тому лексикон «тевтонської мови» він будував виключно на словах сучасних йому германських мов, а замість запозичень вигадував власне германські новоствори. Так, замість *aurist* «отіатр» Е. Мовлі створив *earhealer* (вухо + цілитель), замість *dentist* «стоматолог» — *toothhealer* (зуб + цілитель), замість *sternum* «грудина» — *breastbone* (груди + кістка), замість *botany* «ботаніка» — *plantlore* (рослина + вчення), замість *peduncle* «квітконіжка» — *flowerstock* (квітка + опора), замість *venison* «оленина» — *deerflesh* (олень + м'ясо), замість *autograph* «автограф» — *selfshrift* (само- + писати), замість *journal* «журнал» — *teimshrift*

(час + писати), замість *excel* «перевершувати» — *overgo* (над- + рухатися), замість *perfect* «досконалий» — *fulkomen* (повністю + доходити).

Е. Мовлі небезпідставно вважав, що чим менше зусиль потрібно для зрозуміння слова, тим більше сил вивільнюється для зрозуміння відповідного поняття. Знаючи слова *arm* «рука» і *bone* «кістка», кожна германська дитина збагне, що таке *armbone* «плечова кістка» (чого не скажеш про латинізм *humerus*). «Така мова завжди і пояснюватиме, і нагадуватиме, і визначатиме всім малим і дорослим, у будь-якому місці й у будь-якому сенсі. Словники не знадобляться»²⁰. Крім того, в тевтонську мову її розробник заклав порівняно легку вимову, простий граматичний лад (базований на англійському) та спрощений правопис без заголовних і подвоєних літер.

У роботі Е. Мовлі окриляла віра в те, що за 50 років усі германці говоритимуть тевтонською. Четверть століття він витратив на її розбудову та популяризацію. Зокрема, переклав нею ібсенівську п'єсу «Ляльковий дім». Проте після початку Першої світової війни (1914) лишилося небагато шансів на те, що у Великобританії чи США хтось захоче замість узвичаєних романізмів уживати німецькі слова, хай навіть і «бездоганного» германського походження. У воєнних і повоєнних умовах пропаганда спільнотевтонської мови стала практично безперспективною.

Тим часом техаський філолог Л. Голландер заповзявся перекласти «Старшу Едду» — збірку давньоісландських пісень, що збереглася в рукопису XIII ст. Відразу постало питання: яку лексику вживати в перекладі? Чи доречними будуть грецизми й романізми, на які така багата сучасна англійська мова? Після тривалих роздумів і вагань Л. Голландер вирішив їх уникати: «...Відкидаючи будь-який жорсткий пуризм, я все ж певен: точні відповідники треба шукати насамперед у германському матеріалі, а пізніші лексичні елементи слід використовувати дуже ощадливо й тільки тоді, коли вони необхідні та неминучі, ще й зважуючи ретельно, чи не порушують вони загальне враження від тексту»²¹. Однак романізмів він уникає не стільки тому, що їх не було в мові донормандських часів, скільки через те, що германська лексика має неспростовну перевагу — «запах і смак, які все ще зберігаються в питомому мовному матеріалі»²². Перше видання англійської «Старшої Едди» вийшло 1928 р., друге — 1962 р. Своєї мети Л. Голландер досяг: переклад не тільки точно відтворює метричні форми оригіналу, а й містить майже виключно питомі слова. Власне, він і оцінював якість своєї роботи насамперед за тим, наскільки успішно вдалося передати думки й образи першотвору германським складником англійської лексики.

У 1920–1930-х роках країнами Заходу прокотилася слава модерністського роману «Улісс» Дж. Джойса. Роман експериментальний у багатьох аспектах, зокрема й у мовному. Особливо оригінальна мова 14-го епізоду «Бики сонця»²³, дія якого розгортається в пологовому будинку, де народжує одна з героїнь роману. Письменник проводить «ембріонально-лінгвістичну» паралель: дев'ять місяців розвитку плода співвіднесені з дев'ятьма стадіями розвитку англійської мови та її стилів²⁴. Увесь епізод написано хронологічно різними зразками літературної

²⁰ Molee E. Pure Saxon English, or, Americans to the Front. — Chicago ; New York, 1890. — P. 9.

²¹ Hollander L. Concerning a Proposed Translation of the Edda // Scandinavian Studies and Notes. — Champaign (Ill.), 1919. — Vol. 5. — P. 199.

²² Ibid.

²³ Перша публікація цього розділу — в американському часописі «Little Review» (1920).

²⁴ Певно, тут не обійшлося без впливу ідей А. Шляйхера, який у світлі дарвінівських праць прирівнював мову до біологічного організму, закликав досліджувати її природознав-

мови, що відбивають її еволюцію від давнини до сучасності. Серед іншого Дж. Джойс наслідує словник і стиль англосаксонських хронік, інших жанрів давньоанглійської літератури, використовує її мотиви, звороти, ритмічні й алітераційні прийоми тощо²⁵. Цікаво, що на сторінках роману не раз трапляється вислів *agenbite of inwit* «докори сумління», що відтворює назву вже згадуваної нами збірки Д. Майкла (1340).

Без англосаксонської мовної спадщини важко уявити й всесвітньовідомі твори Дж. Толкіна — казкову повість «Гобіт, або Туди і звідти» (1937) та роман «Володар перснів» (1954–1955). Автор, будучи професором давньоанглійської філології в Оксфорді, багато досліджував стародавні германські міфи та пам'ятки, зокрема народно-героїчну поему «Беовульф» (кінець VII ст.). Героїчна поетика цих джерел і надихнула його на створення двох згаданих книжок. Текст «Володаря перснів» Дж. Толкін представив як переклад сучасною англійською з мови «вестрон», якою розмовляють персонажі книжки. З нею споріднені інші мови, що їх передано за допомогою готських і давньоскандинавських форм. Народ «рогірим» послуговується в романі «роганською» мовою — її відтворено давньоанглійськими формами. Чимало імен персонажів, головних і другорядних, мають давньоанглійські коренні: *Théoden* (< *ðēoden* «вождь, правитель»), *Freca* (< *freca* «воїн»), *Saruman* (< *searu* «уміння, майстерність» + *mann* «чоловік»), *Grimbold* (< *grim* «лютий» + *beald* «відважний»), *Dúnhere* (< *dūn* «пагорб» + *here* «військо»), *Éowyn* (< *eoh* «бойовий кінь» + *wynn* «радість»), *Éomer* (< *eoh* + *mēre* «славетний»), *Théodred* (< *ðēod* «народ» and *rād* «мудрість»). Літературний етнонім *gobim* (*hobbit*) Дж. Толкін утворив шляхом «ретроспективного перекладу» давньоанглійською мовою роганської назви *kûd-dûkan*, яка буквально означає «копач нір» (дангл. *holbytla* < *hol* «нора, порожнина» + *bytla* «будівник»). Повість «Гобіт», а надто роман «Володар перснів» здобули нечуваний комерційний успіх, зажили світової слави й сьогодні належать до найвідоміших творів ХХ ст. Фактично вони започаткували жанр фентезі, за їхніми мотивами знято відомі кінофільми, створено численні настільні, рольові та комп'ютерні ігри.

Популярність англосаксонської «Старшої Едди», романів «Улісс» і «Володар перснів» згодом надихнули й інших авторів експериментувати з «генетично чистою» англійською. Публікуються стилізовані англосаксонські тексти, давньоанглійська мова привноситься в пізніші культурні контексти, її навіть намагаються вживати в сучасних умовах, утворюючи на основі германських морфем слова, яких у ній не було.

Так, виключно питомою лексикою свідомо послуговувався видатний американський піаніст і композитор П. Грейнджер. Будучи шанувальником північногерманської культури, він завзято збирав і пропагував британський і скандинавський фольклор, зокрема народні пісні. Це захоплення своєю чергою заохотило його спробувати хоч би частково відродити дух англійської мови, якою вона була до нормандського завоювання. У своїх листах і музичних рукописах²⁶ П. Грейнджер прагнув уживати лексику лише з германськими коренями, а якщо якесь потрібне йому слово було романізмом, самотужки утворював відповідник

чими методами, запровадивши терміни на зразок *організм мови*, *мовна сім'я*, *генеалогічне дерево* тощо.

²⁵ Докладно див.: *Wales K.* The «Oxen of the Sun» in «Ulysses»: Joyce and Anglo-Saxon // *James Joyce Quarterly*.— Tulsa (Okla.), 1989.— Vol. 26. N 3.— P. 319–330.

²⁶ Зібрані в кн.: *Grainger P.* The All-Round Man: Selected Letters of Percy Grainger (1914–1961).— Oxford, 1994.— 301 p.

з питомих морфем, і це стосувалося не тільки музичних термінів, переважно італійських за походженням, а й багатьох слів основного фонду. Мову свою композитор називав «блакитноокою англійською» («blue-eyed English»).

Чимало новотворів П. Грейнджера наділені оригінальною внутрішньою формою: *different* «відмінний» → *othersome* (інший + суфікс подібності), *effort* «зусилля» → *trydeed* (намагатися + вчинок), *expression* «вираз (обличчя)» → *facelook* (обличчя + вигляд), *history* «історія» → *pastlore* (історія + вчення), *parent* «батько, мати» → *birthgiver* (народження + давач), *question* «запитання» → *askment* (запитувати + суфікс опредметненої дії), *theatre* «театр» → *playhouse* (грати + будинок).

Окремі новації засвідчують невичерпну словотвірну фантазію, уміння автора поглянути на денотат з несподіваного боку: *culture* «культура» → *soultilth* (душа + оранка), *education* «освіта» → *mindtilth* (розум + оранка), *application* «застосунок» → *puttouseness* (букв. «приведення до користі»), *attitude* «ставлення» → *mindslant* (розум + схил), *divorce* «розлучення» → *wedendment* (букв. «кінець одруження»), *moment* «мить» → *timespeck* (час + цятка), *sentence* «речення» → *wordchain* (слово + ланцюг), *personality* «особистість» → *whoth* (хто + суфікс опредметненої ознаки), *presence* «присутність» → *atness* (біля + суфікс опредметненої ознаки). Ці й подібні приклади ще раз переконують у слушності неогумбольдтіанської тези про те, що мовний знак — це завжди певний погляд на позначуване поняття, певна його інтерпретація.

Іноді Грейнджера лексика своєю внутрішньою формою збігається з відповідниками в інших європейських мовах, зокрема українськими: *balanced* → *evenweighted* (рівний + обтяжений; укр. *урівноважений*), *competition* → *viement* (змагатися + суфікс опредметненої дії; укр. *змагання*), *content* → *enoughed* (доволі + суфікс наявності ознаки; укр. *задоволений*), *possibility* → *mightbeness* (може бути + суфікс опредметненого стану; укр. *можливість*), *suicide* → *selfkilling* (само + вбивання; укр. *самогубство*). Оскільки в пошуках зразків внутрішньої форми композитор любив звертатися до скандинавських мов, не виключено, що серед наведених прикладів є кальки норвезьких і данських відповідників (це питання потребує окремого розгляду).

Заради об'єктивності слід зазначити, що не всі пуристичні новотвори П. Грейнджера можна визнати вдалимими. Деякі є значно довгими, ніж ті запозичення, які вони покликані замінити: *climatic* «кліматичний» → *weather-kindsome* (погода + якість + суфікс подібності), *combined* «комбінований» → *linked-together* (букв. «з'єднаний до купи»). Ще деякі не лише довші, а й помітно складніші за морфемною будовою, що заздалегідь робить їх малопридатними для широкого вжитку: *piano* «піаніно» → *keyed-hammer-string* (клавішний + молоточок + струна), *soldier* «солдат» → *fight-for-pay-man* (букв. «людина, яка воює за гроші», що відтворює внутрішню форму італійського першотвору), *origin* «походження» → *whence-come-ness* (звідки + походити + суфікс опредметненого стану).

Крім цього, серед неологізмів П. Грейнджера трапляються й такі, які створено за допомогою запозичень. Скажімо, *artman* «артист», *artsome* «артистичний» і *bookart* «література» містять у своєму складі латинізм *art* «мистецтво». Іменники *tonery* «музика» й *tonesmith* «композитор» (букв. «коваль звуків») утворено за допомогою грецизму *tone* «звук». А гібридний новотвір *tonefeast* «концерт» (букв. «свято звуків») складається з грецизму та латинізму. Чим пояснити такі недогляди? Мабуть, тим, що П. Грейнджер, не будучи філологом, не завжди міг правильно розпізнати походження слів або наділяв окремі, давно вкорінені слова правом на існування у своїй «блакитноокій англійській».

1966 р. британський сатиричний часопис «Панч» («Punch Magazine») видрукував серію дописів, присвячених 900-ій річниці нормандського завоювання. Автор, британський гуморист П. Дженнінгс, давши волю фантазії, розмірковував, як розвивалася б Англія, якби чужоземне вторгнення зазнало поразки. Цей підхід, ясна річ, мало пов'язаний з наукою, але що не дозволено історикові, те дозволено гумористові. Серед іншого П. Дженнінгс намагався уявити англійську мову без романізмів. Ось який вигляд, на думку автора, міг би мати початок уже цитованого в першій частині статті монологу Гамлета:

To be, or not to be: that is the *ask-thing*:
Is't *higher-thinking* in the *brain* to *bear*
The slings and arrows of outrageous *dooming*
Or to take *weapons* 'gainst a sea of *bothers*
And by *againstwork* end them?...²⁷

Замість виділених слів у В. Шекспіра були *question, nobler, mind, suffer, fortune, arms, troubles, opposing*. Щоправда, шукати заміник до *mind* не було підстав, бо це питоме слово (< дангл. *gemynd* «пам'ять, думка»), натомість «перекладу» потребував залишений без уваги романізм *outrageous* (< дфр. *outrageus* «надмірний»).

Ще один пуристичний експеримент, на цей раз з науковою мовою, належить американському письменникові-фантасту П. Андерсону. З метою показати, якою могла б бути англійська фізична термінологія без іншомовних запозичень, він опублікував 1989 р. невеликий вступ до атомної теорії, написаний майже виключно словами германського походження. Назва твору «Uncleftish Beholding» є калькою з терміносполуки *atomic theory* (*uncleftish* «неподільний» відтворює внутрішню форму дгр. *ātomoſ* «атомний», а *beholding* «спостереження» — дгр. *θεωρία* «теорія»). Інші терміни також створено шляхом калькування: *compound* «сполука, суміш» (< лат. *compōno* «складаю, збираю») > *binding* (< *to bind* «в'язати, зв'язувати»), *nucleus* «атомне ядро» (< лат. *nucleus* «ядерце») > *kernel* (букв. «зернина, кісточка плоду»), *physics* (< дгр. *φυσική ἐπιστήμη* «природознавство») > *worldken* (світ + знання). Заміник для терміна *uranium* «уран», який походить від імені давньогрецького бога неба Урана (Οὐρανός), письменник утворив, використавши ім'я відповідного бога в скандинавській міфології Іміра (Ymir), — *ymirstuff*.

П. Андерсон удався також і до словоскладання: *bulkbit* «молекула» (букв. «частинка маси»), *firstbit* «протон» (букв. «перша частинка»), *firststuff* «хімічний елемент» (букв. «першоелемент»), *lightrotting* «радіоактивний розпад» (букв. «світлорозпад»), *sunstuff* «гелій» (букв. «сонячний елемент»). При цьому в окремих випадках утворював терміни за німецькими зразками: *sourstuff* «кисень», *waterstuff* «водень» (нім. *Sauerstoff, Wasserstoff*). Традиційний термін *elektron* «електрон» походить від давньогрецької назви янтарю (ήλεκτρον). У німецькій мові назва янтарю — *Bernstein* (букв. «горючий камінь»; пор. укр. *бурштин*). Звідси письменник утворив і свою назву електрона — *bernstone*.

Серед тих, хто цікавиться питаннями фізики й термінології, пуристичний експеримент П. Андерсона не лишився непоміченим. Використану в його творі англосаксонську мову каламбурно назвали «андерсаксонською» («Ander-Saxon» замість «Anglo-Saxon»).

²⁷ Цит. за: *Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language.*— Cambridge, 2003.— P. 125.

Ще масштабніший експеримент належить нашому сучасникові Д. Ковлі. У книжці «Як би ми говорили, якщо б англійці перемогли 1066 року»²⁸ він системно відтворює англійську лексику, якою вона могла б бути, якщо б удалося уникнути навали запозичень, тобто якби англійська мова розвивалася за зразком ісландської. Давньоанглійські слова, що були витіснені латинізмами та романізмами, автор передає сучасним правописом, орієнтуючись на спільноморфемні слова, які дожили до наших днів. Ось деякі приклади: *exhibit* «виставляти» — *beshow* (< дангл. *bescēawian*), *epilogue* «епілог» — *endspeak* (< *endespāc*), *observation* «спостереження» — *beholdness* (< *behealdnes*), *popular* «народний» — *folkly* (< *folclīc*), *valuable* «цінний» — *worthful* (< *weorðful*), *vocabulary* «словник» — *wordhoard* (< *wordhord*). По суті, книжка Д. Ковлі — це словник відроджуваної давньоанглійської лексики, «перенесеної» на початок ХХІ ст.

Серед «відживлюваних» слів трапляються такі, що абсолютно зрозумілі пересічному англомовцеві, так наче їх створено в наші дні: *correction* «виправлення» — *righting* (< *rihtung*), *distance* «відстань» — *farness* (< *feornes*), *equality* «рівність» — *evenliness* (< *efenlīcnes*), *false* «неправильний» — *trueless* (< *trēowlēas*), *improvement* «поліпшення» — *bettering* (< *beterung*), *predecessor* «попередник» — *foregoer* (< *foregenga*), *regret* «шкодувати» — *besorrow* (< *besorgian*). Лишається тільки дивуватися, чому такі виразні, колоритні, «національно марковані» слова занепали й чому їх не було відроджено раніше.

Інші давньоанглійські слова, будучи передані сучасним правописом, виявляють цілком прозору внутрішню форму. Їхнє лексичне значення стає зрозумілим, якщо згадати значення морфем, з яких вони складаються: *compare* «уподібнювати» — *aliken* (< *anlīcian*), *egotistic* «себелюбний» — *selfy* (< *selflīce*), *fluent* «балакучий» — *wordful* (< *wordful*), *grandfather* «предок» — *eldfather* (< *ealdfæder*), *precious* «цінний» — *dearworth* (< *dēorwurðe*), *propose* «пропонувати» — *foreset* (< *foresettan*), *quality* «якість» — *suchness* (< *swelcnes*), *succeed* «слідувати» — *afterfollow* (< *æfterfolgian*), *visible* «видимий» — *seently* (< *gesynelic*), *visitor* «відвідувач» — *ingoer* (< *ingenga*).

Щоправда, у книжці Д. Ковлі чимало й такої лексики, розуміння якої вимагає або певних знань з історії мови, або додаткових роз'яснень, тлумачень, коментарів: *etymology* «етимологія» — *wordlore* (< *wordlār*), *face* «обличчя» — *anleth* (< *andwlita*), *future* «майбутнє» — *forthshaft* (< *forðgesceaft*), *treasure* «скарб, багатство» — *goldhoard* (< *goldhord*), *independence* «незалежність» — *selfdom* (< *selfdōm*), *native* «уродженець» — *landfolk* (< *landfolc*), *possible* «можливий» — *mightly* (< *mihtelic*), *prefere* «віддавати перевагу» — *forechoose* (< *forecēosan*), *prejudice* «упередження» — *fordeem* (< *fordēman*).

Серед відроджуваних давньоанглійських слів у Д. Ковлі є, однак, і такі, що вже побутують у сучасній мові, але з дещо інакшим значенням (вужчим, ширшим, суміжним): *director* «керівник» — *steerer* (< *stēorend*), сучас. «стерновий, керманич»; *exit* «вихід» — *outgoing* (< *ūtgang*), сучас. «відхід, від'їзд»; *progress* «поступ» — *forwardness* (< *forðweardnes*), сучас. «ранній розвиток»; *size* «розмір» — *muchness* (< *micelnes*), сучас. «безліч, велика кількість».

Свою працю автор адресує всім, хто хотів би розмовляти й писати більш питомою мовою — такою, яка була б приступна сучасному англійцеві й водночас не надто відрізнялася від мови його саксонських предків. Звісно, пуристичний експеримент Д. Ковлі великою мірою умоглядний, адже певна кількість чужих слів неминуче потрапила б у мову й без нормандського завоювання. Проте цін-

²⁸ Cowley D. How We'd Talk If the English Had Won in 1066.— London, 2009.— 268 p.

ність його розвідки насамперед у тім, що вона пропонує дієвий метод осучаснювання архаїчної лексики (reenactment) — метод, який за бажання та сприятливих обставин може бути застосовано й для відроджування словництва інших мов.

При аналізі відновлюваної Д. Ковлі лексики складається враження, що це і не давньоанглійська, і не новоанглійська, а якась третя англійська мова — «давньоанглійська в шатах сучасності». У тому, що це справді так, переконує лінгвістичний, який англомовні пуристи застосовують сьогодні до цієї третьої, питомо англійської мови, — *англьська* («*Anglish*», «*Ænglisc spræc*»).

(Закінчення статті див. у наступному номері)

P. O. SELIHEY

FROM THE HISTORY OF PURISM IN STANDARD ENGLISH. II

The article systematizes an information about the puristic tendencies in the history of the English standard language. The second part of the article describes the manifestations of lexical purism that took place in the period from the second half of the 17th century to the nowadays. The puristic activity of W. Barnes, E. Molee, P. Grainger, P. Anderson, D. Cowley is characterized.

Keywords: the history of the English, language contacts, borrowings, purism, puristic neologisms.

УКРАЇНСЬКЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА

У статті проаналізовано здобутки українського термінознавства в організаційному (проведення конференцій, нарад, семінарів, співпраця з міжнародними термінологічними організаціями), науковому (захист кандидатських дисертацій, написання монографій), навчальному (наявність підручників, посібників з термінознавства), лексикографічному (видання термінологічних словників) аспектах у зіставленні з набутками, починаючи від середини ХХ ст. та з перспективою на майбутнє. Зіставляючи показники, можна констатувати зародження теоретичного і практичного термінознавства в середині ХХ ст., його утвердження в часи незалежності і перспективи подальшого розвитку. Водночас відзначено певні недоліки термінологічного процесу, вказано на шляхи їх подолання.

Ключові слова: українська мова, термін, термінознавство.

Узагальненим оглядам української термінології присвячені статті В. Іващенко, Л. Симоненко, Л. Туровської, Н. Яценко та ін. Зокрема, В. Іващенко запропонувала виокремити новий напрям термінознавства — історіографію, який займається історією становлення й удосконалення предмета, методів і структури термінознавства, його місця в системі наук, формування його теорій і принципів, а також окремих термінологічних шкіл. Вона також подала традиційні виміри періодизації історії становлення української наукової термінології на тлі термінологічної діяльності в Україні¹. В. Іващенко та Н. Яценко проаналізували становлення функціональної дослідницької парадигми в слов'янському галузевому термінознавстві, починаючи від кінця ХІХ — середини ХХ ст. на основі праць російських, українських, білоруських, польських, чеських, болгарських, словацьких, словенських, македонських дослідників². В окремій праці Н. Яценко узагальнила здобутки перекладного термінознавства в Україні кінця ХХ — початку ХХІ ст.³ Наукові праці Л. Симоненко присвячені як загальнотермінологічним проблемам, так і суто розитковій української термінографії⁴. Сьогодні

¹ Іващенко В. Л., Яценко Н. О. Галузеве слов'янське термінознавство функціонально-дослідницької парадигми кінця ХХ — початку ХХІ століть // Укр. термінологія і сучасність : 36. наук. праць. — К., 2013. — Вип. 9. — С. 5–26; Іващенко В. Л., Туровська Л. В. Слов'янське зіставне, порівняльне і типологічне термінознавство кінця ХХ — початку ХХІ століть // Мовознавство. — 2014. — № 2. — С. 24–43.

² Іващенко В. Л. Періодизація історії становлення української наукової термінології на тлі термінологічної діяльності в Україні: традиційні виміри // Термінолог. вісн. : 36. наук. праць. — К., 2015. — № 3. — С. 5–17.

³ Яценко Н. О. Перекладне термінознавство в Україні кінця ХХ — початку ХХІ століття // Укр. мова. — 2012. — № 3. — С. 94–110.

⁴ Симоненко Л. О. З історії розвитку української термінографії // Укр. мовознавство : 36. наук. праць. — 1992. — № 19. — С. 89–96; Симоненко Л. О. Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки та прорахунки // Укр. термінологія і сучасність : 36. наук. праць. — К., 2003. — Вип. 5. — С. 18–22.

практичне термінознавство в Україні переважає над теоретичним. Дослідники віддають перевагу опису конкретних галузевих терміносистем, укладанню термінологічних словників фахового спрямування. Л. Туровська в контексті системно-структурної дослідницької парадигми проаналізувала й узагальнила теоретичні праці українських термінологів, спрямовані на з'ясування особливостей розвитку окремих галузей терміносистем⁵. Однак огляду науково-навчальної продукції з українського термінознавства поки що немає. Не звернено уваги й на організаційний напрям.

Можна дати такий загальний огляд української термінографії цього періоду. Для розгляду накреслимо три позиції: 1) організаційні складники (утворення термінологічних центрів, проведення конференцій, співпраця на міжнародній арені) тощо; 2) наукові праці (дисертації, монографії), навчальні матеріали (підручники й посібники з термінознавства); 3) термінологічна лексикографія (термінографія).

Організаційний аспект охоплює створення термінологічних осередків, наукових установ, проведення термінологічних нарад, конференцій, семінарів, співпрацю з міжнародними термінологічними центрами тощо.

1978 року при Президії Академії наук України створюється Комітет наукової термінології, перед яким стояли завдання: розробити принципи й методологію створення галузевих терміносистем та впроваджувати їх у практику; обґрунтувати питання стандартизації та уніфікації наукової термінології; впроваджувати термінологічну лексику й термінологічну норму в практику. 1992 р. наказом Міносвіти та Держстандарту було створено Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології на базі Львівського політехнічного інституту. 1994 року Український мовно-інформаційний фонд започаткував і координує програму створення серії україномовних словників нового покоління — «Словники України», яка вже налічує понад 60 праць. Із 1995 р. Термінологічний центр, укладаючи тримовні тлумачні словники для потреб галузі, створив Єдину термінологічну базу даних (ЄТБД), яка містить близько 26 тис. українських термінів, їхні російські та англійські відповідники (вибір цих мов зумовлено тим, що саме англійською та російською мовами в Україні надходить основний потік науково-технічної інформації). 2000 р. створено Українське термінознавче товариство. Слід також згадати Термінологічну комісію з природничих наук при Національному університеті ім. Шевченка, Термінологічну комісію при Інституті фундаментальних досліджень Української наукової асоціації, Термінологічну групу при Чернівецькому державному університеті та ін. У Харкові сьогодні активно діє Термінологічний центр НДПАСУтрансгаз. Найважливіша роль припадає на Комітет наукової термінології НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Інститут української мови НАНУ.

У 1970–1980-ті рр. пройшли конференції «Науково-технічний прогрес і мова» (Житомир, 1976, Київ, 1978), «Науково-технічний прогрес і проблеми термінології» (Львів, 1980). У період 90-х — 2017 рр. в Україні відбулися термінологічні конференції на таку тематику: «Питання стандартизації, інтернаціоналізації та автоматизації перекладу термінологічних одиниць» (Чернівці 1991), «Теорія та прагматика термінологічної лексики» (Українська республіканська науково-методична конференція, 1991, Хмельницький), «Проблеми української термінології» (Львів, 1992, 1993, 1996, 1998, 2000, 2002, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016), «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 1997, 1999,

⁵ Туровська Л. В. Галузеве термінознавство в Україні на початку ХХІ століття // Дивослово. — 2013. — № 11. — С. 38–42.

2001, 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017), «Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри» (Рівне, 2016), «Лінгвістика фахових мов, термінознавство, переклад» (Київ, 2017, КНУ ім. Т. Шевченка), «Слов'янська термінологія: сьогодні і завтра» (Варшава, 2017).

У травні 2009 р. Міністерство освіти й науки України провело всеукраїнську нараду «Сучасний стан термінознавства в Україні та шляхи розроблення стандартів наукової термінології», учасники якої намагалися визначити сучасні проблеми термінології та способи їх розв'язання. У 90-х роках на базі Національного університету «Львівська політехніка» проходив постійний термінологічний семінар, на якому розглядали наболілі питання українських термінів. 2012 року проведено міжнародний науково-теоретичний семінар з термінології документознавства в Київському національному університеті культури і мистецтв. Сьогодні на базі Харківського національного університету ім. В. Каразіна також відбуваються засідання Всеукраїнського наукового термінознавчого семінару, на які запрошують провідних термінологів України та всіх, кому не байдужа доля української наукової мови.

Міжнародна співпраця. Україна представлена у дев'яти міжнародних, європейських і регіональних організаціях зі стандартизації, метрології та сертифікації: Міжнародній організації зі стандартизації (ISO), Міжнародній електротехнічній комісії (IEC), Європейському комітеті зі стандартизації (CEN), Європейському комітеті зі стандартизації в електротехніці (CENELEC), Міжнародній організації законодавчої метрології (OIML), Генеральній конференції з мір і ваги (CGPM), Організації Євразійського співробітництва державних метрологічних установ (COOMET), Європейській асоціації національних метрологічних інститутів (EURAMET), Міждержавній раді зі стандартизації, метрології та сертифікації (МДР).

Україна є повноправним членом ISO з 1993 р. Як національний комітет-член вона входить до складу комітетів: CASCO, STACO, DEVCO, REMCO, CAPOLCO. 25 ТК Держспоживстандарту України співпрацюють з 96 ТК та ПК ISO. Україна бере активну участь у роботі спільного ТК ISO/IEC СТК1 «Інформаційні технології», який створено 1987 р.

У своїй роботі ISO підтримує зв'язки майже з 400 міжнародними організаціями, які працюють над питаннями стандартизації. Автономною організацією в складі ISO є Міжнародна електротехнічна комісія (IEC). ISO й IEC здійснюють тісне співробітництво з питань стандартизації з різними міжнародними та регіональними організаціями, які займаються економічною і науково-технічною діяльністю. Торговельно-правовий законодавчий зв'язок стандартизації з міжнародною торгівлею й економічним співробітництвом країн перебуває в центрі уваги таких міжнародних організацій, як Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК ООН), Європейське товариство (ЄС), GATT, WTO тощо.

Україна набула членства в Європейському комітеті зі стандартизації (CEN) 1997 року в статусі члена-кореспондента (статус було передбачено спеціально для країн, що мають намір інтегруватися в ЄС).

1 січня 2005 р. український національний орган у сфері технічного регулювання отримав у CEN статус Партнерського органу зі стандартизації (PSB). Такий статус надав право українським фахівцям брати участь у роботі трьох технічних комітетів CEN.

Наукові розвідки, навчальні матеріали. Науково-навчальні матеріали. У період 70–90-х років термінологічних україномовних праць виходило значно мен-

ше, ніж російськомовних⁶. Значно більше монографій термінологічного спрямування стало виходити в добу незалежності⁷.

⁶ Див.: Москаленко Н. Нарис історії української граматичної термінології.— К., 1959.— 224 с.; Карпова В. Термін і художнє слово : Термінолог. лексика в мові сучас. укр. поезії.— К., 1967.— 129 с.; Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна.— Х., 1968.— 70 с.; Багмут А. Й. Проблеми перекладу суспільно-політичної літератури українською мовою.— К., 1968.— 300 с.; Коваль А. П. Науковий стиль української мови.— К., 1970.— 307 с.; Акуленко В. В. Питання інтернаціоналізації словникового складу мови.— Х., 1972.— 214 с.; Коломієць В. Т. Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період.— К., 1973.— 304 с.; Нікітіна Ф. О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології.— К., 1978.— 31 с.; Панько Т. І. Від терміна до системи...— Л., 1979.— 148 с.; Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін.; відп. ред. А. В. Крижанівська.— К., 1984.— 194 с.; Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся.— К., 1985.— 312 с.; Крижанівська А., Симоненко Л. Актуальні проблеми упорядкування науково-технічної термінології.— К., 1987.— 163 с.; Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900–1941). Стан і статус.— К., 1987.— 296 с.; Кияк Т. Р. Мотивованість лексичних одиниць (кількісні та якісні характеристики).— Л., 1988.— 162 с.; Кияк Т. Лінгвістичні основи термінознавства.— К., 1989.— 104 с.; Никончук О. М., Никончук М. В. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов.— К., 1990.— 291 с.

⁷ Див.: Симоненко Л. Формування української біологічної термінології.— К., 1991.— 152 с.; Положа Л. М. Українська абстрактна лексика XIV — п. п. XVII ст.— К., 1991.— 240 с.; Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах.— К., 1993.— 237 с.; Непийвода Н. Мова української науково-технічної літератури: функціонально-стилістичний аспект.— К., 1997.— 303 с.; Дяков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення.— К., 2000.— 218 с.; Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові.— Л., 2004.— 519 с.; Процик І. Українська фізична термінологія на зламі століть.— Л., 2004.— 177 с.; Кубайчук В. Хроніка мовних подій в Україні (Зовнішня історія української мови).— К., 2004.— 176 с.; Турчин В. В. Прагматика наукового терміна.— Івано-Франківськ, 2004.— 226 с.; Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні: історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології.— К.; Ірпінь, 2005.— 158 с.; Кульч З. Й. Українська риторична термінологія : Історія і сучасність.— Л., 2006.— 215 с.; Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті : До створення терміноцентрич. теорії наук. дискурсу.— К., 2006.— 99 с.; Матвієнко П. В. Українська інтерпретація фінансово-банківських англomовних термінів.— К., 2007.— 208 с.; Ляшук А. М. Семантична структура лексики на позначення понять права української та англійської мов.— Кіровоград, 2008.— 188 с.; Цимбал Н. Сучасна українська термінологія органічної хімії.— Умань, 2007.— 135 с.; Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові.— К., 2009.— 181 с.; Веремчук О. А. Стилiстична транспозиція термінологічної лексики в сучасній українській мові (кодифікаційний аспект).— Рівне, 2010.— 224 с.; Солоіденко Г. Українська бібліотечна термінологія: становлення та основні етапи розвитку.— К., 2010.— 204 с.; Ткач А. В., Шинкарук В. Д. Словотвірна ідентичність української термінології.— Чернівці, 2010.— 200 с.; Комова М. В., Симоненко А. О. Документознавча термінологія: шляхи творення та функційні особливості.— Л., 2011.— 316 с.; Руденко С. М. Специфіка термінотворення в українській підмові ресторанного господарства.— Х., 2012.— 193 с.; Яремко Я. П. Нариси з історії української військової термінології.— Дрогобич, 2012.— 403 с.; Дорошенко С. М. Українська термінологія нафтогазової промисловості: становлення і розвиток.— Полтава, 2013.— 137 с.; Ємельянова Є. С., Амеліна С. М., Жук Л. Я. Термінологія і професійна комунікативна культура фахівців аграрної сфери / Під заг. ред. Є. С. Ємельянової.— Х., 2013.— 260 с.; Лексичні та синтаксичні особливості наукового стилю української мови / О. А. Покровська, Л. Я. Сапожнікова, С. М. Руденко, М. В. Арделян.— Х., 2013.— 195 с.; Беседна Л. Л. Мовно-термінологічні проблеми законодавства України.— К., 2015.— 128 с.; Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз.— Івано-Франківськ, 2015.— 361 с.; Томиленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній лексикографії сучасної української мови.— Івано-Франківськ, 2015.— 160 с.; Туркевич О. В. Становлення термінолексики методики викладання української мови як іноземної.— Л., 2014.— 210 с.; Українська термінографія: історія, теорія, практика / О. А. Покровська, Л. Я. Сапожнікова, С. М. Руденко.— Х., 2015.— 134 с.; Яремко Я. П. Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації.— Дрогобич, 2015.— 434 с.

Загальна кількість кандидатських дисертацій з термінознавства 1960–1999 рр. — близько 80. У них розглянуто біологічні, юридичні, економічні, військові, спортивні, фізичні, мистецькі, радіотехнічні, видавничі, будівельні терміни, а також спеціальна лексика в українських говірках (див. табл.).

За період 2000–2016 рр. захищено понад 200 кандидатських дисертацій термінологічного спрямування (україністика):

2000 — 17	2005 — 4	2009 — 17	2013 — 10
2001 — 8	2006 — 12	2010 — 9	2014 — 11
2002 — 10	2007 — 8	2011 — 15	2015 — 7
2003 — 10	2008 — 13	2012 — 10	2016 — 4
2004 — 14			

Таблиця

Кандидатські дисертації з термінознавства 1960–1999 рр.		
Рік захисту	Кількість	Автори
1956	1	Н. А. Москаленко
1960	1	С. І. Чернов
1965	2	Т. І. Панько, О. А. Сербенська
1966	1	М. Г. Казановський
1967	3	М. А. Бріцин, Д. П. Кирик, П. П. Кочерган
1968	2	О. Г. Аксьонова, Л. Е. Пшенична
1969	1	О. М. Пазяк
1970	1	А. І. Капська
1971	2	Г. А. Козачук, А. М. Крейтор
1972	1	Г. Г. Дідківська
1973	5	В. У. Кобів, Н. П. Нікіпіна, Л. О. Симоненко, Б. С. Стасевський, В. У. Петришина
1974	2	Я. Ю. Вакалюк, Н. М. Феценко
1975	1	Т. Г. Линник
1978	1	М. Н. Паночко
1979	2	Ж. В. Красножан, Г. О. Краковецька
1981	3	В. З. Присяжнюк, П. П. Чучка, Н. І. Шило
1983	3	З. М. Бичко, Т. В. Олещук, М. В. Левун
1984	1	І. В. Коропенко
1985	2	О. М. Никончук, Н. Л. Онипко
1986	4	Г. П. Мапюк, В. О. Нагіна, В. І. Пілецький, І. В. Сабадош
1987	1	І. М. Кочан
1990	3	Р. С. Беляєв, А. В. Костюк, Б. П. Михайлишин
1991	1	М. В. Бухтій
1992	3	Н. М. Жовтобрюх, В. С. Марченко, Н. А. Москаленко
1993	1	І. Г. Ліпкевич
1994	4	М. П. Годована, Н. М. Поліщук, Г. В. Наконечна, О. Б. Петрова
1996	5	І. В. Корнейко, Н. І. Овчаренко, Е. І. Огар, О. А. Покровська, Г. І. Халімоненко
1997	5	С. В. Бібла, Л. П. Бойко, О. Р. Микитюк, Л. В. Мурашко, Я. П. Яремко
1998	2	Я. І. Рибалка, О. Г. Чумак
1999	4	І. Р. Процик, Т. Г. Соколовська, М. В. Сташко, Б. В. Степюк, Л. Малевич, В. В. Деркач

У 2017 р. захищено 3 дисертації термінологічного спрямування.

Кількість зазначених дисертацій за профілями така: економічна галузь — 15 (Г. К. Барвінська, С. П. Винник, Н. О. Жданова, А. В. Зеніна, В. В. Коваленко, О. М. Кришталь, Л. В. Курмар, О. М. Михайлович, М. І. Навальна, А. Д. Олійник,

Г. М. Рудякова, Г. В. Чорновол, О. В. Чорна, О. В. Чуєшкова, Д. П. Шапран); правнича — 18 (В. М. Атаманчук, О. В. Баланаєва, О. І. Білоусова, М. Б. Вербе-нець, О. П. Винник, Л. Є. Гапонова, О. М. Каленюк, П. Є. Луньо, М. Л. Люб-ченко, А. М. Лящук, Р. Л. Монастирська, М. М. Паночко, Н. В. Руколянська, Г. А. Сергєєва, Л. І. Смуаниця, С. А. Толста, Н. С. Трач, О. В. Шпильківська); медична — 16 (О. М. Вікторіна, Н. О. Гимер, Г. М. Дидик-Меуш, М. В. Дмит-рук, І. М. Іваненко, В. В. Калько, Т. В. Лепеха, Т. О. Луковенко, Н. В. Місник, Г. О. Морозова, О. С. Омелькович, Р. Перхач, О. С. Стрижаковський, Л. В. Ткач, Т. Г. Файчук, Н. З. Цісар); науково-технічна — 10 (І. В. Гавриш, А. Б. Гаращенко, В. І. Кухарева, О. А. Мартиняк, Т. В. Михайлова, О. І. Радченко, Г. Ф. Ракша-нова, І. П. Скорейко-Сіверський, Ю. В. Теглівець, Л. І. Чернишова); лінгвістич-на — 7 (А. С. Жирик, Н. А. Лящук, О. В. Медведь, Л. В. Рогач, Д. Б. Якимович-Чапран, І. А. Ярошевич, Г. М. Циганок); програмування і комп'ютерна га-лузь — 6 (С. М. Дерба, Н. В. Лабезна, А. О. Ніколаєва, В. Д. Сліпецька, Л. М. Філок, І. І. Шур); сакральна — 5 (І. І. Ворона, А. А. Ковтун, Ю. В. Осінчук, Н. В. Піддубна, Н. В. Пуряєва); мистецька сфера — 5 (С. З. Булик-Вархола, О. Є. Гриджук, О. В. Гурко, Я. Г. Мар'яно, Ю. Й. Рисич); спортивна — 4 (О. В. Боровська, Л. А. Карпець, Ю. Б. Струганець, І. Т. Янків); сільськогосподар-ська — 4 (Л. М. Голіченко, Є. С. Ємельянова, С. Б. Любарський, О. М. Тцур); фізична галузь — 3 (І. В. Волкова, Р. Б. Микульчик, І. Р. Процик); військова сфера — 3 (О. А. Андріянова, І. О. Литовченко, Н. О. Яценко). Інші сфери маю-ть по 2 або й менше досліджень: астрономічна (О. М. Богущ, А. Ф. Соломахін), видавнича (М. М. Медведь, М. Р. Процик), географічна (О. К. Данилюк, І. М. Потапчук), журналістика (М. О. Гонтар, О. М. Польщикова) тощо.

Також у полі зору науковців були сфери: авіаційна (Л. Халіновська), автомо-більна (Н. В. Нікуліна) адміністративно-територіальна (Т. І. Жила) археологічна (С. М. Локайчук), архівна (С. М. Зозуля), будівельно-дорожна (Н. П. Книшен-ко), гірнична (О. В. Колган), гідромеліоративна (Л. Д. Малевич), городництва (Т. А. Марченко), громадського харчування (С. М. Руденко), державного управ-ління (Н. Й. Коцюба), екологічна (С. В. Овсейчик), машинобудівна (О. Г. Лит-вин), металургійна (Н. К. Ктитарова), митної справи (В. М. Дейнека), музей-ництва (І. М. Феcko), нафтогазова (С. М. Дорошенко), педагогічна (О. Ю. Зелін-ська), садівництва (Л. М. Костенко), соціолінгвістики (О. С. Бутковська), торгів-лі (А. В. Мороз), хімічна (Н. А. Цимбал), хореографічна (Л. А. Федькова) тощо.

Навчальна література: підручники, посібники, інші навчальні видання. Зав-данням вищої школи сьогодні є виховання висококваліфікованих спеціалістів, які не лише набувають певних професійних знань і навичок, а й розуміють зако-номірності творення назв наукових понять, уміють грамотно застосовувати тер-мінолексику в усіх сферах професійної діяльності. Тому в навчальні плани ви-щих навчальних закладів уведено дисципліну «Українське термінознавство», де вона посідає чільне місце як серед нормативних, так і серед вибіркового дисцип-лін (у кожному випі по-своєму). Так, спеціальності «видавнича справа та реда-гування» вимагають читати цей курс у переліку нормативних дисциплін (два предмети: «Сучасна українська термінологія» та «Термінологічне редагуван-ня»), на факультетах гуманітарного профілю — як вибіркова дисципліна «Осно-ви термінознавства» чи «Українське термінознавство», на факультетах техніч-ного спрямування — у курсі «Українська мова (за професійним спрямуванням)», а на юридичних — як частина курсу «Юридична лінгвістика». У Київській на-ціональній академії керівних кадрів культури і мистецтв ця обов'язкова дисцип-ліна має назву «Термінологічна культура фахівця».

Термінологія (через навчальний процес) стає для студента основою його професійних навичок на рівні фахової комунікації. У результаті вивчення дисципліни студенти повинні навчитися диференціювати нормативне і ненормативне слово- та терміновживання, вибрати із низки дублетних форм ту, яка відповідає не лише вимогам семантичної точності, але й стилістичної доречності, граматичної та стилістично правильної сполучуваності. Термінологія (через навчальний процес) стає для студента основою його професійних навичок на рівні фахової комунікації.

Викладання термінознавства потребує навчального забезпечення у вигляді навчальних підручників, посібників, практикумів та інших видів навчально-методичної літератури. Вона покликана забезпечити комплексне знання термінології обраного фаху, допомогти зорієнтуватися у змінах, що сталися за останні роки в термінології.

У 1990–2016 рр. вийшло чимало підручників, посібників та інших навчальних книжок як із загальних питань термінознавства, так і суто фахових:

1994	—	1	2002	—	3	2009	—	2
1995	—	1	2003	—	10	2010	—	4
1996	—	—	2004	—	2	2011	—	3
1997	—	1	2005	—	3	2012	—	1
1998	—	—	2006	—	2	2013	—	2
1999	—	1	2007	—	4	2014	—	2
2000	—	2	2008	—	3	2015	—	2
2001	—	5						

Серед аналізованих навчальних книжок є 19 видань загального спрямування. Це підручники: Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк «Українське термінознавство» (1994), М. Зарицький «Актуальні проблеми українського термінознавства» (2004); посібники: О. В. Бондарець, Л. Я. Терещенко, В. В. Дубічинський, Г. Д. Павлова «Основи українського термінознавства та перекладу науково-технічної літератури» (2002), О. Г. Михайлова, А. А. Сидоренко, В. Ф. Сухопара «Українська наукова термінологія» (2002), Л. А. Васенко, В. В. Дубічинський та ін. «Прикладне термінознавство» (2003), О. І. Павлова «Основи термінознавства» (2011); С. З. Булик-Верхола, Г. В. Наконечна, Ю. В. Теглівець «Основи термінознавства» (2013).

Крім посібників загального спрямування, з'явилися і фахові посібники вузької спеціалізації. Проблеми правничої термінології розглянуто в посібниках «Правова термінологія» (уклад. Л. В. Наумовська, 2001), «Мова права і юридична термінологія» (Н. В. Артикуци, 2002), «Криміналістична термінологія» (М. І. Скригнюка, 2003), «Українська правнича термінологія» (Л. І. Чулінди, 2011) та ін.

Привертає увагу й посібник «Документознавча термінологія», який написала М. В. Комова (2003). Сюди належить і праця Н. Нікуліної «Термінознавство: лінгвістичний опис української термінологічної системи автомобілебудування» (2006).

Медичним терміносистемам присвячено навчальні посібники: «Анатомічна термінологія» (уклад. К. А. Дюбенко, К., 2001), Н. П. Литвиненко, Н. В. Місник «Українська медична термінологія у фаховій мові лікаря» (К., 2001).

Серед посібників спортивного спрямування можна назвати праці І. В. Пуциної, В. М. Зайцевої «Сучасна українська спортивна термінологія» (Запоріжжя, 2003), В. І. Зайцевої «Сучасна спортивна термінологія» (К., 2004), «Гімнастична термінологія (з елементами музично-ритмічного виховання)», упоряд.: В. І. Малець, М. М. Желізний, Т. І. Харченко, В. В. Черняков (Чернігів, 2006), Ю. М. Салямін, І. А. Терещенко, С. П. Прокопюк, Т. М. Левчук «Гімнастична терміноло-

гія», Р. П. Карпюк, Л. П. Сущенко «Термінологія вищої фізкультурної освіти з напрямку “Адаптивне фізичне виховання”» (К., 2011), Л. П. Сергієнко «Терміни і поняття у фізичній культурі» (Тернопіль, 2011). 2012 року видавництво Львівської комерційної академії випустило у світ навчальний посібник «Гімнастична термінологія», яку підготували Р. І. Райтер, В. М. Завійська, В. В. Іванченко, І. М. Блащак, Л. В. Лукасевич, де автори намагалися максимально адаптувати українську гімнастичну термінологію до вимог сьогодення, ураховуючи лексичне та фразеологічне багатство української мови, а також характер і форми гімнастичних вправ тощо. Про термін і термінологію є окремі параграфи в підручниках і посібниках «Українська мова за професійним спрямуванням».

Лексикографічний напрям (термінографія). На жаль, у бібліографічних виданнях, що охоплюють різні історичні періоди, кількість лексикографічних праць з термінології різна. Це пояснюється тим, що кожен автор таких довідкових видань охопив різні часові проміжки. Так, у бібліографічному покажчику «Українська мова» за авторством Л. І. Гольденберг та Н. Ф. Королевич⁸ 1963 року є розділ «Словники», що містить підрозділ «Термінологічні словники». Тут подано словники в основному перекладного типу — російсько-українські 1918–1931 рр. Бібліографічний покажчик «Українська лексикографія» Т. Кульчицької⁹ охопив лексикографічні праці XIII–XX ст. (К., 1999). М. Комова сплилася в основному на українській термінографії 1948–2002 років¹⁰.

Зазначимо, що з 1957 р. до 1964 р. вийшло 16 двомовних термінологічних словників (російсько-українських), укладених членами Словникової комісії, яку очолював Й. Штокало. За даними інтернет-сайтів, у період з 1959 по 1979 рр. було опубліковано 75 термінологічних лексикографічних видань, з них 22 тлумачні і тлумачно-перекладні словники, 14 довідників, 4 енциклопедії, 32 перекладні словники. На жаль, словники виходили в світ дуже малими накладками. Якщо зіставити кількість фахових термінологічних словників, виданих у період 1961–1989 рр., то «величезні досягнення радянської науки» за бібліографічним покажчиком М. Комової матимуть такий вигляд:

1961	—	3	1971	—	5	1981	—	1
1962	—	3	1972	—	2	1982	—	1
1963	—	3	1973	—	4	1983	—	2
1964	—	6	1974	—	6	1984	—	1
1965	—	3	1975	—	1	1985	—	7
1966	—	2	1976	—	5	1986	—	1
1967	—	2	1977	—	немає	1987	—	1
1968	—	1	1978	—	немає	1988	—	немає
1969	—	1	1979	—	2	1989	—	1
1970	—	2	1980	—	2	1990	—	3

Упродовж 1990–2001 рр. у світ вийшло понад 550 термінологічних словників з найрізноманітніших галузей знань. Практично протягом усього десятиліття простежується тенденція до зростання та належний рівень динамічності термінологічної лексикографії.

⁸ Гольденберг Л. І., Королевич Н. Ф. Українська мова : Бібліограф. покажчик. — К., 1963. — 210 с.

⁹ Кульчицька Т. Українська лексикографія XIII–XX ст. : Бібліограф. покажчик. — Л., 1999. — 360 с.

¹⁰ Комова М. В. Українська термінографія 1948–2002 : Бібліограф. покажчик. — Л., 2003. — 110 с.

Високий рівень репрезентативності властивий словникам з таких галузей, як хімія (21), інформатика, комп'ютерна техніка (27), ділове спілкування (17), програмування, математика (13), екологія (11), техніка (12), будівництво (12), біологія (8), сільське господарство (9), політологія (9), педагогіка (8), мовознавство (7), військова справа (6), електроніка (6), авіація, ракетно-космічна техніка (6). Найгрунтовніше опрацьовано спеціальну лексику економіки й менеджменту (73 словники), медицини (57), юриспруденції (30). Вона широко відображена в перекладних, тлумачних, тлумачно-перекладних словниках. Зокрема:

1990	—	6	1993	—	76	1996	—	51	1999	—	39
1991	—	11	1994	—	55	1997	—	60	2000	—	70
1992	—	29	1995	—	53	1998	—	51	2001	—	50

Це словники різних типів — перекладні, енциклопедично-довідкові, тлумачно-перекладні, частотні, словники-тезауруси, словники нових термінів.

Лексикографічні праці економічної тематики відображають як галузеву термінологію загалом, так і за напрямками економічної сфери: банки, фінанси, мікроекономіка, ринкова економіка, зовнішня економіка, фондовий ринок, біржова торгівля, бухгалтерія та ін. Медична термінологія відображена у словниках, які охоплюють до 50 різноманітних термінологічних підсистем медицини: стоматологію, хірургію, травматологію, кардіологію, онкологію, ортопедію, фармакологію, імунологію, судову медицину, військову медицину, дерматологію, неврологію та багато інших. Привертає увагу численність авторських колективів, які паралельно опрацьовують термінологію цих галузей, передусім медицини. Тому особливо актуалізується проблема вироблення єдиних методологічних засад укладання термінологічних словників, уніфікації та стандартизації поняттєво-термінологічного апарату, прийняття узгоджених рішень щодо термінотворення і терміновживання.

За авторством і статусом термінологічні словники можна умовно поділити на декілька груп:

1) невеликі лексикографічні додатки до підручників, посібників, збірників наукових праць, періодичних видань, напр.: «Словник термінів з курсу “Гроші та кредит” для студентів усіх спеціальностей» (уклад. Н. О. Маслова, Л. О. Нетребчук, 2001);

2) матеріали до словників, звичайно як додатки до дисертацій;

3) практичні словники для щоденного вжитку, напр.: «Навчальний термінологічний російсько-українсько-англійський словник : Комп'ютерні науки» В. Є. Ходакова (2002);

4) авторські словники: «Українсько-латинсько-англійський медичний словник» (за ред. М. Павловського, Л. І. Петрух, І. Головки, 1995);

5) академічні видання: «Російсько-український словник наукової термінології» (бл. 320 тис. термінів) у 3-х книгах, перша з яких «Суспільні науки» (до 100 тис. термінів) вийшов 1994 року, друга — «Біологія. Хімія. Медицина» (бл. 100 тис. термінів) — 1996 р., третя — «Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю і Космос» (бл. 120 тис. термінів) — 1998 р.

Крім цього, словники охоплюють а) кілька наукових галузей: «Російсько-український словник наукової термінології» (у 3-х кн.); б) одну наукову галузь: «Фінансовий словник (А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко, 1996), «Російсько-український математичний словник» (В. Я. Капачун, О. А. Капачун, Г. Г. Гульчук, 1995); в) один з розділів цієї галузі: «Малий античний олімпійський словник» (І. К. Попеску, 1999).

За кількістю мов маємо одномовні, двомовні, тримовні та багатомовні термінологічні словники. Прикладом багатомовних може бути «Словник фізичної

лексики. Українсько-англійсько-німецько-російський» В. Козирського, В. Шендеровського» (1996). Серед тримовних це вже згаданий «Українсько-латинсько-англійський медичний словник» (за ред. М. Павловського, Л. І. Петрух, І. Головка, 1995), а також «Педагогічний словник-лексикон (укр.-англ.-пол.)» (А. В. Василюк, 2013), «Ілюстрований українсько-російсько-англійський словник термінів з нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки» (О. Т. Башта, 2013). Стали з'являтися комп'ютерні профільні термінологічні словники з відкритою базою.

Українське термінознавство сьогодні має значні здобутки в різних напрямках. Особливо посилилася така робота після 2000 року. Українські термінознавці відроджують національні терміни, обговорюючи їх на відповідних термінологічних семінарах, нарадах, вилучають термінологічні покручі (неправильно перекладені з іноземних мов через російську мову), тісно співпрацюють з міжнародними термінологічними організаціями, виробляючи міжнародні термінологічні стандарти. Постійно в полі зору термінологів України перебувають питання унормування й кодифікації термінів. За відзначений період захищено чимало дисертацій, об'єктом яких були галузеві терміносистеми або науково-технічна лексика. На основі таких наукових праць нерідко з'являються монографії. Термінознавство у вищих навчальних закладах викладають у курсі «Українська мова за професійним спрямуванням» або як окремі спецкурси (в основному на філологічних спеціальностях). Збільшилася кількість термінологічних словників.

Однак у термінологічній роботі слід відзначити й упущення, слабкі місця. Це насамперед: 1) небажання держави взяти на себе координацію термінологічної праці, регулювання термінологічної роботи; 2) недотримання єдиних нормативних мовних засад, які б усували численні розбіжності в нормуванні термінів та їх кодифікації; 3) здійснення термінологічних досліджень часто на волонтерських засадах, тоді як вони потребують відповідного державного фінансування; 4) недостатньо тісна співпраця термінологів-фахівців і лексикографів-філологів.

(Львів)

I. M. KOCHAN

UKRAINIAN TERMINOLOGY YESTERDAY, TODAY AND TOMORROW

The article analyzes the achievements of Ukrainian terminology in the organizational (conferences, meetings, seminars, cooperation with international terminological organizations), scientific (defense of candidate's theses, writing monographs), educational (availability of textbooks, manuals on terminology), lexicographic (publication of terminological dictionaries) aspects. Comparing the figures, we can determine the initiation of the theoretical and practical terminology in the middle of the XX th century, its confirmation, in the times of independence and the perspective of further development. At the same time we observe some disadvantages of terminological process, indicate on the ways of their elimination.

Key words: the Ukrainian language, term, terminology.

ПРАГМАТИКА СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНИХ ВІДНОШЕНЬ В УКРАЇНОМОВНИХ ТА АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ ЖАХІВ

У статті в світлі прагмалінгвістики запропоновано аналіз механізмів взаємодії емотивної інтенції автора й елементів текстотворення в текстах жахів українською й англійською мовами. Відповідно тексти класифіковано як конвенційні й неконвенційні, що відповідає відношенням суб'єкта-джерела й реципієнта страху; основою розрізнення цих суб'єктів стали психологічні, культурологічні й лінгвістичні основи референції страшного. Виокремлено чинник, що об'єднує тексти в межах авторської інтенції, — експлуатація комунікативних смислів.

Ключові слова: лінгвістична прагматика, текст жахів, суб'єкт-джерело страху, суб'єкт-реципієнт страху, конвенційність і неконвенційність тексту.

Сучасна антропоцентрична парадигма лінгвістичних досліджень відкриває нові перспективи у вивченні законів творення й сприйняття тексту. Один з аспектів, що важко піддається аналізу, — це «омовлення» емоцій у тексті й реалізація інтенціональності у вираженні емотивного посилю. Попри авторський суб'єктивізм, притаманний текстам, насиченим емоціями, що, на перший погляд, унеможливує системний підхід до опису цього аспекту побудови твору, лінгвісти не полишають спроб узагальнити принципи й засоби вираження емоцій у тексті. На актуальності дослідження лінгвістичного виміру вираження емоцій наголошують А. Вежбицька, Д. Ейчисон, Р. Самолські, В. Шаховський¹ та представники когнітивного підходу до вивчення мовних явищ, що дозволяє дослідити когнітивні механізми свідомості через об'єктивовані в мові явища, тобто через фіксоване мовне відбиття (О. Борисов, С. Зайкіна, Ю. Яскевич² та ін.). На дослідженнях емоцій у тексті зосереджують увагу й семіологи, зокрема Н. Букс, Ф. Конт, А. Греймас, Ж. Фонтаній, Е. Фролі³.

¹ *Wierzbicka A.* Human Emotions: Universal or Culture-Specific? // *American Anthropologist*. — 1986. — Vol. 88. N 3. — P. 584–594; *Эйчисон Д.* Лингвистическое отражение любви, гнева и страха: цепи, сети или контейнеры? // *Язык и эмоции* : Сб. науч. тр. — Волгоград, 1995. — С. 76–91; *Samolsky R.* Apocalyptic Futures: marked bodies and the violence of the text in Kafka, Conrad, and Coetzee. — New York, 2011. — 237 p.; *Шаховский В. И.* Эмоция как межкультурный референт // *Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах* : Материалы междунар. науч.-практ. конф. — Пятигорск, 2002. — Ч. 1. — С. 92–94.

² *Борисов О. О.* Мовні засоби вираження емоційного концепту *страх*: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Житомир, 2005. — 20 с.; *Зайкина С. В.* Страх // *Антология концептов* / Под. ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. — Волгоград, 2005. — С. 257–258; *Яскевич Ю. В.* Семантичний аналіз лексем концепту СТРАХ / FEAR // *Studia Germanica et Romanica*: Іноземні мови. Зарубіжна література. — Д., 2010. — Т. 7. № 3 (21). — С. 179–187.

³ *Семиотика страха* : Сб. статей / Под. ред. Н. Букс и Ф. Конт. — Париж; М., 2005. — 456 с.; *Греймас А. Ж., Фонтаній Ж.* Семиотика страстей. От состояния вещей к состоянию души. — М., 2007. — 336 с.; *Frawley A.* Semiotics of Happiness: rhetorical beginnings of a public problem. — Bloomsbury Academic, 2015. — 225 p.

Визнаючи вагомий внесок учених у вивчення лінгвістичного виміру втілення емоцій, слід визнати, що поза увагою дослідників залишається емотивний вимір комунікації, а саме — авторська інтенціональність у трансляції певних емоцій. Такий стан речей надихає на спробу застосувати інший, прагматичний, підхід до вивчення текстів як одиниць комунікації, що має за основу визнання комунікативного смислу цілого тексту⁴. Комунікативний смисл, закладений автором тексту, має бути зрозумілим іншому учаснику спілкування — читачеві, тобто «декодуватися» відповідно до власного емотивного досвіду й світосприйняття. На необхідність системного дослідження «усіх можливих прагматичних комунікативних смислів у більш-менш стандартизованих, типових контекстах певної лінгвокультури» вказує Ф. Бацевич⁵. Цей підхід дозволяє не зважати на літературознавчу традицію класифікації художніх текстів, він виключно антропоцентричний, як того вимагають сучасні гуманітарні науки, і комунікативно спрямований, що вкладається в зазначене поле лінгвістичної прагматики; у порівняльному аспекті прагматичний комунікативний підхід дозволяє виявляти універсальні й відмінні текстотвірні процеси актуалізації комунікативних смислів носіями різних лінгвокультур.

Об'єктом нашого дослідження стали україномовні та англійські тексти жаків — зразки такого типу текстів, що виразно транслують авторську інтенцію залучити читача до естетики страху. Страх — це комунікативний смисл, що «лежить на поверхні», тобто чітко вирізняється за своєю соціокультурною, психологічною, філософською і навіть фізіологічною сталістю. Спробуємо окреслити механізми взаємодії емотивної інтенції автора й елементів текстотворення в текстах жаків українською й англійською мовами.

Розроблена класифікація об'єктів репрезентації та референції страшного⁶ окреслює універсальну психологічну й культурологічну сфери досвіду людини, що впливають на сприйняття об'єкта як страшного. Референція в художньому тексті залежить, з одного боку, від інтенції автора, з другого боку, текст — це сфера комунікації автора й читача, тож остаточний смисл, коли текст стає зразком тексту жаків, з'являється лише внаслідок співпраці комунікантів. Первинним для сприйняття текстів як страхітливих стає конфлікт суб'єкта-реципієнта і суб'єкта-джерела страху, причому референція останнього ґрунтується на алогізмі його атрибутів, що відповідає природі страшного⁷. Суб'єкт-суб'єктні відношення постають як основа появи комунікативного смислу «страх», а самі суб'єкти (і джерело, і реципієнт страху) — первинними носіями цього смислу. І якщо суб'єктивність у мовленнєвій діяльності є основною категорією лінгвістичної прагматики⁸, то поділ суб'єктів на суб'єкт-джерело страху й суб'єкт-реципієнт страху в інтенції і сприйнятті суб'єктів комунікації (адресанта й адресата) відповідає задуму адресанта. Аналіз широкого ілюстративного матеріалу дозволяє стверджувати, що основним критерієм такого поділу стає класифікація референта як джерела страху, який відображає набуття відповідного комунікативного смислу, на що впливають екстралінгвальні (авторська інтенція, психо-

⁴ Бацевич Ф. Проблеми й термінологічний апарат сучасної лінгвістичної прагматики // Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка»: Сер. «Проблеми української термінології». — Л., 2008. — № 620. — С. 250–253.

⁵ Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики. — Л., 2010. — С. 42.

⁶ Сазонова Я. Ю. Референційний статус суб'єкта-джерела страху в українських текстах літератури жаків // Наук. зап.: Сер. «Мовознавство». — Тернопіль, 2016. — № 1 (25). — С. 89–95.

⁷ Сазонова Я. Ю. Алогізм референції в текстах жаків (на матеріалі української й англійської мов) // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики. — Чернівці, 2016. — Вип. 11–12. Ч. 2. — С. 212–216.

⁸ Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. — С. 10.

логічні засади сприйняття страшного, спільний культурний багаж тощо) та лінгвальні (референція і номінація) чинники⁹.

Запропонований Ф. С. Бацевичем поділ комунікативних смислів на апіорний, «який наявний (відкладений) у психічній діяльності кожного індивіда як його світоглядні, психічні, психологічні, ментальні, комунікативні та інші константи (установки)», й апостеріорний, «який виформовується у ході комунікації як діяльності»¹⁰, дозволяє класифікувати й тексти жаків за типом суб'єкт-суб'єктних відношень, що лежить в основі побудови тексту як результату авторської емотивної інтенції. Це спостереження дозволило поділити тексти жаків на два типи — конвенційні й неконвенційні. У першому типі комунікативний потенціал вираження смислу «страх» засобами номінації суб'єктів-джерел страху розглядається як результат актуалізації конвенційних суб'єктних відношень у процесі творення текстів жаків; у другому — як результат актуалізації неконвенційних суб'єктивно створених зв'язків із вигаданим світом, які автор має «довести», «обґрунтувати» комунікативний смисл «страх». Кожний з типів текстів відрізняється стратегіями побудови комунікативного смислу «страх», вираженого апіорно або апостеріорно, тобто логіка реалізації смислу полягає в таких схемах референції суб'єкта-джерела страху:

- 1) суб'єкт — апіорна онтологічна класифікація «страшний» — атрибути й дії;
- 2) суб'єкт — атрибути й дії — апостеріорна ситуативна класифікація «страшний».

За умови реалізації першої схеми апіорна онтологічна класифікація «страшний» здійснюється шляхом називання суб'єкта ім'ям із соціокультурним «багажем». Друга схема потребує поступового й постійного обґрунтування, що суб'єкт «страшний», шляхом насичення тексту відповідними атрибутами й предикатами.

Формальна вибірка з ілюстративного матеріалу дала змогу виділити такі засоби вербалізації суб'єктів-джерел страху:

- іменники / субстантивовані прикметники-назви зловмисних міфічних істот і нечисті (*a ghost, a zombie, a vampire, the undead* та ін.; *чорт, змії, відьма, привид, зомбі, вовкулака, отир* та ін.);
- іменники-назви людей (живих) (*Burny, maniac* та ін.; *хлопчик, малюк, молодий Дж., пан Розман, Вірунька* тощо);
- іменники-назви представників живого світу (*cockroaches, a black cat, a bat, a wolf, willows* тощо; *зайці, щури, равлики, чорний кім* тощо);
- іменники «загальної» (general) семантики (*a figure, a thing, a creature, an object, a being* та ін.; в українських текстах не зафіксовані);
- іменники-назви досягнень технічного прогресу (*robot; бот*);
- іменники-назви предметів побуту й повсякденного життя (*toy monkey, Belsen express, hotel* та ін.; в українських текстах не знайдено);
- особові, вказівні й неозначені займенники (*something, they, he, it; вони, воно, той / тої, щось*);
- іменники-назви монструозних живих істот або трансформерів (*hybrid creatures, monster, Dracula, phone people* та ін.; *щуролоди, жінка-комаха, карлик, потвора* та ін.).

⁹ Сазонова Я. Ю. Типи референції в текстах дискурсу жаків // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди, 2016. — Вип. 43. — С. 208–216; Сазонова Я. Ю. Вербалізація суб'єкта-джерела страху як носія соціально-історичної травми в англійській та українській літературі жаків // Наук. зап. Сер.: «Філол. науки (мовознавство)». — Кіровоград, 2015. — Вип. 138. — С. 369–374.

¹⁰ Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики. — Л., 2010. — С. 18.

Аналіз лексичних значень слів виокремлених семантичних груп засобів номінації суб'єкта-джерела страху підвів до висновку, що цей лексичний корпус складається з одиниць різного емотивного забарвлення. Наприклад, іменники / субстантивовані прикметники-назви зловмисних міфічних істот і нечисті завжди мають негативну конотацію, а іменники-назви представників тваринного світу й монструозних істот можуть і асоціюватися зі страхом (*a bat* або *a wolf, monster*), і викликати позитивні (*заяць* чи *равлик*) або нейтральні асоціації (*phone people*; *карлик*), інші ж семантичні групи слів комунікативно й емотивно нейтральні. Комунікативний потенціал засобів номінації джерел страху не може бути повною мірою схарактеризований, як і не може бути досліджений їхній текстотворчий потенціал, якщо не брати до уваги дескрипції, що супроводжують референти в тексті, а також їхній предикативний потенціал, тобто ті предикації, які вводять в обмежене буття тексту жаків і актуалізують референт суб'єкта-джерела страху. Аналіз комунікативного потенціалу засобів вербалізації таких референтів може також супроводжуватися спостереженнями щодо їхньої ідентифікованості / неідентифікованості.

У текстах з конвенційними суб'єкт-суб'єктними відношеннями з огляду на характеристику комунікативного потенціалу номінація суб'єктів апріорно «страшними» лексичними одиницями робить текст односпрямованим й однозначним зразком дискурсу жаків, що відповідає схемі 1, адже світорозуміння, відбите в лексичному й енциклопедичному значеннях таких номінацій, тлумачиться безпомилково, і відповідні атрибути й предикати, притаманні референту цієї номінації, передбачувані, тому і текст стає передбачувано страшним. Конвенційність суб'єкт-суб'єктних відношень у межах цього типу текстів створює конвенційність їхнього сприйняття і, відповідно, конвенційного створення комунікативного смислу «страх», який виступає як апріорний, тобто такий, що має широке соціокультурне підґрунтя. Цей тип текстів виокремлений на основі первинної й остаточної класифікації суб'єкта як страшного і його категоризації (належності до конкретного типу страхітливих істот). Але аналіз конвенційних текстів широкого спектру референції страшного (з огляду на їхнє соціокультурне підґрунтя і на час створення) вказує на більшу варіативність актуалізації комунікативного смислу «страх» засобами референції, тобто, поперше, вона може відбуватися також за схемою 2 (суб'єкт — атрибути й дії — апостеріорна ситуативна класифікація «страшний»), як наприклад, в оповіданнях про привидів, по-друге, базовий смисл «страх» має відтінки залежно від міфологічного підґрунтя номінації страшного суб'єкта, що якісно виокремлює універсальні й національно специфічні аспекти уявлення про джерело страху.

Номінація суб'єктів-джерел страху іменниками-назвами зловмисних міфічних істот, що мають страхітливу й негативну конотацію носіїв зла, соціально, культурно та релігійно зумовлена, характерна для раннього періоду зародження й розвитку літератури жаків. На думку дослідників міфології та етнопсихології, функціонування міфів забезпечує сталість і традиційність не тільки культурного розвитку, а й існування етносу завдяки інтеріоризації «артефактів культури, складної системи символів як знакових композицій, систем, <... > сукупості етнічних ознак у вигляді мови, догматів віри й вірувань з відповідними стандартами поведінки»¹¹. Це пояснює закріплену за міфічними істотами характеристику носіїв зла або добра, яка залишається зрозумілою протягом тривалого часу історії людства, адже «світорозуміння людини становить у певному розумінні базу

¹¹ Кувєда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект. — Д., 2007. — С. 8.

ву матрицю творення загальної картини світу в етнопсихічній реальності»¹². Наприклад, суб'єкт-джерело страху зомбі за своїм культурним «багажем» апріорно класифікується як такий, що не може бути віднесений до живих або неживих істот, це перехідне існування, яке з погляду комунікативного підходу може бути потрактоване як апріорний комунікативний смисл «страх-відраза», що ґрунтується на сприйнятті реципієнтом гідких атрибутивних характеристик, які переходять усі межі прийнятного в суспільстві: «*They are deformed. Not nice at all, there's a lot of lumpiness and a lot of oozing discharge. <...> Apart from anything else, it smells, it smells bad*» (А. Білсон), «*The cop, who not a minute earlier carried a sizable gut over his gun belt, appears to have lost his mid-section. His beefy upper body teeters on an impossibly thin waist, all sense of proportion obliterated. This can't be right. His stomach. It's gone*» (В. Есмонт). Суб'єкт-суб'єктні відношення в текстах жахів про зомбі будуються на апріорній характеристиці джерела страху як такого, що має єдину мету — насититися живою плоттю, тому ці суб'єкти агресивні й цілеспрямовані, недоговороспроможні, адже не мають свідомості; конвенційність текстів цього типу передбачає, що реципієнти страху помирають. Приреченість суб'єкта-реципієнта, що закладена в міфологічній картині світу англосмовної лінгвокультури, вимагає відповідної сюжетної розбудови тексту, де актуалізується апріорна модифікація комунікативного смислу «апокаліптичний страх».

Період формування уявлень про міфічні істоти впливає на їхню інтерпретацію в різні часи, тож можна говорити, що в текстах новітнього періоду страхітливості і напруженості емотивного впливу цих імен з часом слабне, залишаючи лише естетичний складник. Тексти новітнього періоду можуть містити назви міфічних істот, запозичені з інших культур, як це, наприклад, сталося з появою текстів про привидів в українській лінгвокультурі. Актуалізація комунікативного смислу «страх» у текстах оповідань про привидів двох лінгвокультур має спільне культурно-історичне тло, яке для українських текстів жахів вторинне. Спільними для текстів жахів залишаються всі шляхи актуалізації цього смислу, передусім референція суб'єкта-джерела страху, що повною мірою здійснюється не номінацією лексемами *ghost* / *привид*, а типовими атрибутами й предикатами, які впливають на побудову тексту жахів. Традиційно привид може бути впізнаний реципієнтом страху за відповідними атрибутами: випаровуваннями або рухом повітря («Але раптом мені здалося, ніби все в хаті покрито *синюватим серпанком або швидше паром*, як то бува у лазні» — М. Костомаров); звуками («І коли раз, у глупу ніч, в одноманітну музику знайомих звуків ушпівся новий — він зразу піймав його і насторожився. Це був *тихесенький, жалибний скрегочучий писк*, ніби *забуте кошеня безсило лапкою мовчки шкрябало по шибці*» — Ю. Будяк); зовнішністю, подібною до трупа («При тім я завважив, що його простягнена і по лікоть *гола рука була незвичайно біла, якої я ще не видав ніколи у бідного хлопця-пастуха*» — І. Франко); білим убранням («Хто ж се в *білій одежі* уносить в мраці над водою?» — О. Кисілевська) або типовим за життя вбранням («Часом показується мені на мить у сутінках бічних, неосвітлених вуличок. З блідим, нерухомим обличчям, в *острій уланській шапці, у військовій однострою*, стоїть за вуглом якоїсь кам'яниці і дивиться на мене» — В. Софронів-Левицький) та ін.

Важливою для комунікації автор — читач виявилася також цілеспрямованість джерела страху привида, адже саме вона допомагає будувати текст відповідно до читацьких очікувань і зрозуміти відтінки апріорного комунікативного смислу «страх» (покарання, шок, підтримка / заспокоєння, нагадування, марення).

¹² Там же. — С. 12.

Що ж до текстів із неконвенційними суб'єкт-суб'єктними відношеннями, де наявне вираження комунікативного смислу «страх», слід підкреслити їхню «осучасненість», яка виявляється як в експлуатації рис конвенційних текстів, так і в більшій авторській індивідуалізації вираження феномену страху. Артур Б. Рів зазначає, що сучасність і новітня наука викликають трансформації в літературі жахів, тому маємо становлення нового модифікованого стилю¹³.

Синкретизм у створенні текстів жахів проник не лише в царину жанрової своєрідності, а й у вираження феномену страху. Успішній комунікації автор — читач уже не вистачає номінування суб'єкта-джерела страху лексемою з відповідним значенням, нові суб'єкти мають референтами складні утворення, що їх вигадує людський розум, переповнений культурно-історичним багажем, новітніми знаннями, суб'єктивними психологічними особливостями й багатою фантазією. Про маніфестацію страшного розмірковує, наприклад, Дейвід Дж. Хартвелл, указуючи на зміни як у змісті, так і у формі його викладу (оповідання, новела, роман), що оновлювалися майже кожного десятиліття після Першої світової війни: «наше уявлення про літературу жахів і про те, що цей термін позначає, змінювалися з плином часу, включаючи або виключаючи зі складу цієї категорії різноманітні твори. Можливості психологічного страху, здається, остаточно стерли межу, і тепер уже немає сумніву, що відтоді жах став більш інклюзивним»¹⁴. Д. Дж. Хартвелл пропонує визнати три основні напрями сучасної літератури жахів, що спираються на різні «модуси емпізи страху: 1) моральна алегорія; 2) психологічна метафора; 3) фантастика»¹⁵. Такий підхід до вивчення жахів важливий тому, що, по-перше, концентрує увагу на різних принципах створення страшного (європейському християноцентричному й психологічному); по-друге, наголошує на основних типах суб'єкт-суб'єктних відношень у цих трьох трендах і відповідно на специфіці маніфестації суб'єкта-джерела страху й актуалізації комунікативного смислу «страх» та його варіацій. Також цей підхід дозволяє довести, що джерелом страху може бути будь-що, головне — потрясіння моральних або психологічних засад реципієнта страху, що вважаємо основою неконвенційних текстів жахів. З погляду лінгвістичної прагматики, інтенціональність неконвенційних текстів більше спирається на психологічне тло, ніж на соціокультурне чи історичне, що його потребувала авторська інтенція в межах конвенційних текстів. Відповідно вигаданий світ текстів жахів, актуалізований у неконвенційних текстах, має свої особливості, а саме:

- він максимально реалістичний, навіть коли йдеться про фантастичний модус страшного;
- суб'єкт-суб'єктні відношення вмотивовані не соціокультурними або релігійними чинниками, а морально-психологічними чи суто психологічними;
- суб'єкт-джерело страху вербалізований мовними одиницями, що не мають закріплених у культурній пам'яті носіїв мови асоціацій і конотацій, які впливають на текстотворення й текстосприйняття; будова тексту не вмотивована культурними чинниками, а повністю спирається на інтенцію автора;
- інтенція автора має абсолютний вплив на реалізацію комунікативного смислу «страх» і на спектр його варіацій;
- номінація суб'єкта-джерела страху відповідає одній з інтенцій автора — побудові вигаданого світу жахів шляхом створення онтологічних лакун, які заповнюються у специфічний спосіб;

¹³ Arthur B. Reeve. Introduction // The Best Ghost Stories.— New York, 1919.— P. VII.

¹⁴ The Dark Descent / Ed. by David G. Hartwell.— New York, 1987.— P. 10.

¹⁵ Ibid.— P. 8.

– інший спосіб мотивації страшного й вербалізації суб'єктів-джерел страху вимагає доказової бази того, що це справді страхітливий суб'єкт, тому його референція відбувається за схемою 2 (суб'єкт — атрибути й предикати — класифікація «страшний»). У неконвенційних текстах дискурсу жахів суб'єкт-джерело страху вербалізований мовними одиницями, які потребують перебудови звичних зв'язків у процесі референції і набуття таких атрибутів і предикатів, що дозволять цьому суб'єктові стати головним елементом будови вигаданого світу жахів;

– комунікативний смисл «страх» виражений апостеріорно ситуативно.

Зважаючи на окреслені вище особливості творення неконвенційних текстів жахів, виокремлюємо такі їхні різновиди: тексти із суб'єктом-джерелом страху — монстром; тексти з неідентифікованим суб'єктом-джерелом страху й тексти з умовно ідентифікованим суб'єктом-джерелом страху.

Перший різновид текстів має комунікативний потенціал вираження смислу «страх» у неконвенційних, суб'єктивно створених обставинах, залежних від авторської інтенції, і закладений у психологічній метафорі, яка становить модус емпізи страху, що концентрується на вивільненні прихованих страхів реципієнта. На думку психологів, страх перед спотвореним — це дисморфобія, нав'язливий страх потворності (власної або інших). Алогізм референції суб'єктів-джерел страху включає в себе монструозність як характеристику зовнішньої невідповідності нормам світобудови реципієнта страху, у цьому сенсі монструозність межує із поняттям інакшості, яке, доведене до найвищого ступеня, може сприйматися як страшне (*a pulpy, tentacled head surmounted a grotesque and scaly body with rudimentary wings; зі всіх кутків носилися страховища: мотилі, в яких замість крил вирости з боків вогненні язики; товсті черви, що дихали димом*). З іншого боку, монструозність, сприйнята як характеристика іншої світобудови, споріднена з поняттям нового, незрозумілого (*the city of tentacled monsters somewhere beyond the galaxy*). Обидві ці смислові варіації простежуються в текстах жахів і актуалізують смисли «страх невідомого» і «страх іншого». Тексти з монструозними суб'єктами-джерелами страху не можуть бути віднесені до конвенційних лише за ознакою передбачуваності відрізняє як реакції реципієнта, адже, як зазначалося вище, повнота референції передбачає урахування й предикатів, що сприймаються як загрозливі. І саме предикати дій у таких текстах вказують на непередбачуваність можливих суб'єкт-суб'єктних відношень і повну залежність від інтенції автора (зафіксовані предикати руху на зразок *to walk, to lumber, to leave traces, синаються, літати, рухатися*; предикати положення у просторі *to sit, сидіти*; екзистенційні предикати *to appear, to be, to breed, скидатися, перемінитися, перетворитися* та ін.). Вигадані світи текстів жахів не лише заселені страхітливими істотами, а й побудовані в непізнаний раніше страхітливий спосіб, тобто ці тексти можуть бути спрямовані й на актуалізацію варіацій комунікативного смислу «страх-благоговіння», коли джерело страху не викликає відрізняє, а атрибути, що його вирізняють, мають конотацію «вічний, непереможний»: «Distant though the island was, he felt that a monstrous and invincible evil could flow from the sardonic stare of that bent, ancient figure in brown»¹⁶.

Неконвенційні суб'єкт-суб'єктні відношення в текстах жахів можуть відображати таке сприйняття дійсності суб'єктом-реципієнтом страху, що спонукає його до високого ступеня узагальнення при спробі вбудувати джерело страху у свій світоустрій. У такому разі маємо підстави говорити про неідентифіковане джерело страху. Вербалізація неідентифікованого суб'єкта-джерела страху відбувається двома засобами — лексемами «загальної» семантики на зразок

¹⁶ URL: <http://www.hplovercraft.com/writings/texts/fiction/dwh.aspx>.

a figure, a thing, a creature, an object, a being та неозначеними й особовими займенниками *something, it, he, they* в англійській мові й *щось, воно, той* в українській; ці засоби можуть бути поєднані у випадках уживання словосполучень типу *some creature*. Наведені спостереження дозволяють зробити висновок, що таким чином вербалізується суб'єкт-джерело страху, яке характеризується, з одного боку, відсутністю потенційної здатності до ідентифікації, а з другого, — за таких умов створюється необхідність заповнювати онтологічні лакуни. Отже, у неконвенційних текстах жаків інтенція автора залишається незмінною — актуалізація комунікативного смислу «страх невідомого». Щодо труднощів ідентифікації і вербалізації невідомого Г. Лавкрафт зауважував: «З усіх страждань тих днів найгіршою була неможливість це [дослідження] описати. Я ніколи не зможу розповісти про те, що побачив і збагнув у години бісівських досліджень, — бо в жодній мові для цього немає достатньо символів і понять. <...> У кращому разі, людська мова здатна передати загальний характер нашого досвіду <...>»¹⁷. Тому, гадаємо, творення й сприйняття неконвенційного тексту дискурсу жаків стикається із проблемою нестачі мовного арсеналу для вербалізації всіх фантазій людини. Наприклад, текст Г. Лавкрафта (оповідання «Не») має назву (сильна позиція тексту), що складається з одного слова — особового займенника, який комунікативно покликаний створити лакуну в онтології вигаданого світу, частково заповнити її смислом «суб'єкт — живий, людина, чоловік; визначений суб'єкт» і налаштувати очікування читача щодо ідентифікації цього суб'єкта шляхом номінації або вербалізації атрибутів і предикатів, але насамперед — актуалізувати смисл «страх невідомого»: «I saw *him* on a sleepless night when I was walking desperately to save my soul and my vision»¹⁸ — це перше речення тексту. Атрибути й предикати суб'єкта-джерела страху в тексті допомагають у здійсненні референції і модалізують суб'єкт, відносячи його саме до джерел страху: «His *flesh*, though dry and firm, was of the quality of ice; and I almost shrank away»¹⁹. Так само «страх невідомого» актуалізується в тексті оповідання Ю. Винничука «Порядок — це все», де джерело страху *вони* доводить реципієнта до самогубства, переконуючи, що він усім заважає: «Хай *вони* роблять те, що роблять, а я їм не заважатиму, їх багато, *вони* дуже пильні, не обминуть порошинки, віники, наче птахи, пурхають у їхніх руках. *Все, що не потрібно, все, що не на місці, зникає*»²⁰.

Під умовно ідентифікованим суб'єктом-джерелом страху мається на увазі суб'єкт, номінований нейтральною лексичною одиницею, що не має жодних негативних конотацій у мові й лише в обмеженому просторі вигаданого світу жаків окремого тексту стає носієм комунікативного смислу «страх», наприклад, *хлопчик, toy monkey* тощо. Відповідність схемі 2, коли референція й називання суб'єкта-джерела страху передують обґрунтуванню його комунікативних особливостей (тобто класифікації «страшний»), сприяє залученню автором різноманітних атрибутів і предикатів, що уточнюють і доповнюють референцію згідно з авторськими інтенціями, напр.: «The monkey glimmered up at him from his older son's hands, *grinning its old familiar grin. The same grin that had haunted his nightmares as a child* <...>»²¹. Оскільки вигаданий світ дискурсу жаків забезпечує стала психологічна й соціокультурна база, то якою б багатою не була фантазія автора або витонченою його уява, він використовує сталі людські страхи. Таким чином, можна стверджувати, що в неконвенційних текстах з умовно ідентифіко-

¹⁷ URL: <http://www.hplovecraft.com/writings/texts/essays/shil.aspx>.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Винничук Ю. Місце для дракона.— Х., 2015.— С. 57.

²¹ The Dark Descent.— P. 82.

ваним джерелом страху відбувається регулярна експлуатація психологічних і соціокультурних засад вираження комунікативного смислу «страх», які історично закладені в цей тип текстів. За нашими спостереженнями, умовно ідентифіковані суб'єкти-джерела страху можна поділити на три групи:

1) за ознаками привида (будь-що індивідуально страхітливе через суб'єктивне сприйняття подій як покарання за неправомірні дії реципієнта): «Коридором до малюка повільно наближалася висока постать. <...> Довга тінь повзла підлогою до Тео. <...>» (М. Кідрук);

2) за ознаками монстра (будь-що, що має незвичні зовнішні риси): «Хлопчак здригнувся, озирнувся та — присягаюся — вищирився на мене. Незважаючи на темряву, я бачив, як недобрый сталевий вогник зблискує в його очах, а крізь стоншени, злісно викривлені губи проглядають вершечки зубів» (там же);

3) за ознаками Антихриста (будь-що, що спокушає реципієнта до співпраці всупереч морально-етичним нормам): «Їх звать енкаведистами, хоч насправді то слуги Антихриста» (Г. Пагутяк).

З огляду на викладене бачення можливості застосування комунікативно-прагматичного підходу до вивчення текстотворення (наприклад, текстів жахів) наголосимо на тому, що окреслені засади дають змогу максимально взяти до уваги суб'єктивність їхнього породження, що, на наше переконання, і становить стрижень прагматичного аналізу. Відповідно до головного критерію (суб'єктивності) може здійснюватися й порівняв дослідження актуалізації комунікативного смислу, тобто те, як вибудовується смисл цілого тексту, що транслює певну емоцію. Іntenціональність породження смислів у таких текстах закладена в референції й номінації суб'єктів у тексті й маніпулюванні суб'єкт-суб'єктивними відношеннями, що можуть відповідати апріорним конвенційним зв'язкам або бути неконвенційними й апостеріорно суб'єктивними. Незважаючи на виокремлені відмінності між конвенційними й неконвенційними текстами жахів, вагомим об'єднуювальним чинником залишається трансляція смислу «страх»; певні варіації цього смислу експлуатуються як у конвенційних, так і в неконвенційних текстах. Експлуатація смислів — це водночас і критерій, що об'єднує тексти в історичній перспективі й у якісному вимірі.

(Харків)

YA. YU. SAZONOVA

PRAGMATICS OF SUBJECT-SUBJECT RELATIONS IN ENGLISH AND UKRAINIAN HORROR FICTION

The article presents an analysis of the mechanisms of interaction of an author's emotive intention and text creating elements in English and Ukrainian horror texts in view of pragmalinguistics. In accord with it, the texts are classed as conventional and non-conventional that corresponds the subject-source of fear and subject-recipient of fear relations; the basis of defining these subjects is psychological, cultural and linguistic grounds of fearful objects reference. The factor that unites the texts within the bounds of an author's intention is the exploitation of communicative senses.

Key words: linguistic pragmatics, horror text, subject-source of fear, subject-recipient of fear, conventionality and non-conventionality of text.

Штайн К. Э., Петренко Д. И.

А. А. ПОТЕБНЯ: ДИАЛОГ ВО ВРЕМЕНИ /

Под ред. М. П. Котуровой

Ставрополь ; Ростов-н/Д. : ЗАО «Книга», 2015. — 640 с.

Звичайно ювілеї вчених спонукають громадськість до нового осягнення їхнього творчого доробку. Так сталося і з 180-ою річницею від дня народження Олександра Опанасовича Потебні в 2015 році, якій були присвячені численні заходи. Ступінь значущості ідей ученого можна уявити, урахувавши факт згадування його імені в працях різних лінгвістичних напрямів. Саме про всеохопний характер наукових інтересів ученого йдеться в монографії К. Е. Штайн і Д. І. Петренко, які в передмові зазначають, що вони торкнулися «лише невеликого кола ідей О. О. Потебні». Своїм критичним поглядом автори охопили не лише філологічні студії — за їх визначенням, «внутрішньо дисциплінарні теорії», які своїм розвитком зобов'язані працям Потебні, а й природничі науки, психологію, філософію, педагогіку і, найважливіше, нові напрями мовознавчих досліджень, зокрема лінгвістичний віталізм і бібліотерапію.

Висвітлення наукового доробку вченого К. Е. Штайн і Д. І. Петренко починають з аналізу ідей О. О. Потебні в епістемі XIX ст. Розвиток філології вони розглядають у зв'язку з формуванням загальнонаукового знання в контексті наукових революцій, тому детально характеризують епістемологічний простір зазначеного періоду. Описуючи четверту глобальну наукову революцію кінця XX — початку XXI ст., автори називають такі її визначальні риси: 1) зміна засобів отримання і збереження інформації, 2) поєднання міждисциплінарних і проблемно орієнтованих досліджень, 3) комплексний характер, 4) взаємодія принципів різних наук, що нівелює межі між картинами реальності, які визначають бачення предмета тієї чи тієї науки. Це поглиблює їхню взаємопов'язаність і визначає їхній статус як фрагментів цілісної загальнонаукової картини світу. Така взаємопов'язаність особливо відчутна у філології, а в цілому — у сфері гуманітарного знання. Її підґрунтя — «мова як матеріал літературної творчості і текст як мовленнєве втілення мови» (с. 13; переклад тут і далі наш. — І. С.). На думку авторів, наочним результатом такої взаємодії є метапоетика — «дослідження художниками власної твор-

чості, що відбувається в контексті наукових ідей того чи того часу» (с. 14).

Як приклад взаємодії наук, підготовленої її розвитком і реалізованої в руслі неklasичного типу раціональності («постнекласична наука»), у праці подано перегук ідей теорії відносності А. Ейнштейна і концепцій «лінгвістичного авангарду» 70–80-х років XIX ст. (І. О. Бодуен де Куртене, М. Крушевський, Ф. де Соссюр, Й. Вінтхеллер та ін.). Насамперед мова йде про принцип інваріантності в лінгвістиці, пізніше запозичений природничими науками за посередництвом математики. Автори наводять численні приклади нестійкої рівноваги в розвитку гуманітарних і точних наук, визначальним принципом для розгляду яких лишається ейнштейнівський — борівський принцип «єдності знань», при цьому відзначаючи випередження становлення і розвитку багатьох принципів у мистецтві порівняно з їх визначенням у науці (с. 16).

Цю ж ідею автори обстоюють під час аналізу творчості Потебні. Заперечуючи думку багатьох дослідників про те, що в одних працях учений виявляє себе як лінгвіст, в інших — як літературознавець, К. Штайн і Д. Петренко говорять про інтердисциплінарність ідей науковця, що виявляється у взаємодії лінгвістики, філології, філософії.

Значення праць та ідей О. О. Потебні для розвитку етимологічних студій, фольклористики, літературознавства, мовознавства та інших філологічних напрямів, а також філософії обговорювалося неодноразово й не викликає жодних сумнівів. Водночас їхній зв'язок з природничими дослідженнями на перший погляд може видатися сумнівним. Однак обраний авторами принцип «єдності знань» допомагає подолати ці сумніви завдяки переконливому аналізу ними різнобічних наукових заглядів В. І. Дала. Так, у підручниках «Зоологія» (1847 р., виданому разом з О. П. Постельсом) та «Ботаніка» (1849 р.) учений активно застосовував методологічні засади природничих наук.

Починаючи з кінця XVIII ст. природознавство вводить і в середині XIX ст. активно використовує поняття «система» та «сис-

тематика». Посилаючись на працю А. І. Байрамукової «Лінгвоенциклопедизм В. І. Даля», автори дослідження твердять про те, що у всіх своїх текстах В. І. Даль упроваджує ідею порядку, систематизації у вивченні біології. За спостереженнями К. Е. Штайн і Д. І. Петренка, «В.І. Даль, як і О. О. Потебня, дивився на всі явища життя і знання у співвідношенні їх з мовою. Як бачимо, питання співвідношення мови і світу, знака й позначуваного, конструювання у свідомості предмета в кореляції зі словом порушувалися ще в середині XIX століття вітчизняними науковцями. Ми нічого не можемо сказати про сутність буття, про досвід, навіть про думки без аналізу мови — таким було переконання філософів мови, що стало основою лінгвістичного повороту вже в XX столітті» (с. 47). Завдяки працям В. фон Гумбольдта, Ф. І. Бусласєва, О. О. Потебні та багатьох інших дослідників почалося розрізнення філософії мови й лінгвістичної філософії, а ширше — почався лінгвістичний поворот не лише в гуманітарних (Б. Рассел, Л. Вітгенштейн, Р. Карнап, М. Даммт, К. Поппер), а й у природничих науках (див., наприклад, праці Н. Бора «Єдність знань» (1955), В. Гейзенберга «Дискусії про мову» (1933) і «Мова і реальність у сучасній фізиці» (1959) та ін.).

Усе це дозволило дослідникам зробити висновок про подібність завдань, що ставили перед собою лінгвісти й біологи, а ширше — представники природничих і гуманітарних наук. Практично одночасно й аналогічно до того, як Ч. Дарвін у своїй праці «Походження видів шляхом природного добору» (1859 р.) піддавав критиці Божественне походження людини, так само О. О. Потебня в дослідженні «Мысль и язык» (1862 р.) засуджує прямолинійну теорію Божественного походження мови, натомість говорить про її постійний розвиток і вдосконалення. Не заперечуючи впливу знань з біології на мовознавство, О. О. Потебня критично говорить про прямолинійне використання «організмичної» теорії та її термінології в лінгвістиці. Відстоюючи необхідність різноаспектного підходу в дослідженнях мови, він критично аналізує наукові засади праць К. Беккера, А. Шлейхера, В. Гумбольдта.

Аналіз епістемологічної еволюції в цілому автори дослідження супроводжують цікавими спостереженнями за розвитком ідей О. Потебні. Зокрема, це стосується й інтерпретації терміносполучення «акт речі», яку часто використовував не лише О. О. Потебня, але і його учень Д. М. Овсяннико-Куликовський, а також сучасні дослідники теорії мовленнєвих актів, наприклад І. М. Кобозєва та ін. Важливим є висновок, зроблений авторами: «Насправді О. О. Потебня розробив найсучаснішу і для нашого часу теорію, методологічно спрямовану на вивчення живої динаміки мови, у тому числі і на синхронних зрізах. Зараз цей підхід використовується у створенні теорії функціональної граматики (чеські лінгвісти, праці О. В. Бондарко),

перехідності і синкретизму В. В. Бабайцевої <...>, у динамічній і багатовимірній класифікації системи складного речення в сучасній російській мові Л. Ю. Максимова <...>» (с. 75).

Жодних сумнівів не викликає зв'язок праць О. Потебні з психологічними дослідженнями, які в цей період перебували на стадії становлення. Сам науковець добре усвідомлював недостатність розвитку психології. Відчуваючи потребу в даних психології для ґрунтовного аналізу процесів мови і мислення, учений констатував відсутність розвинутих методів у психології і вважав, що психологічне знання в середині XIX ст. ще не досягло стадії науки. По-новаторському звучать роздуми О. О. Потебні про взаємозв'язок почуттів, думки і слова, про розбудову психології виключно на основі вивчення відношень між мовою і мисленням тощо. Думки вченого про глибинні зв'язки мови і мислення корелюють з тими ідеями, що лягли в основу сучасної когнітивної психології, представник якої Дж. Андерсон у праці «Когнітивна психологія» (1980) серед факторів, що вплинули на становлення нової науки, називає лінгвістику. Хоча, як справедливо зазначають К. Е. Штайн і Д. І. Петренко, «на жаль, піонерські праці в галузі психології мови і мовного мислення О. О. Потебні залишилися поза межами уваги Н. Хомського, як і багатьох інших зарубіжних, та й вітчизняних учених» (с. 81).

Зв'язок філософських студій XIX ст. і праць О. О. Потебні автори дослідження вбачають насамперед у діяльнісних засадах філософського осмислення буття й природи мови, що, за Потебнею, знаходить вираження в комунікації, у тому числі й у процесі сприйняття творів мистецтва. Діяльнісна концепція, на думку К. Е. Штайн, лежить в основі таких найбільш значущих положень О. О. Потебні, як мова і мовлення, знакова природа мови, синхронія та діахронія, творча основа мови і мовлення та багатьох інших.

Діяльнісний підхід автори вбачають і у вивченні педагогічного значення наукового доробку вченого, який, проте, не містить жодного методичного розроблення. Посилаючись на дослідження лінгвістичного доробку О. О. Потебні Л. А. Булаховським, К. Е. Штайн і Д. І. Петренко наводять цитату вченого про те, що Потебню рідко називають серед видатних мовознавців-методистів, водночас «у всьому науковий стиль Потебні виключав догматизм, і від Потебні, звичайно, менше, ніж від будь-кого іншого, можна чекати висловлювань рецептурного характеру, таких властивих саме методистам-професіоналам. Але його зауваження з питань викладання мов, як і звичайно в нього, змістовні й оригінальні. Відповідні питання він ставить гостро, з тією «вистраданістю» думки, яка підкуповує як велика людська правда. Оригінальність його суджень і гострота проблематики мимоволі приковують до себе» (с. 93–94). Науковець не лише виховав

талановитих учнів (у дослідженні наведено імена таких його «відданих» учнів, як В. І. Харцієв, О. В. Ветухов, Б. М. Ляпунов, Б. А. Лезін, Р. О. Каперинінов), але й започаткував цілу наукову школу.

У розділі «Глибокі ідеї О. О. Потебні на службі філології» автори звертаються до аналізу тих тверджень ученого, що, за визначенням Н. Бора, можна схарактеризувати як «глибокі» («deep truths»), — це ідеї «революційної» науки, що в певний період часу стають наріжним каменем наукового мислення і змінюють хід розвитку пізнання (с. 100). Саме такі ідеї українського вченого стали предметом розгляду в наступних частинах книжки. Цілком справедливо К. Е. Штайн і Д. І. Петренко звертають увагу читачів на те, що «багато значущих принципів, методів, напрямів дослідження, розроблених О. О. Потебнею і його школою ще в XIX столітті, прийшли до нас <...> з-за кордону. Ми говоримо про мову і буденне мислення, ґрунтуючись на ідеях аналітичної філософії мови (І. Вітгенштейн, Б. Рассел), вважаючи, що у вітчизняному мовознавстві ці ідеї не розроблялися, хоч і в самих працях О. О. Потебні, і в дослідженнях його учнів висловлено оригінальні думки про буденну мову і мислення, які варто розвивати. Або феноменологічний напрям, у тому числі у філософії мови і творчості, започаткований на ідеї внутрішньої форми слова, наочності образу та ін., можливо, і пов'язують опосередковано з працями О. О. Потебні, але тільки завдяки поетам-символістам і працям О. Ф. Лосева» (с. 104).

Аналізуючи актуальне сьогодні поняття «мовна компетенція», К. Е. Штайн і Д. І. Петренко переконливо демонструють зв'язок теоретичних положень О. Потебні з ідеями Н. Хомського — обидва за своїми науковими переконаннями були ґумбольдтіанцями. І хоча вже неодноразово говорилося про певну відповідність «глибинної» і «поверхневої» структур Н. Хомського та «внутрішньої» і «зовнішньої» форм мови і слова В. фон-Гумбольдта й О. О. Потебні, автори монографії намагаються розставити нові акценти у висвітленні цього питання, зокрема постійно наголошуючи на значенні думок Потебні та його учнів попри їх невизнаність науковою спільнотою того часу. Не відкидаючи заслуг Н. Хомського, К. Штайн разом з Д. Петренком виокремлюють ті положення теорії О. Потебні, що перегукуються з теоретичними засадами документа Ради Європи «Загальноєвропейські компетенції володіння іноземною мовою: вивчення, викладання, оцінка» («Common European Framework of Reference: Learning, Teaching, Assessment»). У цьому документі в основі опису мовної компетенції міститься діяльнісний підхід, встановлено також взаємозв'язок між використанням і вивченням мови. Цілком зрозумілим є нагадування авторів монографії про те, що саме О. О. Потебня наполягав на розрізненні мови і мовлення, «практичного знання мови» і «наукового», тобто того, що

сьогодні визначається як різні рівні мовної компетенції. Саме Потебня стверджував, що мовлення — це частина мови, при цьому мова існує об'єктивно у свідомості індивіда і в загальній пам'яті народу. На думку вченого, цілком припустимо вимагати «практичного знання мови» за «відсутності знання наукового». Це свідчить не лише про розуміння вченим значення актів несвідомого у володінні мовою в процесі мовленнєвої діяльності, а й про справедливості цих тверджень, що лягли в основу сучасних засад вивчення іноземних мов і формування багатомовної особистості.

Автори рецензованої монографії звернули увагу й на мовні риси наукового стилю вченого, зокрема вони детально проаналізували функціонально-семантичні особливості терміна «мова» та його основних одиниць (с. 136–144).

Приваблює в цій праці ще й те, що її автори твердять про необхідність перегляду з нових позицій не лише наукового доробку О. О. Потебні, а й багатьох його учнів, представників Харківської філологічної школи. Розвиток нині психолінгвістики, нейролінгвістичного програмування вимагає нового осягнення праць Д. М. Овсяннико-Куликовського, О. В. Ветухова та ін. Розвиток ідей О. О. Потебні в працях і діяльності його учнів присвячено окремий розділ. У ньому подано не лише загальну характеристику Харківської школи, серед членів якої автори називають Д. М. Овсяннико-Куликовського, О. В. Попова, А. Г. Горнфельда, В. І. Харцієва, Б. А. Лезіна, О. В. Ветухова та ін. Серед тих, хто вчився в Олександра Опанасовича, наводять імена Б. М. Ляпунова (майбутній академік), Й. Мікколи (професор Гельсінгфорського університету), відомого балтиста Е. О. Вольтера, з його участю захищали дисертації О. І. Соболевський, професор Варшавського університету М. О. Колосов та багато інших. Неперервність наукової думки О. Потебні у творчих пошуках його учнів зображено в окремих параграфах про О. В. Ветухова, А. Г. Горнфельда, Д. М. Овсяннико-Куликовського. У цьому розділі, як і в монографії в цілому, розвиток вітчизняної наукової думки висвітлено на тлі гуманітарних досліджень західних учених, і так само повторюється думка про необізнаність іноземних колег з науковими досягненнями вітчизняних науковців.

Загальноновизнаним є вплив філологічних ідей О. О. Потебні на теоретичні засади і поетичну творчість російських символістів. Доказом цього є не лише спільні для праць О. О. Потебні та символістів терміни «сотворчество», «форма произведений и язык» «действенные», «символ», «символизм языка» та ін., але й їх активне вживання для наукового обґрунтування своїх теорій. Зокрема, у цій частині монографії багато уваги приділено аналізу такого базового поняття символістів, як «символ», який, за спостереженнями В'яч. І. Іванова, тримається на поляри-

зації його складників. Виявлення й опис перегуків між ідеями теоретиків символізму А. Белого, В'яч. І. Іванова та положеннями теорії О. О. Потебні й стали предметом розгляду в цій частині праці. Особливу увагу автори приділили також аналізу принципу синтетички поезії, автором якого називають В. Я. Брюсова, зв'язкам цього принципу з ідеями В. фон Гумбольдта й О. О. Потебні, праці яких, за словами поета, показали, що «поезія <...> є формою пізнання. Від наукового пізнання поезія відрізняється тим, що метод наукового пізнання — аналіз, поетичного (взагалі художнього пізнання) — синтез. Де немає синтезу, немає мистецтва» (с. 232).

Заслугує схвалення також і те, що автори представляють і результати власних досліджень. Насамперед це стосується теоретичного обґрунтування інтерпретації принципу синтетизму в поезії. Вони наводять власне розуміння терміна «синтетика поезії», виходячи з обов'язкового приведення всіх елементів тексту до впорядкованості та єдності через антиномічність — єдність взаємовиключних категорій. Це положення стало провідною ідеєю поетичної творчості й наукових розвідок М. О. Васильєва, творця «сувньої логіки». Аналіз його поетичної творчості й наукових ідей якнайкраще демонструє «єдність знань», що виявляється через наскрізні теми мистецтва, літератури, науки. Аргументовано звучить висновок дослідників: «<...> у ході аналізу розвитку наукових ідей з'ясувалося, що один з головних метапоетичних принципів символізму — синтетика поезії — має під собою логічний ґрунт» (с. 245). У цьому ж аспекті здійснено аналіз добре відомих науковому загалу праць П. О. Флоренського, М. Кузанського, Н. Бора та ін.

Пошук доказів «єдності знань» привів авторів монографії до відкриття «ланцюгової реакції думок», що пов'язані з темою синтетички — гармонізації ідей у системі наукового знання, з гармонією поетичних текстів. Усе це стало можливим завдяки віднайденню й описанню О. О. Потебнею принципу антиномічного мислення, який знайшов втілення в працях поетів, логіків, учених-фізиків (квантова логіка), філософів, що дозволяє співвіднести класичне мислення з його аристотелівською логікою.

Незважаючи на такий міцний зв'язок філології з природничими й точними науками в цілому, а також теоретичних засад символістів з теоріями логіків, фізиків та ін. зокрема, водночас по-новому звучать застереження символістів щодо згубної тенденції — «змирщення» слова і мови («обмирщение слова и языка»). Стверджуючи, що слово містить у собі як раціональні, так й ірраціональні засади, символісти ставили перед художником завдання відпукати можливості останнього. Це завдання автори вважають актуальним і сьогодні, про що свідчить окремий параграф, у якому вони детально зна-

йомлять читачів зі змістом статті В'яч. І. Іванова «Наша мова».

Вплив думок і праць О. О. Потебні як прорив у майбутнє К. Штайн і Д. Петренко інтерпретують у розділі про зародження й розвиток семіотики та структуралізму в Росії. Автори визнають ідеї українського науковця як поштовх до формування естетики художнього слова в теорії символістів, основою для полемик у процесі формування семіотики (ОПОЯЗ), їхній вплив на її розвиток (Московський лінгвістичний гурток, Тартусько-Московська школа), становлення філософії мови і творчості, формального методу в дослідженні літературних творів, «лінгвістичної інженерії» (Г. Й. Винокур), для розгляду взаємодії поетики, лінгвістики, соціології та ін.

Жодних сумнівів не викликають описані авторами теоретико-методологічні зв'язки між феноменологічними студіями у філософії та філології. Тенденція осмислення буття і світу через мову як сутність, що точно фіксує знання про них, практично одночасно розвивалася як у філософії, так і у філології на початку ХХ ст. Для обох дисциплін важливим є те, що мова не лише фіксує знання про речі за допомогою слів, вона ще й виражає відношення між ними, формує знання й думки на різних рівнях абстрагування — від безпосередньої номінації предметів до найвищих форм узагальнення явищ і сутностей. Неабияку увагу автори приділяють аналізу праць таких відомих науковців, як П. О. Флоренський, Г. Г. Шпет, С. М. Булгаков, О. Ф. Лосев і експлікують теоретичні контакти між науковими розвідками О. О. Потебні й доробком визнаних прихильників феноменології.

Про що б не писали К. Е. Штайн і Д. І. Петренко, яких би аспектів наукової скарбниці О. О. Потебні не торкалися, вони постійно наголошують на неперервності наукової парадигми гуманітарної сфери. Уже згадувана діяльнісна концепція мови й системний підхід до вивчення динамічних явищ на синхронному зрізі мови, активно відстоювані О. О. Потебнею, знаходять свій розвиток і сьогодні. Доказом цього в монографії є опис теорії перехідності та синкретизму В. В. Бабайцевої, одного із засновників структурно-семантичного напрямку в лінгвістиці, а також аналіз запропонованого Л. Ю. Максимовим багатовимірного динамічного підходу до вивчення мовних явищ на певному синхронному зрізі.

Особливу цікавість у читачів, переважно тих, хто вивчає морфологію (зокрема модальні частки), може викликати параграф, що демонструє власні спостереження авторів над статичним і динамічним аспектами їх функціонування. Виходячи з динамічної природи часток, на яку вказували О. О. Потебня, О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, К. Е. Штайн і Д. І. Петренко переконливо доводять, що «асиметричний дуалізм суб'єктивно-модальних часток як специфічних

мовних знаків (одна частка як системний інваріант може мати кілька різних функцій), похідність їх вторинних функцій (частки-сполучники, частки в ролі структурних оформлювачів речення), якісне різноманіття функціональних об'єктів (від речення до складного синтаксичного цілого і тексту) вимагають відійти від жорстко детермінованого підходу в дослідженні часток і віддати перевагу їх розгляду в статичному і динамічному аспектах на синхронному зрізі мови» (с. 453). Аналіз, під час якого виявлено початкові протиставлення часток і їх реалізацію, дозволив авторам протиставити первинні семантичні та синтаксичні функції вторинним, виявити й описати прості (інваріантні) первинні та складні (контаміновані) вторинні значення й комплекси первинних і вторинних функцій, що їм відповідають. На підставі цього зроблено висновок про те, що «семантико-синтаксична рухливість часток — строго системне явище».

Осмисленню лінгвістичного віталізму як одного з надзвичайно «модних» нині напрямів філології автори присвятили окрему частину монографії, яка, по суті, є продовженням висвітлення цієї теми, розпочатого в окремому дослідженні Д. І. Петренка «Лінгвістичний віталізм» (2013 р.) та багатьох публікаціях автора. Онтологія мови, як і її порівняльно-історичне вивчення, стала одним з аспектів гуманітарних студій не лише у XIX, а й у наступних століттях. Саме такий підхід створив засади для осягнення віталізму в мовознавстві. Початки теорії мови як витвору людської духовної сили і як явища людського суспільства, а також теорії мистецтва і науки як явищ людської свідомості, що розвиваються в мові та через мову, були закладені в працях зарубіжних дослідників Й. Гердера, Ф. Шлегеля, В. фон Гумбольдта, А. Шлейхера, Г. Штейнталя, В. Вундта, а також О. О. Потебні та ін. Теоретичні положення цих учених та їхнє значення для утвердження філософських і мовних інтерпретацій віталізму докладно розглянуто в цьому розділі монографії.

Завершує монографію розділ про сучасні ідеї бібліотерапії та їхній зв'язок з теоретичними засадами О. О. Потебні, зокрема думкою вченого про те, що навіть «звук, сирий

матеріал слова, є одним із засобів заспокоєння організму, усунення отриманих ним ззовні потрясінь. Те саме здійснює у своїй сфері і психічна сторона слова»¹. Вивчення здатності мови впливати не лише на почуття, а й на поведінку людини набули особливої популярності сьогодні у зв'язку з дослідженням маніпулятивних технологій. Мабуть, ця частина монографії стане непоганим теоретичним джерелом для тих, хто аналізує насамперед сучасні засоби впливу на читача в різних типах дискурсу.

Цінність має також і бібліографія, де вміщено як добре знані публікації, так і чимало сучасних досліджень, дотичних до вивчення творчості О. О. Потебні.

Проте як у монографії в цілому, так і в бібліографії зокрема є певна обмеженість у залученні до аналізу й критики праць, що становлять українську потебніану. За винятком згаданої публікації Л. А. Булаховського та монографії В. Ю. Франчук «О. О. Потебня» (1986 р.), включеної до бібліографії, український контент, присвячений вивченню й осмисленню теоретичних засад українського філологічного генія, відсутній. Це, на наш погляд, має підштовхнути українських дослідників до створення синкретично-аналітичної праці, яка б узагальнила досягнуте й, можливо, накреслила перспективи подальших напрямів вивчення доробку Олександра Опанасовича Потебні.

Рецензована праця є зразком вдалого поєднання добре апробованого й відомого матеріалу з його новим осмисленням на новому рівні розвитку наукової думки. Застосувавши принцип аналізу — «єдність знань» — до наукового доробку О. О. Потебні, автори не лише продемонстрували паралельність процесів, що охоплюють різні сфери наукових знань, а й навіть виявили численні докази «мандрівних ідей», що «зшивають» наукові «простирадла» в єдину велику «ковдру»-епістему. Важливо, що К. Е. Штайн і Д. І. Петренку вдалося показати: ідеї О. О. Потебні не лише відіграли велику роль в історії мовознавства, вони лишаються невичерпним теоретичним джерелом для нових ідей і напрямів різних галузей сучасної науки.

І. СИНІЦЯ

¹ Потебня А. А. Мысль и язык // Потебня А. А. Слово и миф. — М., 1989. — С. 174.

Danylenko L.

KULTURNÍ PAMĚŤ SLOVA: PŘÍRUČKA ČESKÉ
LINGVOKULTUROLOGIE

К. : Видавн. Дім Дмитра Бураго, 2017. — 224 с.

Володіння рідною мовою, як і оволодіння іноземною, природно пов'язувати з планом синхронії, з мовою на її сучасному синхронному зрізі. Однак найдалекоглядніші представники післясосоєрівського мовознавства, серед них і представники Празької лінгвістичної школи, усвідомлювали відносність протиставлення діячності та синхронії, наголошуючи на наявності в останньої як статичного, так і динамічного аспектів. Це стосується, серед іншого, і значення лексичних та фразеологічних одиниць, зокрема так званої діячності, чи історичної, пам'яті цих одиниць. Ця діячність пам'яті у семантиці може мати різний характер і стосуватися, наприклад, давніх, історично віддалених чи навіть архаїчних і пережиткових денотатів або ж такої екстралінгвістичної мотивації внутрішньої форми, яка з сучасної точки зору є вже непрозорою, відбиваючи натомість уже забуті реалії та уявлення минувшини. Зазначені динамічні аспекти мовної семантики можуть також мати не лише суто діячності вимір, а й утворювати в собі зв'язки одиниць з іншими мовними ареалами й культурно-історичними циклами. Інтерес і увага саме до цих сторін існування й еволюції мови в цілому та її окремих елементів і угруповань великою мірою властиві сучасному мовознавству в його антропоцентричному спрямуванні. Водночас відповідне бачення мовної семантики істотно й потрібне не лише для лінгвістики, а й для лінгводидактики.

Оцінюючи працю Л. І. Даниленко у світі щойно наведених міркувань, маємо всі підстави стверджувати, що її тема відповідає актуальним завданням як дослідження мови, так і викладання лінгвістичних дисциплін, передусім пов'язаних із вивченням чеської мови. Ця книжка є першим у вітчизняній славістиці лінгвокультурологічним посібником, призначеним для студентів-богемістів. Промовистою є сама його назва, яка свідчить, що передусім тут йтиметься про ті одиниці чеської мови, у яких знайшла своє відображення давня й багата культура чеського народу. Дуже вдало зміст книжки розкривається дизайном її обкладинки із зображенням знакової для чеської культури постаті та реалій: короля Карла IV, «златої Праги», Національного театру тощо.

Основну частину обсягу посібника займає упорядкований за абеткою словник лексем, які виступають у його реєстрі самостійно або, частіше, у структурі фразеологічних одиниць, а серед останніх — у прислів'ях та приказках. Реєстровий список цього словни-

ка нараховує понад 400 позицій. Вибираючи одиниці з метою їх лінгвокультурологічного висвітлення, авторка брала до уваги такі чинники, як наявність у їхній структурі власних імен (*Pepík / pepík, pražský pepík/prážští pepíci, ukázat někomu, zač je v Pardubicích perník*), їхній зв'язок з фольклором (*hloupý janek / Janek, dělat ze sebe janka*), з історією (*památovat ještě Žižku, věrný Čech, doba temna, Otec národa, Otec vlasti, pořídít / pochodit / dopadnout jako sedláci u Chlumce, sametová revoluce, sametový rozvod*) чи літературою (*Kocourkov, robot, dělat ze sebe Švejška, dělat si švejkoviny*; пор. у «Прапороносцях» О. Гончара: «*Серханте! Що ви з себе Швейка корчите!*»). До перелічених чинників належить також і іншомовне походження одиниць (особливо це стосується запозичень з німецької та античних мов, пор.: *mit hubu jako šlejř / šlejřka, znát své Pappenheimské, není kouře bez ohně, hlad (je) nejlepší kuchař, koruna, krejcar, Advent, Vánoce*), відображення в їхній семантиці національно-культурних реалій (*malé pivo, zlata kaplička nad Vltavou*), традиційних звичаїв і вірувань (*udělat si apríl z někoho, pouštět prasátka, pomlázka, chodit na pomlázku, dostat pomlázku, dostat se/ přjít pod čepec, dát někomu košem/ dostat košem (od někoho), dát/ dostat něco do vinku, svatba v máji volá na máry*). Крім цього, Л. І. Даниленко залучила до розгляду мовно-етикетні одиниці (*ahoj, nazdar, sbohem*), прислів'я та приказки (*na svatou Kateřinu schováme se pod peřinu; když není kocour doma, mají myši př; chybá lávky*), утворення з елементами мовної гри (*Američan z Vysočan, mít peněz jako želez, Nemanice, na svatého Nikdy/Dyndy, schovat si něco pro strýčka Přihodu*), а також і такі образні сполуки, внутрішня форма яких виявляє розходження з їхніми українськими відповідниками (утворення з *grešle, koláč, hřívna*). Структура словникової статті починається, природно, з реєстрового слова з примітками щодо його стилістичного характеру, за якими йде дефініція (у випадку, коли слово виступає у складі фразеологічних одиниць, подаються також і ці останні). Наступною частиною статті є етимологічний та лінгвокультурологічний коментар (тут можуть подаватися й утворення, у тому чи іншому плані співвідносні з реєстровою одиницею, наприклад, у тексті статті під газлом *pět*, крім реєстрових фразем *hospodařit ot desíti k pěti, tvář se jako by neuměl do pěti počítat, spočítat si na pěti prstech*, наведено також і низку інших ідіом з цим числівником), після

якого подаються приклади вживання відповідної одиниці в певному контексті та бібліографічні покликання.

Список використаних джерел (с. 11–12) налічує 21 позицію і містить, серед іншого, лексикографічні та фразеологічні джерела, а поряд із цим — і посилання на Національний корпус чеської мови. У бібліографічній частині словникових статей подибуємо також і посилання на праці самої авторки та інших богемістів, що їх наведено у списку використаної літератури, який складається з 91 позиції (с. 200–206; на с. 217–220 є ще список рекомендованої літератури для студентів).

Посібник починається зі вступу, де стисло й змістовно викладено теоретико-методологічну проблематику сучасної лінгвокультурології, а завершується методичною частиною, що містить авторські модульні тести, завдання та питання для самоконтролю. Завдання складаються з уривків з художніх творів різних жанрів, у яких студенти повинні виділити і схарактеризувати лінгвокультурні компоненти. Кожну мовну одиницю, описану в посібнику, читач легко знайде в заключному алфавітному реєстрі з посиланням на відповідну сторінку.

Основна частка обсягу словника й посібника в цілому припадає на коментар, який подано до всіх слів і виразів. Цей коментар є більш чи менш розлогим, часом охоплюючи навіть кілька сторінок тексту книжки, і містить у собі необхідні й цікаві відомості як власне лінгвістичного, так і екстралінгвістичного, насамперед історико-культурного, характеру. Вони стосуються передусім обставин, які є підґрунтям виникнення тих чи інших фразем і, отже, пояснюють їхню внутрішню форму. Оцінюючи те, як авторка розв'язує завдання історико-етимологічного коментування, слід насамперед відзначити її добру фахову ерудицію, ґрунтовну обізнаність з історією та сьогоденням чеської мови й чеської культури, що стало запорукою успішного застосування нею методу «слів і речей» у з'ясуванні генези лексичних і фразеологічних одиниць. Крім цього, у методологічному плані для її підходу характерні ще два беззаперечно позитивні моменти: це, по-перше, ретельне врахування і скрупульозна оцінка різних етимологічних версій, у яких, між іншим, містяться й авторські варіанти (скажімо, на концепцію Л. І. Даниленко щодо походження вислову *tvářit se / mračit se jako škaradá středa* посилаються і чеські дослідники — див. с. 156); по-друге, це усвідомлення авторкою можливості неединичності, множинності етимологічних рішень і, відповідно, фіксація нею випадків, що допускають наявність не одного, а одночасно кількох пояснень генези певного фразеологізму, які не є взаємовиключними. Нарешті, варто згадати й те, що авторка залучає до свого коментаря й фактичний матеріал рідної для студентів української мови та лінгвокультури і таким чином розвиває ідею А. П. Непокупного про використання відповідностей

між «своєю» та іноземною мовами з метою активізації лінгводидактичного процесу.

Цей останній аспект посібника навіть можна було б дещо посилити в подальших перевиданнях, на які ця праця, безумовно, заслуговує. Ідеться про послідовне врахування релевантних фактів передусім української, а принагідно й інших слов'янських мов, а також і дотичної екстралінгвістичної інформації. Так, уже згаданий вираз *Američan z Vysočan* можна було б *mutatis mutandis* зіставити із західноукраїнським виразом *англік із Коломиї* «селюк з амбіціями, який удає пана»¹, а наводячи прогностики, пов'язані з іменами і днями св. Барбари і св. Люції (*o svatě Barboře ležívá snih na dvoře, svatá Lucie noci upije a dne nepřidá*), цікаво було б зазначити й українські народнокалендарні паралелі, пов'язані як із цими сакральними персонажами (насамперед із «православною» св. Варварою, напр., *Варвара ночі урвала*), так і з датами їх ушанування (Варвара 4/17 грудня, Люція 13 грудня). Можна було б ще згадати, що мощі великомучениці Варвари зберігаються у Свято-Володимирському патріаршому кафедральному соборі в Києві (до речі, твердження про деканонізацію її Ватиканом на с. 23 не зовсім точне, оскільки її не було вилучено із загального списку католицьких святих). Проведення подібних мовно-культурних ізголів, привернення уваги студентів до збігів і розбіжностей, можливих у таких випадках, сприяло б формуванню у майбутніх фахівців зі слов'янської філології компаративно-типологічного «бачення» відповідного фактажу. Проте зміст посібника і в його нинішньому стані переконливо засвідчує: європейський мовно-культурний ареал попри всі наявні в ньому відмінності між мовами і конфлікти між їхніми носіями водночас виявляє ознаки цілісності, що й дає підстави говорити про нього як про певне єдино-роздільне ціле. А це є ще однією причиною, чому рецензована праця могла б слугувати зразком для укладання подібних посібників на матеріалі інших слов'янських мов, що заповнило б лакуни в нашій лінгводидактичній літературі і стало б додатковим поштовхом, який стимулював би лінгвістичні студії в царині компаративно-типологічного дослідження мовних картин світу слов'янських народів з особливою увагою до співвідношення в них універсального й національного, питомого й запозиченого.

Рецензований нами посібник свідчить і про важливість іншої єдності — єдності академічної та університетської науки. Авторка посібника багато років успішно поєднує у своїй діяльності ці два напрями — академічно-науковий і науково-педагогічний. Є всі підстави вважати, що це позитивно позначилося на результатах її діяльності взагалі і на високому теоретико-методологічному й методичному рівні цієї книжки зокрема. Напи-

¹ Хобзей Н. та ін. Лексикон львівський поважно і на жарт. — Л., 2009. — С. 53.

сана відмінною чеською мовою і з великою любов'ю і повагою до культури чеського народу, ця праця стане в нагоді не лише студентам і викладачам — богемістам і славістам — в Україні і деінде, з її змістом з цікавістю та користю для себе познайомляться і

ширші кола фахових філологів і гуманітаріїв, і аматори чеського та слов'янського слова.

Т. ЧЕРНИШ,
С. С. ЄРМОЛЕНКО

Аркушин Г. Л.

СЛОВНИК ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК. А–Я **2-е вид., перероб., випр. і допов.**

Луцьк : ПраТ «Волинська обласна друкарня», 2016.— XXIV + 648 с.

Україністика і слов'янознавство в цілому збагатилися ще одним діалектним словником — новим виданням «Словника західнополіських говірок» Г. Л. Аркушина, у якому, за підрахунками автора, понад 18 тис. словникових статей (разом із зафіксованими фонетичними варіантами реєстрових слів, які окремими статтями не подані). За 15 років, що минули від часу першого видання «Словника західнополіських говірок» (Луцьк, 2000, у 2-х т.; з реєстром понад 13 тис. одиниць, не враховуючи фонетичних варіантів), Г. Л. Аркушин дібрав і лексикографічно опрацював понад 5 тис. діалектних слів, без урахування фонетичних видозмін. Істотно доповнений, Словник перевершив ліву частину великого «Словника бойківських говірок» М. Й. Онишкевича (К., 1984; 17 тис. словникових статей і понад 13 тис. варіантів реєстрових слів) на одну тисячу словникових статей.

Отже, друге видання «Словника західнополіських говірок» за кількістю вміщених словникових статей (не маємо підрахунку варіантів реєстрових слів) випередило сьогодні фундаментальний «Словник бойківських говірок». Щоб досягнути такого великого успіху, лексикограф працював упродовж 36-ти років, причому сам, без залучення співавторів. Звичайно в підготовці навіть менших лексикографічних праць такого роду брали участь декілька й більше авторів. Згадаймо, наприклад, історію укладання «Словника буковинських говірок» (Чернівці, 2003): записи 11 816 діалектних слів зроблено впродовж 27-ми років з участю тринадцяти укладачів; «Словаря русских говоров Одесщины» (Одеса, 2000, у 2-х т.; кількість слів не зазначено — очевидно, бл. 10 тис.), який укладали сімнадцять осіб. А збір матеріалів почався 1950 р. і до 1991 р. проводив-

ся щорічно. Над завершенням згаданого «Словника бойківських говірок» прапували також науковці Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні — редакційна колегія на чолі з відповідальним редактором І. Г. Матвієм; у розкритті значень деяких реєстрових слів узяли участь Л. Л. Гумецька, В. С. Черняк та Г. Ф. Шило; показчик до словника уклали Г. Ю. Пастернак і З. Т. Франко, оскільки М. Й. Онишкевичу, на превеликий жаль, не вистачило життя відредагувати й підготувати словник до видання.

«Словник західнополіських говірок» є диференційним за своїм характером: він містить відмінні від літературної мови говіркові лексичні та фразеологічні одиниці (слова, що збігаються з літературною мовою, подано тільки в тих випадках, якщо вони мають у говірках Західного Полісся, крім відомих, також і локальні значення).

Словник демонструє високу культуру лексикографічного опрацювання мовного матеріалу. Кожна стаття побудована за таким зразком: реєстрове слово, набране великими напівжирними літерами, далі в квадратних дужках подається запис транскрипцією, потім — ремарки для іменників (закінчення род. в. одн. і вказівка на рід — ч., ж., с.); для іменників, що мають тільки форму множини або вживані переважно в множині, — *мн.*; для прикметників та дієприкметників — закінчення жін. і сер. р. в наз. в. одн.); для дієслів — закінчення 1-ої і 2-ої особи одн. тепер. часу, а для безособових дієслів та дієслів, що практично не вживані у формах 1-ої та 2-ої особи — закінчення 3-ої особи одн. Для інших частин мови наводяться лише їхні назви: *займ.*, *числ.*, *присл.*, *прійм.*, *спол.*, *част.*, *виг.*; далі — семантика слова; після цього подається, як правило, ілюстрація, яку представлено у фо-

нетичному записі; у кінці — покликання на населені пункти.

Наведемо для прикладу дві повні реєстрові статті: «**ВАРІННЯ** [варг'ін'а] -і, ж., бот. Жоржина: Dahlia. С-6; [варг'ін'а] Г-40» (с. 43); «**ЗАКАЛЕЦЬ** [зак'алец'] -л'ч'а, ч. 1. Глєвкий хліб. П-15, Х-7; [зак'алец'] П-37. 2. Тісто на спідній скоринці в недопечений хлібині. *Зак'алич' на п'алич'.* П-37. 3. **ХЛІБ З ЗАКАЛЬЦЬОМ** [хл'іб з'ак'ал'ц'ом] Невелика хлібина із залишків тіста. С-56. 4. [зак'ал'ц'] -л'ч'а, ч. Добре випечений хліб. С-38; [зак'алец'] В-27» (с. 167).

У другому виданні Словника «послідовно представлені омоніми, особливо, якщо однозвучні лексеми належать до різних частин мови», «по-новому подані покликання на населені пункти», а також інші виправлення. Зіставимо для наочності слово в першому виданні:

«ЛІТО¹ [л'іто] -а, с. 1. 'найтепліша пора року' (всі н. пп.). 2. 'пісні, які співають улітку; постові, ягідні'. Будем спувати л'іто. 491; В нас спивайут пос'л'е Петра л'іто. 494, 492, 275; 3. *прис.* 'влітку'. Літо пойдю до сина. 399» (т. I, с. 289) — і відповідне слово (слова) з другого видання:

«ЛІТО¹ [л'іто] -а, с. 1. Найтепліша пора року (всі н. пп.). 2. Пісні, які співають улітку; постові, ягідні. *Будем спувати л'іто.* К-40. В нас спивайут пос'л'е Петра л'іто. М-48, Л-26, М-49»;

«ЛІТО² [л'іто] *присл.* Улітку. Л'іто пойдю до сина. С-25» (с. 286).

Аналізуючи дії словникаря в статтях ЛІТО¹, ЛІТО², які спрямовані на вдосконалення, бачимо такий результат:

ЛІТО¹: 1) напівжирний шрифт у заголовному слові; 2) надрядкова арабська цифра; 3) курсив у закінченні родового відмінка; 4) пряма цифра в нумерації полісемії; 5) значення слова — без одинарних лапок; 6) велика літера на початку речення, що пояснює слово; 7) пробіл у н. пп., тобто «населені пункти» (замість н. пп.); 8) ілюстрація — курсивом; 9) К-40 — умовний знак населеного пункту (замість цифри 491); 10) крапка, що між двома прикладами (замість крапки з комою); 11) М-48, Л-26, М-49 (замість 494, 492, 275); ЛІТО²: 1) слово-омонім в окремій статті; 2) надрядковий арабський цифровий індекс; 3) напівжирний шрифт у заголовному слові; 4) ремарка *присл.* (замість *прис.*); 5) значення слова — без одинарних лапок; 6) велика літера на початку речення, що пояснює слово; 7) тлумачення Улітку (замість влітку); 8) у л'іто (див. приклад до 3-го значення слова) поставлено знак м'якості; 9) ілюстрація — курсивом; 10) С-25 (замість 399). У другому виданні також замінено знак на позначення м'якості у фонетичному записі — (') замість (').

Готуючи до друку друге видання, автор у разі потреби ретельно переглядав картотеку до першого видання Словника, уточнював повноту записаного прикладу, пор.:

«СПИРАТИ [спіра́ти] -а́йу [тут і далі підкреслення наше], -а́йеш, *недок.* 'зібрати до купи кого- або що-небудь'. На д'ітей св'рац'а — а спір'ло вас! 428» (т. II, с. 165).

«СПИРАТИ [спіра́ти] -а́йу, -а́йеш. *недок.* Зібрати до купи кого- або що-небудь. На д'ітей св'рац'а — а спір'ло вас *тут!* Т-5» (с. 519). Відшукано і внесено в приклад — *тут*. Також у слові д'ітей поставлено відповідний звук.

Виправлено недоліки роботи комп'ютера, який у багатьох випадках автоматично замість прийнятого знака (-) видавав інший (—), пор. закінчення першої особи однини теперішнього часу -а́йу до *спирати*.

Варіанти реєстрового слова в рецензованому виданні подано по-новому: «ПОЗНІЮР [позн'у́р] ||поз'н'у́р] -а́, ч. 1. *фаун.* Зайчєня, народжене пізно восени... 2. Той, хто найпізніше виконує якусь роботу...» (с. 417), пор. з першим виданням: «ПОЗНІЮР [позн'у́р, поз'н'у́р]...» (т. II, с. 63).

Праця містить лексику різноманітних ідеографічних сфер, що досить повно репрезентує різні види занять полішуків.

Широко представлено сферу кулінарії, що підтверджує неабияке вміння місцевих господинь готувати всілякі смачні страви (понад 80 витворів кулінарного мистецтва). Наприклад: «**БЛІЙ БОРЩ**... кулін. Борщ зі свіжої капусти...» (с. 22); «**БУЛЯНКА**... кулін. Картопляний суп з квасолею...» (с. 36); «**ЗЕЛЕНИ БОРЩ**... кулін. Щавлевий борщ...» (с. 186); «**ПОЛЬСЬКІ БОРЩ**... кулін. Борщ, засмажений внутрішнім салом. *Бо так за П'ол'ици робили — внутринє сало притовчє, ичо потбквкіне мукі, кап'усти. То йїє п'ол'с'к'і борщ...*» (с. 423); «**СВІЖИЙ БОРЩ**... 2. Борщ із молоденьких буряків і свіжої капусти...» (с. 494); *сирий борщ, холодец, холодний борщ* 'страва з хлібного квасу, куди додають покришені огірки, зелену цибулю та ін. овочі'; «**ЧЕРВОНІ БОРЩ**... кулін. Борщ із червоних буряків...» (с. 604). Див. також: *бабка, балабух, бець, бикове молоко, босик, ботвинне, ботвинне холоднее, бульбовник, буслик, бухти, вараниці, вихопень, голик, гоп, грибний квас, драглі, затирка, кандияси, каплун, капуснік, капусняк, картопляна банка, кваша, книлі, колотуха, колотушка, котик, крекар, крижєсеники, кутик, мандричка, омачка, палінка, пальоха, палюшки, пасоляник, пасолянка, повалянець, полум'єник, пражєня, солод, солодуха, стулень, тувачи, хамула, хіхлик, холодник, черници, итирхавка, щіпанка та ін.*

Подано й назви обрядових страв: «**КНИШ**... кулін., *обряд.* Хліб продовгуватої форми з білого тіста, яке розплескували і згортали вдвоє так, що краї сходилися посередині; книші носили в церкву на Проводи і Поминальницю...» (с. 228); «**КОЛЯДІЙ БОРЩ**... кулін., *обряд.* Борщ як обов'язкова страва на Різдво. *Кол'ад'їй борич варїли — єто знáчит картбишка, сушбни гриби і се'лє-дец'...*» (с. 237); «**МАНДРИЧКА**... кулін. ...

2. Висушений сир, який роздавали в кінці весілля гостям... 3. Печений сир на весілля (там, де коровай не пекли)...» (с. 300); «**СТУЛНИКИ**... кулін. ...2. Хліб на поминки...» (с. 536); «**ХОЛОДНА ЮШКА**... кулін., обряд. Зварена страва з самих лише сушених грибів та оселедців і заправлена олією; їдять охолодженою; до неї колись подавали пироги з квасолею; обов'язкова страва на Різдвяну вечерю...» (с. 586), «**ШОПЕНЯ**... кулін. Страва з гороху на поминальний обід...» (с. 628) та ін.

Зауважимо при цьому, що до слів *мандричка-2*, *3*, *стулники-2*, *шопеня* бажано внести скорочення *обряд.* (пор. наведені вище *КНИШ... обряд.*, *КОЛЯДІЙ БОРЩ... обряд.*, *ХОЛОДНА ЮШКА... обряд.*), так само як і до статті «**ХОМИНА ПАСКА**... Маленький хліб, освячений у церкві на свято Хоми; його дають у дорогу молодим на весілля...» (с. 586), а також до *балабух*, який має приклад: *Балабуха дівчата пиклі на Андрея* (с. 9).

У багатьох випадках ілюстрації вдало доповнюють тлумачення реєстрового слова, напр.: «**ГАЛКА**²... 1. Страва з тіста. *С того саме тіста пеклі галк'і так'ійі — крайал'і і в чорну так'ійі увёртиху, м'іску. Йак вімуть с п'єч'і йак тоді зал'їють шкварк'ам'і, знов в п'іч.* С-48. *Отійі то галк'і бул'і дббри. Абб в п'єч'і пек'ють, абб на пат'єл'н'і.* С-48. 2. Те саме, що ПІЗИ. *А сиріх [картохель] то трут, вид'їс'їють і тоди вже роб'їят, то в нас не галк'і (каж'уть — пізи)* (підкреслено в оригіналі. — М. М.). С-48. 3. Прісний корж. С-48» (с. 82); «**ПІЗИ**...1. Галушки. П-15. Картопляні галушки. *С'їгбдн'і м'їти навар'їла пиз.* В-36. *Йак схот'ївши, то йак закруч'їєш пізи, то м'їсо йак'їє-небуд'м, а тоді шкварочкой уобл'їєц'а.* С-48, Ж-12. 2. Печена на дещі терта картопля. Д-19; [п'єзи] Д-19» (с. 397). Така інформація є цінною не лише для мовознавців, етнографів, але й для гурманів.

Рецензована лексикографічна праця містить велику кількість мисливської лексики: *бокi*, *боковица*, *бразкало*, *бранка*, *вабник*, *волочок*, *впiканка*, *головушка*, *гуджа*, *гучок*, *дугого*, *ємцук*, *живець*, *залога*, *зарадник*, *застановка*, *засядчик*, *звирити*, *кальбук*, *кантивка*, *капшук*, *квоктуха*, *кнея*, *котюх*, *ладовниця*, *лаковина*, *ловець*, *лови*, *луска*, *макека*, *мовчак*, *мострувати*, *обишар*, *поволока*, *пругайло*, *пташник*, *пустиня*, *рагi*, *роговниця*, *росхвалка*, *сарняк*, *свистулька*, *свіжити*, *силце*, *скачок*, *становисько*, *станок*, *стрича*, *теремок*, *тоня*, *трубне*, *цилівка*, *циліндер*, *ишай*, *шупляк* та ін. Ці та багато інших слів (значень) ще раз підтверджують, що мисливість було важливим промислом для жителів цього залісненого краю.

Доповнені Словник низка народних повір'їв, напр.: *Роскiдайеш кiубаха, то бiц'їн принесе голов'їнку і спiлит' хiату* (с. 95, див. *головенька*); *Мiна напiла і л'їсом ме'нє водiла* (с. 300, див. *мана*); *Йак на марасiлнум тiжєн'ї рiдци:а і йак умрє, то вже пiїдє в*

марасiлн'ї (с. 301, див. *марасални тиж-день*); *Онб вже кругiм тiїї н'єр'єп'єл'ї цi' вiрвут стєрн'у, так'їїу стєжєчку до дорб-г'ї, кобрусiлка пр'їхiд'їла* (с. 391, див. *перепелица*).

Цікаво, чи приклад до «**БАЛАБУШОК** [балабушок], -ика, ч. Пампушечка; невелика паляничка. *Над дитiною увикрiчуїють' балi-бушок хлiба і дайiут' собiацi.* К-17» (с. 9) свідчить про якусь обрядову дію? І якщо це так, то що саме мало б відбутися після такого вчинку?

У словнику подано й оказіоналізми: «**КУНДЕЛІТИ**...оказ. Прясти. *Сiвини сiвити, Гандрєї ани гандрєї їти, а трi було* (забрати: пробiл, а також наголос у слові *тра*; поставити наголос у слові *було*. — М. М.) *кундєл' кукундєл'їти* (с. 265); «**КУНДОСИТИ**...оказ. ... *Варвiрини варвiрити, Сiвини сiвити, Микiлини микiлити, Гандрiсини гандрiбсити, а кундєл'ї кундiбсити... Не варвiрити, ни андрiсити, а на сорiчку кундiсити...*» (с. 265) та ін.

Словник містить скарги прислів'їв, приказок, загадок, замовлянь, а також уривків з народних пісень, більшість з яких — обрядові, напр.: *рогiлийка* (*Ої те, молодєце молодєїтка, чобг те не вєїди'ш на йiлийку і ни заспивайиш рогiли'їку?*) (с. 478).

У Словнику широко відтворено лексичне багатство говірок, архаїчну лексику, а також наслідки міжмовної взаємодії. Досить повно й докладно висвітлено значення слів зі всіма їхніми відтінками. Словник представляє й повноту фонетичних, акцентуаційних, морфологічних і синтаксичних особливостей західнополіського говору.

Праця цінна також локалізацією реєстру, що відтворює записи із 794-х поселень.

Однак, безперечно, немає жодної великої лексикографічної праці, у якій були б відсутні огріхи чи недогляди. Ділячись досвідом укладання словників, відомий лексикограф П. П. Чучка якось зауважив, що оминати їх практично неможливо.

На майбутнє, тобто вже для 3-го перевидання, на наш погляд, варто було б урахувати такі, зокрема, зауваження:

а) у списках «Умовні скорочення» та «Доповнення до списку умовних скорочень» немає деяких ремарок, які наявні в самих словникових статтях: «... 2. **А¹ спол. єд-нальн...** 3. **спол. єднальн...**» (с. 1); «**БИТІ...** *теп. час. ...*» (с. 20); «**ВИТРИПАН...** *нар. етим...*» (с. 59); «**ГА...** *част.1. пiт...*» (с. 80); «**БИ¹...** *формотв. част. ...*» (с. 18); «**БОДАЙ...** *част. ... 2. пiт...* 3. *формотвор. част...*» (с. 26) — варіанти ремарок *формотв.* і *формотвор.* потрібно, звичайно, уніфікувати;

б) «**ГІРКА...** 1. Невелике підвищення на рівнині... 2. Сходина дівчат і хлопців для спільного ночування (поширено було в с. Нуйно Камінь-Каширського району)...» (с. 89) — тут перед нами омоніми, а не полісемія;

в) виділити в окрему словникову статтю слово *гурокі*, яке подано як варіант до статті «ВРОКИ² [вр'окі || вр'ок'і]... Наслання поглядом хвороби кому-небудь. *Хтос' на дитину нак'їнує вр'ок'ї...*; [гур'ок'і]. *Нак'їнули гур'ок'ї, треба їти до козб' і зб'їати...*» (с. 74). Можливо, варто було б також подати слово *гокно*, яке наявне в прикладі до «ВСЕЄДНО... *Йагбі було всеїєдно, то л'їди ходіли п'через гокно, а так х'од'ат'через дв'єри...*» (с. 75); *гонук*, див. ілюстрацію до «ВСЕНОШНА... 2. ...*Наш гон'ук с'б'д'н'ї зробів нам всеношину...*» (с. 75); *гурати*, що в прикладі до всяка всячина: *Та йа и косіла, и гур'ала, и вс'їку вс'їчину ро'біла* (с. 76); *лужско* — див. ілюстрацію до всю дорогу (с. 76);

г) слово *корона* має друге значення таке: «обряд. Біла стрічка зі ШПАРАГОСОМ, яку накладає мати дочці-молодій на голову після благословіння» (с. 242). *Шпаратос* у лівій частині Словника відсутній. Немає також слів у реєстрі, на які покликається автор (за допомогою *Те саме, що*): «БОГМЕ... Те саме, що БІГМЕ...» (с. 26). Є *бігма*, що в словниковій статті подається в транскрипції, крім інших варіантів, і [б'їгме] (с. 21); «ВАРТАГА... Те саме, що ВЕРТАХА...» (с. 43); «ВЕЛИЧНИ... Те саме, що ВИЛИЦЬОЗНИЙ...» (с. 47). У реєстрі подано *велицьозний*; «ВЕЛІН... 2. ... Те саме, що ЗДІОР...» (с. 47), є *здір*. Див. також: «БУСЕНИХА... Те саме, що БОЦЮНИХА...» (с. 38), подано *боцуніха*; «ГЛУЩЬ... Те саме, що ГЛУШЕЦЬ...» (с. 91), є *глушец*; «КІДУХА... Те саме, що ОПИНЬОХА...» (с. 220), подано *опіноха*; «КУТНА... Те саме, що КОТНА...» (с. 270), є *котний*; «ЩОКЛИЙ... Те саме, що ВИКАПАНИЙ...» (с. 637), подано *викапани*;

г) «БУСЬЛІВЕ КОЛІНО... Те саме, що ГОРЧАК...» (с. 38). *Горчак* — слово-омонім (с. 101–102). Подати у відсиланні: або *горчак¹*, *горчак^{1,2}*, або *горчак²*. Див. ще: *ворокі* (с. 71), яке покликається на *вроки* (с. 74); *бурилом* (с. 37) — *повал* (с. 411);

д) бажано уникати середньої ланки відсилання: «ГІМНЕ... Те саме, що ВИМИНЕ...» (с. 88) — «ВИМИНЕ... Те саме, що ВІЙМО...» (с. 55) — «ВІЙМО... Вим'я корови...» (с. 54). Зручніше, на наш погляд, для читача було б: ГІМНЕ... Те саме, що ВІЙМО. Див. ще: «ВПРАБУСЦЬ... Те саме, що НАБОСОНОЧ...» (с. 73) — «НАБОСОНОЧ... Те саме, що БОСОНОЧ...» (с. 325) — «БОСОНОЧ... Босоніж...» (с. 29); «КІДУХА... Те саме, що ОПИНЬОХА...» (с. 220) — «ОПІНОХА... Те саме, що НАКИДУХА...» (с. 366) — «НАКИДУХА... Велика тепла хустка, яку накидають на плечі...» (с. 330);

е) пропущено вказівку на рід — «ГАНЕЧКО [ган'єчко] -а, _перен., пестл. ...» (с. 80); коми у звертаннях — «БАНДУРА²... 2. ...*Ой ти бандуро!* ...» (с. 11); «БАХ ...

1. ... *А той Гантіноко тог'о чолов'їка бах!, тог'о Сим'єна, в'б'ду...*» (с. 13); наголос — «АРАЧЕ... *Надворі арач'є, бо с'онце пече...*» (с. 4); «ГІ-ГІ-ГІ... *Йа і сам'ї до с'єбе заригот'їла — тіко г'ї-г'ї-г'ї!* ...» (с. 87); «ГІЦ-ГІЦ [г'їц-г'їц!...]» (с. 87). Див. ще: *гет-гет* (с. 86), *ків-ків* (с. 220); закінчення родового відмінка після затранскрибованого слова (а також його рід) — «БАЛІЯ... 3. [бал'їя]. Цементний круг колодязя...» (с. 10); літеру — «БАБА¹... 2. Буд-яка стара жінка...» (с. 6); «ВЕЛИКИЙ ІВАН... Різ-дво Предтечі на Хрестителя Господнього Іоана (7 л'їня)...» (с. 46); «БОРЩ... Перша страва з овочів та м'яса; різновиди борщу: білий, зелений, коляд'їй, червоний, чорний, холодний...» (с. 28–29); «ЛІСИЙ [л'їсий] -а, -е. У кого на голові мало або зовсім немає волосся (у багатьох н. нп.)... *Ліси чоловік — г'їрно, а ліса баба — н'є...*» (с. 282);

е) поставлено зайвий наголос: у затранскрибованому слові — «ВРЕД [вред]...» (с. 73); у слові, що пояснює реєстрове слово — «ВЕРСНИК... Ров'єсник...» (с. 48); «ВОРОТА [ворот'ї] *вор'їт, мн. Вор'їта...*» (с. 71); у слові, що входить до складу ілюстрації — «ВЕНЮКАТИСА... *П'їд'їши на шл'їх, то не"ве"н'їкаїса, бо п'їратитра...*» (с. 47); «ГАМ... 3. ...*И сам н'їг'їм, и д'їругому н'їд'їм...*» (с. 82); «ГОГОТАТИ... *ниц н'їд'їв...*» (с. 93);

ж) поставити в алфавітний порядок: *ви-глядко* — *виглядки* (с. 53).

З-поміж інших недоглядів укладача можна вказати на такі: «БІ-ЗАБІ... Уживають для характеристики впертого і неслух-Оняного хлопця...» (с. 19); «ГОГОТАТИ... *О, то бул'ї!*...» (с. 93); «ЗБРУЙ... *О!!*...» (с. 182); «ГОЛОВЕНЬ... *Вже в'їд'їз'їк баг'їтос к'їс'їт'її, є...*» (с. 95).

До слова *борода* нумерація багатозначності повторюється: ... 5. ... 5. ... (с. 28). У статті *холодник* пропущена цифра 3. перед «Страва з кислого молока, куди додавали кришені огірки, яйця, цибулю та ін. зелень» (с. 586).

Стаття *ліска* має зайве покликання на населений пункт: «... 3. Гілка з відростками, яку встромляли в коров'ї як прикрасу. М-9, М-9» (с. 285).

Ці загалом дрібні недогляди не можуть, звичайно, істотно применшити значення «Словника західнополіських говірок» для української діалектології та лексикографії. Прикро, що опубліковано всього 100 примірників, однак сподіваємося, що прийде час, коли цей Словник перевидаватиметься не мізерним накладом за гроші меценатів, а коштами держави й загальною кількістю примірників, гідною бібліотечного фонду України.

М. МАТІЇВ
(Сімферополь)

Вакуленко М.О.

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ: КОМПЛЕКСНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Івано-Франківськ : Фоліант. — 2015. — 361 с.

Термінологічні дослідження є завжди актуальними і традиційно викликають значний інтерес, оскільки, з одного боку, термінологія обслуговує всі галузі науки і техніки, а з другого, — сама розвивається швидкими темпами.

Рецензована монографія втілює комплексний науковий підхід до вивчення, уживання і творення українських термінів, що ґрунтується на узагальненому використанні методів мовознавчих і природничих наук. Праця складається зі вступу, трьох частин основного змісту, присвячених проблемам формування теоретичних засад сучасної термінології як науки та практичному застосуванню комплексної методології дослідження термінологічних і термінографічних аспектів терміносистем на різних мовних рівнях, прикінцевих положень, списку літератури, а також трьох додатків, які ілюструють викладений матеріал.

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми вивчення та створення національної терміносистеми, а також окреслено методiku дослідження.

У першій частині — «Теоретичні та методологічні засади термінології» — досліджено теоретичні питання: поняття терміна і термінології, загальні тенденції розвитку сучасних терміносистем, основні лексико-семантичні відношення в термінолексиконі (полісемію, омонімію, паронімію, синонімію), національну та інтернаціональну тенденції поповнення сучасного термінофонду.

На основі аналізу наявних трактувань терміна автор запропонував таку дефініцію: «Термін (від грец. *térma* “кінець, межа”) — це одиниця лексичного рівня (слово або словосполучення), яка позначає певне поняття у відповідній галузі людської діяльності, утворює функціонально-тематичний клас галузевої лексики і є органічним (системним чи позасистемним) елементом термінологічного фонду». Таке розуміння терміна узагальнює попередні уявлення про нього і більшою мірою відповідає його природі.

Аналізуючи публікації вітчизняних і зарубіжних фахівців, М. О. Вакуленко дає власну оцінку різним підходам до вивчення фундаментальних чинників формування термінології як багатаспектної науки. На його думку, статистичний метод дослідження мовних явищ полягає лише у фіксації наявних мовних конструкцій, а тому слугує необхідною, але недостатньою умовою наукової обґрунтованості. Аналітичний метод перед-

бачає визначення правильності досліджуваного явища. Автор слушно наголошує, що комплексне застосування статистичного й аналітичного методів, які взаємно доповнюють один одного, ураховує природні особливості об'єктів дослідження термінології зокрема та мовознавчої науки загалом. Ця доступна для широкого загалу дослідників і водночас ефективна методика спрямовує процеси термінотворення і терміновживання в наукове русло. Така інтеграція статистичного та аналітичного методів підтвердила науковий статус термінології як повноцінної науки про виникнення та функціонування термінів. Це дало змогу авторові глибоко дослідити процеси, які відбуваються в еволюції терміносистем: явищ полісемії, омонімії, паронімії та синонімії, специфіку взаємодії національного й інтернаціонального, а також виробити рекомендації для перекладу та належного вживання фахових термінів.

У процесі розрізнення явищ омонімії й полісемії, переконує М. О. Вакуленко, необхідно звертати увагу насамперед на наявність будь-яких семантичних кореляцій у словах і в разі їхньої відсутності звертатися до етимології, визначаючи походження відповідних одиниць. За відсутності спільного етимона лексеми можна кваліфікувати як омонімічні; усі інші випадки доцільно розглядати як полісемію.

До пріоритетів рецензованої праці відносимо твердження автора про те, що в термінології синоніми виконують такі функції: 1) уточнення та розмежування понять; 2) урізноманітнення та збагачення наукової мови; 3) утворення похідних термінів; 4) створення перспективного лексичного запасу; 5) тлумачення незрозумілого терміна; 6) формування терміносистеми та ін.

У другій частині — «Семантичні, графичні та фонетичні проблеми кодифікації українських термінів» — досліджено проблему іншомовних запозичень, проаналізовано семантико-стилістичні особливості використання паронімів і псевдосинонімів у фаховій мові, сформульовано науковий підхід до термінологічного вживання віддієслівних іменників і дієприкметникових форм активного стану в українській сучасної мові, окреслено можливості та перспективи національного словотворення в термінології; досліджено основні поняття фонетики і фонології, а також особливості сучасного розпізнавання мовлення, розглянуто властивості неліній-

ності та неінваріантності елементів мовлення, викладено інваріантно-акустичний аналіз мовлення, знайдено акустичні характеристики й інваріанти українських і англійських звуків, досліджено особливості та ефекти міжзвукової взаємодії.

Наукова новизна рецензованої монографії полягає також у запропонованому автором інваріантно-акустичному методі дослідження звуків мовлення, згідно з яким інваріантом кожного звука мовлення може бути лише відносна величина, зумовлена трубним резонансом, а саме відношення між частотами його формантів. На основі цього методу встановлено інваріантні акустичні характеристики звуків української та англійської мов, які, на думку М. О. Вакуленка, дають змогу відділити залежні від мовця параметри від незалежних (інваріантних), що має важливе значення не тільки для фонетичних досліджень українського та іншомовного термінолексикону, а й для практичного застосування в новітніх системах розпізнавання мовлення.

У третій частині — «Особливості застосування орфографічних норм у науковій лексикографії та шляхи вдосконалення сучасного правопису» — розглянуто проблеми стратегії сучасного правопису й досліджено правописні аспекти наукової термінології і термінографії. Це, зокрема, проблематика вживання термінологічної й загальної лексики в контексті відмінювання, написання складених прикметників, позначення мети та напрямку руху, наголошування трискладових іменників із префіксом *за-*, позначення моментів часу, особливості адаптації іншомовних термінів до українського правопису, функціонування української мови в міжнародному спілкуванні.

Заслугує схвалення запропонована М. О. Вакуленком науково обґрунтована транслітераційна система української латиниці з практичним додатком до неї — комп'ютерною програмою «Українська латиниця» (доповнена російською та білоруською частинами), на яку Державне агентство України з авторських і суміжних прав видало Свідоцтво № 21. Цю систему схвалила академічна Транслітераційна комісія 2000 року. Вважаємо, що вона становить практичну цінність у зв'язку з інтенсивним розвитком прикладної та комп'ютерної лінгвістики, багатомовних текстових корпусів і баз даних, набуття мовою технологічного статусу, сучасними вимогами до ефективності міжмовної комунікації.

Автор наголошує, що відповідно до резолюцій ООН: IV/20 «Про зменшення кількості екзонімів» (1982 р.) та V/13 «Про переважність національних офіційних форм географічних назв» (1987 р.) автономі *Ukrájina* (Україна) — це основна форма подання наз-

ви нашої держави. На його думку, іншомовні екзоніми *Ukraine* (англ.), *Ucraina* (ісп.), *Ucraina* (італ.), *Ukraina* (пол.), *Oukravina* (елл.) тощо є лише допоміжними формами, які можуть уживати носії відповідних мов у внутрішньому спілкуванні. М. О. Вакуленко переконує, що така двоїстість представлення іншомовних онімів у вигляді орфографічно трансплантованої (транслітерованої) та видозміненої відповідно до фонетико-орфографічних особливостей мови-реципієнта форми відповідає потребам практичної мовної комунікації і тому набула значного поширення. Так само українська латиниця, на думку М. О. Вакуленка, повинна слугувати основою, вихідною точкою для засвоєння світовою спільнотою українських назв. Він підкреслює, що українська латиниця подає головну, загальну форму латинізованого представлення українського тексту, не зорієнтовану на конкретну мову, і поширюється на імена в закордонних паспортах, назви українських суден і підприємств, написи на вивісках, назви вулиць і станцій метро тощо. А локалізація українських мовних фактів у середовищі певної мови, що є необхідним і завершальним етапом їх адаптації, на переконання дослідника, має спиратися саме на цю форму, бо вона точно й однозначно відображає вихідний кириличний текст з урахуванням фонетико-орфографічних особливостей мови-реципієнта (англійської, французької, іспанської, італійської, німецької, китайської та ін.).

Необхідність упровадження української латиниці, вважає М. О. Вакуленко, зумовлюють європейські перспективи України та інтенсифікація її міжнародних контактів, які потребують адекватного мовного оформлення багатомовних / різноалфавітних текстів і банків даних. Важливим і актуальним є висновки автора про те, що еквівалентність кириличного і латиничного мовного обличчя України є необхідною умовою її успішної інтеграції у світовий мовно-інформаційний та економічний простір.

Водночас у монографії варто було б детальніше висвітлити практичне значення отриманих результатів, зокрема конкретніше сформулювати пропозиції до правопису в частині відтворення запозичених слів і використання української латиниці.

Оцінюючи монографію загалом, зазначимо, що це вдалий досвід комплексного, міждисциплінарного підходу до дослідження термінів і терміносистем. На нашу думку, рецензована праця М. О. Вакуленка «Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз» має важливе теоретичне значення і практичну цінність. Вона, безумовно, послугує належним стимулом для розбудови сучасної термінологічної науки.

3. ВАЛЮХ

ХРОНІКА

21–22 вересня 2017 р. в Київському національному лінгвістичному університеті відбулася чергова XIII Міжнародна наукова конференція «Проблеми зіставної семантики», започаткована професором М. П. Кочерганом. Цьогоріч конференцію організувала кафедра української філології та славістики на чолі з професором З. О. Валюх. Понад сто сорок дослідників з дев'яти країн (Білорусі, Республіки Казахстан, Китайської Народної республіки, Республіки Молдова, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан, Польської Республіки, України, Чеської Республіки) виступили з доповідями та взяли участь у дискусіях. Докладніше зі змістом доповідей можна ознайомитися в збірнику статей «Проблеми зіставної семантики» (К.: Вид. центр КНЛУ, 2017.— Вип. 13, 292 с.), опублікованому за матеріалами конференції й виданому ще до початку її роботи. У збірнику представлено 43 доповіді.

Проблеми різних аспектів сучасного контрастивного мовознавства стали предметом обговорення на пленарному засіданні та в роботі восьми секцій.

На пленарному засіданні з вітальним словом виступив ректор Київського національного лінгвістичного університету проф. Р. В. Васцько, який наголосив на актуальності проблематики конференції та виголосив програмну доповідь «Стратегії мовної освіти в полікультурних суспільствах».

Великий інтерес аудиторії викликала оригінальна доповідь І. І. Серякової «Порівняльний аналіз невербаліки Дж. Трампа і П. Порошенка (на матеріалі публічних виступів)». Н. Ф. Баландіна (Полтава) виступила з актуальною науково-методичною доповіддю «Навчальний текст і навчальний дискурс: ключі до розуміння». І. М. Нечитайло поділилася результатами дослідження словотвірного, семантичного й просторового розвитку праслов'янської лексики в доповіді «Мотиватори правових девербативів у територіальній проекції». В. Л. Пирогов виголосив доповідь «Ментальна специфіка українців і японців, відзеркалена в пареміях: порівняльний аспект». В. М. Гапеева (Мінськ, Білорусь) присвятила свій виступ білоруською мовою «Воля / will і жаданне / desire: кампаративні адбітак у лустры семантыкі» темі зіставної білорусько-англійської когнітивної семантики. Г. Л. Кривенко познайомила слухачів з актуальною темою «Корпусні дослідження дискурсу: становлення, стан і перспективи». Р. Гарбузова (Усті-над-Лабем, Чехія) звер-

нула увагу на українське коріння чеського культурного діяча Вацлава Вондрака.

Керівник секції «Контрастивістика і національно-мовна картина світу» М. П. Баган ознайомила слухачів із своїми висновками про проблеми й перспективи сучасної української етнолінгвістики. І. О. Бойко розповіла про виявлені українсько-корейські паралелі в питанні впливу лінгвокультурних чинників на розгортання апелативної ситуації. Повідомлення В. І. Деніле (Бельці, Молдова) було присвячене результатам зіставного дослідження асоціативності семантичного поля СВЯТИЙ у румунській, російській та французькій мовах. Жень Сюемей (Далінь, КНР) поділилася спостереженнями щодо мовних та когнітивних аспектів дослідження простору. Б. Т. Жиєналіна (Астана, Казахстан) звернула увагу на національно-культурну специфіку російської мови.

Найбільш представницькою на науковому форумі була секція «Принципи, аспекти, методи зіставної фонетичної, лексичної і граматичної семантики» (31 доповідь), де, зокрема, виступили: В. М. Березенко з дослідженням демінутивів у сучасних україномовному й англomовному дискурсах; З. О. Валюх, яка визначила структурно-семантичні параметри словотвірних парадигм іменників у зіставному аспекті; Л. Б. Воловик (Полтава) у своїй доповіді висвітлила словотвірні особливості префіксальних дієслів української та німецької мов; О. А. Дубова (Миколаїв) зіставила семантичні структури категорій стану, способу й часу в українській та російській мовах; Т. Є. Масицька (Луцьк) виявила семантико-синтаксичні залежності у структурі речення слов'янських і романських мов; І. А. Мельник (Луцьк) у своїй доповіді запропонувала семантичну типологію предикативних прислівників слов'янських мов; В. П. Олексенко (Херсон) виступила з аналізом проблем і перспектив зіставного словотвору; О. П. Рудківський проаналізував традиційне трактування опозицій фонем у германських та слов'янських мовах; Н. В. Слобода (Дніпро) зіставила структуру словосполучення в україномовних і англomовних комерційних назвах; С. І. Терехова у своєму зіставному поліпарадигмальному дослідженні визначила риси аломорфізму й ізоморфізму в репрезентаціях часової референції в українській, російській та англійській мовах; Л. М. Усик (Черкаси) дослідила донорську зону «натурфакт» у механізмі асоціативно-термінальної мотивації німецьких, англійських, російських та україн-

ських фітонімів; Н. В. Ханикіна запропонувала зіставний аналіз мотиваційної основи дієслова *зневажати* в українській та угорській мовах; Чжу Цзінтао виступив з контрастивною логіко-семіотичною реконструкцією паремій із семантикою прогнозу в китайській і російській мовах; Н. Ю. Яськова зіставила структури морфологічної категорії особи в українській і російській мовах.

Двадцять дві доповіді на секції «Лексична зіставна семантика» було виголошено на тему контрастивного дослідження словникового та концептуального рівнів мов. Зокрема, концепту ГРОШІ в російській та китайській мовах присвячено повідомлення Ван Наньняня (Далянь, КНР), а в українській і російській — Т. В. Охріменко; семантиці й символіці колорему ЧЕРВОНІЙ / ČERVENÝ в українській і чеській мовах присвячено доповіді О. О. Ващенко та О. В. Степанюк; семантичним і функціональним особливостям економічних термінів в українській та англійській мовах — доповідь В. Л. Іщенко (Полтава); символам в українських і німецьких замовляннях — виступ Т. В. Ловецької; політичний метафорі в сучасному українському й англійському медіа-дискурсах — доповідь О. А. Стишова; про лексику святкування за матеріалами паралельних корпусів української та російської мов розповіла М. О. Шведова, та ін.

На секції «Фразеологічна зіставна семантика» (14 виступів) результати контрастивних досліджень висвітлено в доповідях О. Г. Бурого «Перифрастичні номінації України в сучасних українських та зарубіжних ЗМІ», Н. Д. Гулзоди (Душанбе, Таджикистан) «Русские эквиваленты фразеологизмов со словом “сар” в таджикском языке», М. Г. Железняк «Ідеографічні групи прислів'їв та приказок у зіставному аспекті на матеріалі “Практичного російсько-українського словника приказок” 1929 р. видання», Л. М. Корневої (Полтава) «Специфіка жестових фразеологізмів української мови в порівнянні з російською», О. А. Крижко (Бердянськ) «Семантичні особливості фразеологізмів із зоонімним компонентом в українській та польській мовах», О. І. Мокляк (Полтава) «Фразеологізми з компонентом-зоонімом в українській та німецькій мовах: лінгвокультурологічний аспект», О. В. Палатовської та Ду Цзедзіня «Паремії із зоокомпонентом у російській і китайській мовах»; Л. М. Пашинської «Оцінна функція фразеологічних неологізмів у мові сучасних українських та зарубіжних ЗМІ»; Г. Школи «Культурологічна специфіка використання фразем із міфологічним компонентом (на матеріалі слов'янських мов)».

Секцію «Стилістична зіставна семантика» (11 виступів) представлено доповідями Н. М. Бобух (Полтава) «Стилістичні функції

оксиморонних синтагм у поетичному тексті на матеріалі української й болгарської мов», С. Б. Завалій (Полтава) «Структурно-семантичні типи оксиморонних синтагм (на матеріалі української й російської поезії ХХ століття)», Л. С. Козловської «Образні порівняння в поетичних текстах Маріанни Кіяновської та Мар'яни Савки», Н. М. Сологуб «Лексико-семантичний потенціал концепту *війна* у творах Олеса Гончара та Віктора Астаф'єва» та ін.

Різномічне коло проблем розглянуто на засіданнях секції «Текстова і прагматична зіставна семантика» (24 доповіді). Особливу увагу привернули доповіді «Загальнолюдські та американські антиципності в дискурсі соціальної реклами США» (О. В. Дячук), «Меми як мова сміху в інтернет-середовищі: зіставно-типологічний аналіз» (Г. О. Коробка — Харків), «Темпоральні антонімічно-синонімічні парадигми в поетичному тексті (на матеріалі української й російської мов)» (О. Ю. Чорна — Полтава) та ін.

На секції «Переклад як джерело зіставлення» були заслухані доповіді К. В. Душеїної (Далянь, КНР) «Образные средства китайских общественно-политических текстов и проблема их перевода на русский язык», А. М. Сердюк (Бердянськ) «Особливості французько-українського перекладу інфінітивних конструкцій (на матеріалі творчості Франсуа Моріака)», Т. Т. Теркулової (Далянь, КНР) «Особенности перевода терминов “менталитет” и “ментальность” в русском и китайском политическом дискурсе», А. Х. Хамідової (Астана, Казахстан) «Основные способы перевода фразеологических единиц русского и казахского языков», М. А. Чемелюх «Специфіка перекладів латинської епіграми Марціала слов'янськими, германськими та романськими мовами».

На секції «Інноваційні технології у вивченні й викладанні рідної та іноземної мов» особливий інтерес викликали доповіді «Мовне спілкування викладачів-предметників з іноземними студентами» (Л. М. Бардіна, В. Л. Шепелюк), «Інноваційні технології реалізації концепції лінгвокультурної адаптації китайських студентів у практиці викладання української мови як іноземної» (С. В. Вятчаніна), «Національно-культурний компонент змісту навчання лексикології і фразеології української мови в сучасному педагогічному виші» (М. М. Греб — Бердянськ), «Використання дискурсних технік під час вивчення болгарської мови» (С. І. Корнієнко — Бердянськ), «Інноваційні методи викладання української мови в контексті реформування сучасної педагогічної освіти» (К. В. Таранік-Ткачук), «Преподавание казахского языка как иностранного: тенденции и развитие» (К. Т. Шахатова — Астана, Казахстан).

Дослідження з української діалектології у зіставленні з загальнонародною літературною мовою представлені у виступах Г. І. Гримашевич (Житомир) «Прислівники локальної семантики в середньополіських говірках», О. І. Сьоміної (Умань) «Складнопідрядні речення з підрядними обставинними в східноpodільських говірках», Н. І. Лісняк «Лексема *доц* у лемківських піснях», О. П. Оскірко (Умань) «Номінація напоїв у східноpodільському ареалі української мови» та Т. М. Тищенко (Умань) «Тавтологія як засіб номінації в східноpodільських говірках».

На конференції також було узагальнено теоретичні основи сучасної компаративістики в доповідях Л. В. Дейни (Полтава) — «Оцінка як типологічна категорія в щоденниковому дискурсі», Т. Ю. Ковалевської

(Одеса) — «Комунікативна сугестія в актуальних дискурсивних практиках», Н. В. Кутузи (Одеса) — «Типологія комунікативного впливу», Т. Л. Луценко — «Поняття інтертекстуальності в сучасному мовознавстві», Г. Б. Мінчак — «Національно-культурна специфіка конотативного макрокомпонента ідеологізованих номінацій», Н. І. Пашкової — «Метонімія та метафора в зіставній когнітивній ономаціології», Л. Ф. Українець (Полтава) — «Типологічний аспект фонетичної конотації» та багатьох інших.

Чергова XIV конференція відбудеться в Київському національному лінгвістичному університеті наприкінці вересня 2019 р.

Н. ПАШКОВА

**Віолетта Косеська-Тошева
(Польща)**

(13.12.1940–5.08.2017)

5 серпня 2017 р. не стало Віолетти Косеської-Тошевої. Професор, доктор габілітований, видатна польська та болгарська лінгвістка, славістка, полоністка, болгаристка, русистка, творець визнаних у світі теорій на межі мовознавства та логіки, неперевершена майстриня і вчителька багатьох дослідників, почесний член Болгарської академії наук, а також низки інших наукових осередків, авторка понад 500 наукових праць. Її відхід у Вічність приніс тугу всім, хто знав її.

Мій друг Віолетта Косеська-Тошева була особистістю космічною. Їй давалися прозріння, до яких важко було дістатися шляхом простого студіювання «матеріалу». Вона щиро вважала, відчувала і бачила внутрішнім зором, що змісти і смисли існують так само реально як і форми, тому у вивченні мов треба йти саме від тих змістів, яких не видно простій людині. Граматична й семантична опозиція «визначеність — невизначеність» набувала в неї філософських рис «детермінізму — індетермінізму», що спонукало до розбудови недетерміністичної теорії лінгвістичної категорії часу, наближаючи модус її наукового мислення до найглибших епістемологічних архетипів Нового Часу.

В. Косеська-Тошева народилася 13 грудня 1940 р. у Софії. З дитинства вона бездоганно оволоділа (звичайно, крім болгарської та македонської) російською мовою – її учителькою була одна російська графиня. Після закінчення філологічного факультету в Софії вона захоплюється Польщею і їде до Варшави, де стає ученицею-докторанткою професора Здзіслава Штібера. Отримавши 1970 р. науковий ступінь доктора, через шість років успішно проходить габілітацію. 1990 р. стає професором гуманітарних наук. Активно займається зіставною граматикую та семантикою, бере активну участь у роботі багатьох наукових часописів та видавничих серій. Вона стає науковим редактором, членом Польського мовознавчого товариства і почесним членом Інституту болгарської мови Болгарської академії наук. Наукову та громадську діяльність В. Косеської-Тошевої відзначено численними високими державними польськими й болгарськими нагородами: Хрестом Ордена Відродження Польщі, Офіцерським Хрестом Ордена Відродження Польщі, найвищими науковими нагородами Болгарської академії наук — Золотою відзнакою ім. Марина Дринова на стрічці, Золотою відзнакою Інституту болгарської мови ім. професора Любомира Андрейчина, а також медалями «100 років Болгарської академії наук Марин Дринов» і «50 років славістики у Польській академії наук». 2016 року Болгарська академія наук відзначила її ступенем доктора honoris causa.

В. Косеська-Тошева була надзвичайно чутливою до наукових інновацій. Нею засновано напрям комп'ютерної лінгвістики в Інституті славістики Польської академії наук, де вона протягом багатьох років успішно керувала відділом корпусної лінгвістики й семантики, ініціювавши цілий ряд важливих наукових проєктів, у тому числі міжнародних. Серед останніх відзначимо MONDILEX (Conceptual Modelling of Networking of Centres for High-Quality Research in Slavic Lexicography and Their Digital Resources) і CLARIN – Common Language Resources and Technology Infrastructure. У проєкті MONDILEX мав честь брати участь і Український мовно-інформаційний фонд. Власне з

цього проекту й розпочалося наше знайомство, наукова співпраця, що згодом переросли і в чисто людську дружбу.

В. Косеська-Тошева ініціює та керує багатьма дослідницькими темами в міжнародній співпраці Інституту славістики Польської академії наук з такими науковими осередками, як Інститут болгарської мови БАН (Софія), Інститут математики й інформатики БАН (Софія), Український мовно-інформаційний фонд НАНУ (Київ), E. Štúr Institute of Linguistics (Братислава), Jožef Stefan Institute (Любляна), Інститут проблем передавання інформації РАН (Москва), Centre national de la recherche scientifique, Université Paris-Sorbonne IV і VII (Париж), University of Zagreb (Загреб). Вона була співзасновником і головним редактором журналу «Cognitive Studies / Études cognitives», багато років була членом редакційної колегії нашого журналу «Мовознавство». Керувала докторантурою в Інституті славістики Польської академії наук — Інституті, з яким пов'язала ціле своє наукове життя.

Основним напрямом наукових досліджень В. Косеської-Тошевої була лінгвістична семантика. Але й у цій галузі вона йде власним, неповторним шляхом. Свої семантичні ідеї вона втілює, зіставляючи мовні субстанції та структури одночасно кількох мов. Така методологія приводить дослідницю до формулювання нового підходу — теоретичних зіставних досліджень із семантичною мовою-посередником. Замість традиційного шляху в напрямку від вихідної мови до мови перекладу В. Косеська-Тошева пропонує конструкції внутрішньо пов'язаної мови понять і зіставлення кожної природної мови з тією ж мовою понять, яку вона кваліфікує як мову-посередник. Мене завжди вражала її цілковита переконаність в універсальності такої мови, незважаючи на те, що фактичної бази для цього твердження, як завжди, не вистачало. Лише сильна наукова інтуїція дослідниці слугувала їй дороговказом у цій новій, недостатньо вивченій галузі.

Видатним науковим досягненням В. Косеської-Тошевої стала її теорія діапазонної квантифікації — формалізований опис явищ означеності і неозначеності на рівні речення з використанням однозначних в інтерпретації квантифікаторів і логічних операторів. Професор вводить поняття сильних і слабких квантифікаційних значень, виділяє значення квантифікаційної невизначеності і чистої предикації.

Застосування В. Косеською-Тошевою апарату теорії мереж Петрі до процесів опису природної мови стало принципово новим для мовознавства кроком формалізації аналізу й опису лінгвістичного часу, виду і модальності. Розрізнення та взаємне конфігурування подій і станів (пов'язаних відношенням слідування), а також таких їх послідовностей, що закінчуються або станом, або подією, надало нові параметри для інтерпретації різних аспектуальних характеристик і ситуацій. Зазначений новаторський підхід до опису мовної системи підсумовано в монографії «Time flow and Tenses» (2010), написаній спільно з її чоловіком — відомим польським математиком та інформатиком Антоні Мазуркевичем. Таким чином, у сміливому поєднанні методів різних наук виявилася трансдисциплінарність наукового стилю пані Віолетти, що значно випередила свій час і нині вже є однією з визначальних ознак науки XXI століття.

Одним з видатних результатів семантичних студій В. Косеської-Тошевої виявилось формулювання нового розуміння граматики, яке поєднало в собі граматику й лексику в традиційному значенні, ґрунтуючись не на традиційних морфологічних категоріях, а на універсальних семантичних категоріях, що лише мають вираження, специфічне для кожної окремої мови, через лексичні, морфологічні та синтаксичні засоби.

Будучи універсально обдарованою натурою, В. Косеська-Тошева не замикалася в суто лінгвістичних рамках. Їй дуже цікавили теософські, езотеричні, трансцендентальні початки Буття. Цим почасти пояснюється її захоплення астрологією, але мені здається, що для Віолетти ця діяльність мала все-таки скоріше поетичне, ніж наукове спрямування, оскільки сприяла вираженню глибоко емоційно-інтелектуальної аури її душі. Найяскравішим виявом цієї поетичної іпостасі вченої стала книжка «Miłość i reinkarnacja» (2012).

Так, для всіх, хто знав і любив Віолетту Косеську-Тошеву, вона завжди відроджуватиметься у вдячних спогадах про неї!

Володимир Широков

Ажжнок Б. М. Мовне законодавство і мовне планування в сучасній Україні	4
Бар Ашер, Моше. Справжні й уявні залишки впливів біблійної гебрійської мови у граматиці іврити	6
Биби́к С. П. Професор Світлана Яківна Єрмоленко	4
Верби́ч Н. С. До питання про макросегментацію діалектного тексту	1
Гайда С. Теорія стилі та її засади	4
Грицевич Ю. В. Дифтонгічні рефлексі *о в західнополіських фольклорних текстах	3
Дочу А. Р. Тюркські мовні контакти і запозичення в литовській мові, або Продовження мовознавчих досліджень А. П. Непокупного	3
Деменчук О. В. Стратегії семантичного розвитку ірраціональної лексики	5
Єрмоленко С. С. Особливості реалізації геортонімів у контексті народно-календарних прислів'їв	2
Єрмоленко С. Я. Лінгвостилістика в контексті загального мовознавства	4
Жайворонок В. В. Магія слова — обрядові мовні формули на етнокультурному тлі	4
Івасишина Т. А. Семантико-когнітивний потенціал біблійних афоризмів у контексті художнього дискурсу	5
Казимирова І. А. Прикладна лінгвотермінографія в типологічному аспекті	2
Компанцева Л. Ф. Соціальні мережі в когнітивно-прагматичному вимірі	3
Коць Т. А. Мовна свідомість у синхронії та діахронії	1
Коць Т. А. Теоретичні засади вивчення мовної норми	4
Кочан І. М. Українське термінознавство вчора, сьогодні, завтра	6
Кудрявцева Н. С. Простір у мові й мисленні: лінгвістичні джерела філософських концепцій простору	1
Куранова С. І. Перспективи дослідження публічної мовної особистості в аспекті жанрової та реєстрової теорії	5
Мізін К. І. Лінгвокультурний концепт «Капці», або Ще раз про методологічно слабкі місця лінгвокультурології	6
Ніколаєнко Л. І. Семантика і валентність дієслів семантичного поля «співчуття»	2
Ніколаєнко Л. І. Семантичні та валентнісні характеристики предикатів зі значенням «переживання заздрості» в польській, українській і російській мовах	5
Полякова Т. М. Авторське тлумачення українців у російськомовних творих Г. Ф. Квітки-Основ'яненка	1
Пономаренко В. П. А. П. Непокупний і романістика (спогади й міркування)	3
Радзівська Т. В. Прагматичне варіювання в дискурсі: щоденникові записи Сергія Єфремова	2
Сазонова Я. Ю. Прагматика суб'єкт-суб'єктних відношень в україномовних та англійськомовних текстах жаків	6
Селігей П. О. З історії пуризму в англійській літературній мові. I	5
Селігей П. О. З історії пуризму в англійській літературній мові. II	6
Сивокозова В. В. До питання про функційні можливості дослідницького інструментарію Віртуальної лексикографічної лабораторії «СУМ-20»	5
Симоненко Л. О. Термін як предмет лексикографії	1
Скляренко В. Г. До питання про «Руські письмена» в Житті Костянтина Філософа. 3	3
Тараненко О. О. Активізація змін у межах явища мовної варіантності в українській літературній мові новітнього періоду (кінець XX — початок XXI ст.)	3
Тараненко О. О. Активізація змін у межах явища мовної варіантності в українській літературній мові новітнього періоду (кінець XX — початок XXI ст.)	4
Тимошук Р. П., Сосновський В. Нові підходи до створення сучасних фразеологічних словників	2
Томіленко Л. М. Русизми в українській перекладній лексикографії початку XX ст.	1
Черненко Н. А., Голубовська І. О. Фреймове моделювання концепту ДОБРОЧЕСНІСТЬ: зіставний аспект	1
Черниш Т. О. До питання про множинність рішень в етимологізуванні	2
Юдко Л. В. Концепт ТОЛІЕРАНТНІСТЬ: генетичний аспект дослідження	5
Ярмак В. І. Загальнонаукові виміри дослідження претеритальних форм дієслова в сербському художньому дискурсі	3

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

Валох З. Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз	6
Матіїв М. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. А–Я	6
Пономаренко М. Potebnja, langage, pensée	1
Потапенко С. Скляренко А., Скляренко О. Артикаль в сфері ономастики	3
Синиця І. Штайн К. Э., Петренко Д. И. А. А. Потебня: диалог во времени	6
Снитко О. Шумарова Н. П. Соціолінгвістика	2
Торчинський М. Вербич С. О. Гідронімія басейну Дністра	4
Черниш Т., Єрмоленко С. С. Danylenko L. Kulturní paměť slova: příručka české lingvokulturologie	6

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Хроніка	2, 3, 5, 6
-------------------	------------

Віолетта Косеська-Тошева 	6
--	---

Зміст журналу «Мовознавство» за 2017 рік	6
--	---